

Damir KLIŠKIĆ

PRAPOVIJESNO SOJENIČKO NASELJE BIJELI VIR KOD METKOVIĆA

PREHISTORIC PILE-DWELLING SETTLEMENT BIJELI VIR NEAR METKOVIĆ

UDK: 903.02 (083.82) (497.5 Bijeli Vir - Metković) "637/638"

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 3. 9. 2003.

Odobreno: 21. 11. 2003.

Damir Kliškić

HR, 21000 SPLIT

Arheološki muzej

Zrinsko-Frankopanska 25

U ovom radu obrađuju se keramički nalazi iz Bijeloga Vira kod Metkovića. Kontekst nalaza (slučajni nalaz prilikom kopanja kanala za navodnjavanje) kao i sačuvani arheološki ostaci (keramika, kost, kućni lijep, ostaci drva), jasno ukazuju da je na tom mjestu postojalo sojeničko naselje. Na osnovi analize keramičkih ulomaka (tehnologija, tipologija i analogije) i uz nepoznanicu o nastanku i prestanku života u tom naselju, ipak se može dati jedan određen vremenski raspon trajanja toga naselja, i to od kraja srednjega bronzanoga doba, tj. Br C2 do u razvijeno željezno doba, tj. Ha D2/Ha D3.

UVOD

Bijeli Vir je naselje koje se nalazi nekih 6-7 km južno od Metkovića, u istočnome dijelu plodnoga polja, kroz koji protječe rječica Mislina (T. II, sl. 2-3).

U proljeće 1978. PIK *Opuzen* meliorirao je teren, odnosno kopani su kanali i visok nasip, kako rijeka Mislina ne bi plavila taj dio plodnoga polja. Prokopana su dva dugačka kanala (T. III, sl. 5) koja su ostala do današnjih dana, u širini od oko 1,20 m, a u dubini od oko 1,50 m. Prilikom izbacivanja zemlje iz tih dvaju kanala, izbacivani su arheološki kulturni ostaci koji su se nalazili na tom mjestu. Na dojavu Stipe Ilića iz Metkovića, Ivan Marović, tadašnji kustos prapovijesne zbirke u AMS-u, uputio se na mjesto događaja utvrditi o čemu se radi.¹

¹ Autor ovoga rada održao je o ovom prapovijesnom lokalitetu referat na godišnjem skupu HAD-a, održanog u listopadu 2001. godine u Metkoviću.

Od naselja Bijeli Vir, zračnom linijom nekih 300 - 400 m, nalaze se dva brdašca zvana Veliki hum i Mali hum. Ispred Velikoga huma nalazi se brijeg zvan Krkavac. Jedan prokopani kanal prolazio je s istočne strane brijega Krkavca, dok je drugi kanal išao sjevernom stranom Velikoga huma. Ta dva kanala se sijeku pod pravim kutom tvoreći slovo L (T. III, sl. 2-3). Iz zemlje, koja je izbačena iz tih kanala, Ivan Marović skupio je dosta keramičkih ulomaka, nešto ostataka životinjskih kostiju, kućnoga lijepa i dijelova drvene građe.²

PROSTORNI KONTEKST

Prije obradbe samoga materijala svakako bi bilo korisno da se, barem u kratkim crtama, nešto kaže o topografsko-arheološkom kontekstu širega prostora, gdje je bilo smješteno ovo sojeničko naselje, u prapovijesno vrijeme.

Zahvaljujući arheološkom rekognosciranju širega prostora oko grada Metkovića,³ kao i sustavnim arheološkim istraživanjima, koja su se provela sjeverozapadno od antičkoga grada Narone,⁴ danas smo u mogućnosti preciznije sagledati taj prostor u vrijeme brončanoga i željeznoga doba prapovijesti. Poznati prapovijesni lokaliteti posebno su gusto raspoređeni zapadno i sjeverozapadno od grada Metkovića. Prevladavaju dva tipa objekata, koji su ujedno i najkarakterističniji, a koji se upravo vežu za vrijeme brončanoga i željeznoga doba. Naravno, radi se o gradinama i kamenim gomilama-tumulima.

Najveći broj tih objekata (T. I, sl. 1), koji je otkriven rekognosciranjem S. Čače i R. Jurića u periodu od 1974. do 1977., registriran je na desnoj obali rijeke Neretve, i to iznad Kule Norinske, u smjeru sjeverozapada, po pristrancima i vrhovima brdskoga masiva Rujnice, čija visina varira od 400 do 700 metara. Pogledom na kartu, jasno se može uočiti da se masiv Rujnice izrazito usjekao u plodnu dolinu koju je formirala, tijekom vremena, rijeka Neretva.⁵

Poseban strateški značaj imaju otkriveni gradinski objekti u ovoj dolini. Dvije gradine nalaze se blizu lijeve obale rijeke Neretve. Druge dvije nalaze se blizu desne obale rijeke Neretve, na masivu planine Rujnice. Sve te četiri pozicije imaju odličnu međusobnu vizualnu komunikaciju i, ono što je još važnije, odličan pregled na cjelokupnu dolinu, odnosno na plovni tok rijeke Neretve. Može se reći da se tim četirima položajima u potpunosti moglo

² Pretpostavljeni prostor sojeničkog naselja isertkani je dio ispod brdašca Veliki hum na T. I, sl. 2.

³ ČAČE-JURIĆ 1975; JURIĆ 1980; ČAČE 1985; JURIĆ 1987; JURIĆ 1998

⁴ MAROVIĆ 1980; JURIĆ 1998

⁵ Karta (T. I, sl. 1) izrađena je po MAROVIĆ 1980 i JURIĆ 1980

kontrolirati sve što je pokušalo proći, kako prema unutrašnjosti, tako i obrnuto, prema moru. Sojeničko naselje Bijeli Vir upravo se nalazi blizu jedne od tih gradina koja se nalazi blizu lijeve obale rijeke Neretve.

Arheološki materijal koji je rekognosciranjem pronađen na tim pozicijama datira se, prema R. Juriću, u kasno brončano i starije željezno doba.⁶ Autor, nadalje, pretpostavlja da bi sva četiri objekta mogla živjeti istovremeno.⁷ S obzirom na važnost kontroliranja prolaza rijekom Neretvom prema unutrašnjosti, takva pretpostavka je vrlo realna.

Niti na jednom od tih lokaliteta nisu obavljena čak ni sondažna istraživanja, a ti bi nam rezultati dali dragocjene podatke o kojem se vremenskom isječku radi unutar brončanoga ili željeznoga doba. Arheološki nalazi, koji su prikupljeni za vrijeme gore navedenih rekognosciranja, ni približno nam ne mogu rasvijetliti kulturnu sliku tih vremena.⁸

Drugi prostor s gusto poredanim prapovijesnim objektima (T. I, sl. 1) nalazi se sjeverozapadno od današnjega sela Vid u kojem se nalaze ostaci drugoga, najznačajnijega antičkoga grada na istočnojadranskoj obali, Narone. Najveći broj objekata pripada kamenim gomilama-tumulima. Tu je u srpnju i listopadu 1977. Ivan Marović za Arheološki muzej u Splitu sustavno istraživao brojne gomile. Arheološki materijal koji je sakupljen tim istraživanjima, pokazuje da se u kamene gomile pokapalo pokojnike od ranoga brončanoga doba (od oko 2300. – 2200. god. pr. Kr.) do u 4 st. pr. Kr. Sekundarni ukopi u nekim istraženim gomilama datiraju se u period kasnoga srednjega vijeka.⁹

Za položaj, gdje su pronađeni ostaci sojeničkoga naselja u Bijelome Viru, možemo reći da je idealan za taj tip naselja. Sadašnji kanali koji su prokopani da bi se dobilo što više plodne i obradive površine pokazuju da se na tom mjestu u prapovijesnim vremenima nalazilo močvarno tlo, bar u kišnim dijelovima godine. Duž desne obale rječice Misline danas su izgrađeni nasipi koji nam potvrđuju da se u vrijeme života sojeničkoga naselja ta rječica, zbog dotoka velike količine vode, izlivala iz svoga korita i plavila cijeli prostor te plodne doline (T. III, sl. 4).

Nema sumnje da su tada brda Veliki hum i Mali hum te Krkavac, zapravo bili otočići. Bogat riblji fond, kao i bogatstvo raznih vrsta ptica, koje su prebivale oko prostora rječice Misline i Neretve, te divljač u neposrednim šumskim prostorima, bili su neodoljiv mamac za tadašnje ljude da na tom mjestu izgrade takav tip naselja u nizini. Blizu tih prirodnih resursa, sojenički tip naselja bio je najprikladniji i predstavljao je vrlo sigurno boravište kojemu se moglo prići, uglavnom, samo vodenim putom.

⁶ JURIC 1980, 120-124

⁷ JURIC, nav. dj., 124

⁸ Vidi bilješku br. 3

⁹ MAROVIĆ, nav. dj.

Treba podvući da je taj prostor imao i izrazitu stratešku važnost u prapovijesti (T. I, T. II, sl. 1-3). Sam pogled na predložene slike to i potvrđuje. Potpuno je jasno da je dolina rijeke Neretve, njezina plovnost i prohodnost, bila jedna od najvažnijih žila kucavica na istočnojadranskoj obali već od vremena paleolitika, neolitika i eneolitika pa možemo reći i sve do današnjih dana, gdje su preko te prometnice strujili brojni kulturni i drugi utjecaji s jadranske obale duboko u unutrašnjost Bosne i Hercegovine.¹⁰ Ta plodna dolina, gdje se nalazi sojeničko naselje Bijeli Vir, upravo se nalazi na početku toga istoga puta.

O MATERIJALU

Od sakupljenih arheoloških ostataka, najveću vrijednost svakako imaju ulomci keramike. Da se obradba keramičkih ulomaka, u ovom radu, ne bi svela na puku usporedbu sa sličnim ili identičnim primjercima na bližim ili daljim lokalitetima, kao i njihovo kronološko određivanje, smatrao sam da bi bilo dobro, iz ovih relativno malenih i škrtih uzoraka keramičkih ulomaka, iznijeti što više podataka s tehnološkoga i tipološkoga aspekta. Vjerujem da se preko toga cijeloga spektra podataka, kroz keramičku ostavštinu i ostatke kućnoga lijepa, mogu potpunije sagledati razni aspekti života u jednoj takvoj zajednici, kao što je sojeničko naselje Bijeli Vir kod Metkovića.

TEHNOLOŠKA OBRADBA

Treba istaknuti da su keramički predmeti, kao najbrojnije zastupljen arheološki materijal, bili ti koji su sve do izuma metalnoga posuđa u najširem rasponu bili uključeni i obuhvaćeni unutar brojnih djelatnosti u svakodnevnom životu ljudi, a služili su i kao popudbina pokojniku na onaj svijet, od prapovijesti do srednjega vijeka. Iz toga razloga keramika je bila roba koja se najmasovnije proizvodila jer se bez nje nije mogao odvijati svakodnevni i zagrobni život.

Da bi keramički oblik doista postao funkcionalan, što je bila zadnja faza u njegovu razvoju, trebali su biti ispunjeni brojni prethodni uvjeti koji su bili ne manje važni. U prvom redu tu se misli na postojanje gliništa u bližoj i široj okolini naselja. Kako smo već u prijašnjem dijelu teksta naveli brojnost prapovijesnih lokaliteta na ovom prostoru, nema sumnje da je potreba za crpljenjem gliništa bila velika. Sasvim je sigurno da su se bogata i brojna gliništa morala nalaziti unutar te plodne doline i da su ih, u ovom slučaju prapovijesni ljudi, obilato eksploatirali.

¹⁰ BASLER 1980; BENAC 1980; ČOVIĆ 1980

Izvađene količine gline primarno bi se obradile na samome ležištu, u smislu gruboga odvajanja gline od trave, šaša, raspadnuta drvlja i sl., ukoliko nisu postojala čista ležišta. Potom su se količine gline ubacivale u za to ispletene velike košare od pruća i trstike, u kožne vreće ili u vreće koje su se pripremale od crijeva i utrobice domaćih i divljih životinja. Uslijedio je transport prema naselju, ukoliko se naselje nije podiglo tik uz ležišta gline ili u njegovoj neposrednoj blizini. Nakon dolaska u naselje uslijedila je preparacija i obrada gline unutar samoga naselja, i od tih postupaka, kao i o kvaliteti same gline, ovisio je konačan proizvod.

S tim u svezi treba istaknuti da se donesena količina gline, nakon donošenja u naselje, razrjeđivanjem u vodi dalje čistila. To je bilo nužno da se cijela količina očisti od sve prljavštine, organskih i ostalih tvari koje su bile lakše ili teže od gline i koje bi isplivale na površinu ili bi potonule na dno. Bilo je potrebno dobiti potpuno čistu glinu jer bi bilo kakav zaostatak u njoj mogao prouzročiti pucanje prilikom pečenja.

Uslijedio bi postupak izradbe glinenih posuda i potom njihovo višednevno sušenje, kako bi se što više anulirao faktor postojanja vlage, mjehurića zraka ili kapljica vode. Ukoliko bi uslijedilo naglo zagrijavanje glinenih posuda unutar peći pri pečenju, elementi vlažnosti imaju tendenciju širenja i nestajanja, pa bi neizbježno rezultiralo pucanjem keramike, ondje gdje bi se oni zadržali, odnosno stvarale su se pukotine, a s njima bi funkcionalnost tih keramičkih oblika postala bezvrijedna jer bi bile sklone pucanju. Nakon toga pristupilo bi se pripremanju i izradi mjesta gdje će se obaviti pečenje, kao i izradba same keramičke peći. Bilo je potrebno, također, nekoliko dana da se glinena struktura te keramičke peći dobro osuši od vlage.

Nakon obavljenih svih gore navedenih predradnja moglo je započeti pečenje. U početnoj je fazi pečenja gline trebalo pomalo povećavati temperaturu jer se na taj način obavljalo finalno isušivanje glinenih posuda, ali i isušivanje stijenka keramičke peći i na taj način bi postala čvršća i njezine stijenke ne bi popucale pri podizanju temperature.

Treba istaknuti da je trebalo proći puno vremena dok je čovjek, usavršavajući svoja znanja i vještine, mogao dobiti vrlo kvalitetnu pečenu keramiku. U tom sporom procesu mijenjali su se i usavršavali kako razni konstrukcijski oblici keramičkih peći, tako i razne faze i načini pečenja unutar tih istih peći. Rezultat je poznat: dobivala se sve veća količina kvalitetno ispečene keramike, izašla iz jedne keramičke peći.

Analizom samih keramičkih ulomaka mogu se dobiti veoma dragocjeni podaci vezani uz sve gore navedeno. Naime, boja, sastav i kvaliteta keramičkih ulomaka mogu nam puno reći, kako o razini sposobnosti samoga keramičara u izradbi glinenih posuda, o visini njegove tehnološke osposobljenosti pri izradbi određena tipa keramičke peći, a naravno i o tipu i kvaliteti same

keramičke peći. Zato mislim da nije na odmet ovom prigodom reći nešto o raznim načinima pečenja gline, kao i o samim oblicima keramičkih peći, jer su se neke od navedenih peći i načini pečenja glinenih posuda u njima nesumnjivo upotrebljavali i pri izradbi keramičkih oblika iz sojeničkoga naselja u Bijelome Viru, koji će biti prezentirani u ovomu radu.

JEDNODIJELNE PEĆI

1) Najjednostavniji način pečenja glinenih predmeta bio je onaj na otvorenome, gdje bi se glineni predmeti stavljali na zemlju i prekrivali drvom i ostalom zapaljivom građom koja bi se zapalila. Dobivena keramika bila je nejednako ispečena jer se nalazila izravno u dodiru s vatrom. Pekla se kratko, pri čemu je temperatura varirala od oko 450 °C do oko 650 °C. Nakon toga slijedio je brz postupak hlađenja. Takva keramika bila je porozna i lako lomljiva jer zbog nedovoljno postignute visoke temperature nije moglo doći do razgradnje minerala i ugljika u samoj keramici, što bi smanjilo lomljivost i poroznost. Tijekom pečenja keramičar nikako nije mogao intervenirati unutar prostora pečenja.¹¹

Napredniji oblik od prethodnoga bio je kad bi se u zemlji iskopala određena rupa, u koju bi se stavljale glinene posude i prekrivale drvom i ostalom građom za pečenje. Kako su se glinene posude nalazile u rupi, više nije bilo tolikoga dodira sa zrakom i taj je dio za pečenje bio relativno zatvoren. Tim načinom postizala se temperatura pečenja od oko 700 °C. S obzirom da je dotok kisika bio manji, zbog postojanja rupe, vrijeme trajanja pečenja je povećano, dok je viša temperatura garantirala i veću kvalitetu pečenja, pa tako i samih keramičkih oblika. Pri ovakvu načinu pečenja uočava se brz postupak hlađenja. Ta je keramička roba, također, nejednako ispečena jer su i ovdje glinene posude bile u izravnu dodiru s vatrom. I kod ove keramičke robe prisutna je lomljivost i poroznost. Tijekom pečenja nisu bile moguće nikakve intervencije keramičara na prostor unutar pečenja.¹²

2) Sljedeći način pečenja težio je potpunoj izolaciji prostora pečenja od dodira s kisikom. To se postizalo na način da bi se glineni oblici postavili na zemlju i prekrili građom za gorenje. U momentu kada bi se podigla temperatura, koja je bila dovoljna za gorenje, cijeli taj prostor bi se prekrilo zemljom ili bi se zatvorila konstrukcija od kamena ili gline, dobivajući oblik poput kupole. Prije pečenja glineni predmeti su se morali dovoljno zagrijati na laganoj vatri, da ne bi u dodiru s vatrom brzo pukli. To zatvaranje prostora za pečenje

¹¹ ŠIMIĆ-KANAET 1996, 151-152

¹² ŠIMIĆ-KANAET, nav. dj., 152

rezultiralo je da se postizala dovoljno visoka i jednolična temperatura. Zatvoreni prostor dopuštao je i duže trajanje pečenja, kao i duže hlađenje. Svi su ti novi elementi rezultirali kvalitetnije ispečenim keramičkim posudama. Savršenija varijanta ovoga tipa jednodijelnih keramičkih peći imala je na vrhu i sa strana otvore za cirkulaciju zraka, što je omogućavalo maksimalnu iskorištenost goriva, kao i njegovu uštedu. I ta je keramička roba nejednolično ispečena zbog svoje izravne izloženosti vatri. Keramička roba pečena na taj način, također je sklona lomljivosti i poroznosti. Niti ovdje tijekom pečenja nisu bile moguće nikakve intervencije unutar prostora pečenja.¹³

3) Nagli tehnološki iskorak dogodio se kada su se počele izrađivati jednodijelne keramičke peći, odnosno kad se na konstruiranu podnicu postavila keramička rešetka. Između tih dvaju slojeva slobodno je strujio zrak. Na tu su se rešetku slagale glinene posude, a na nju gorivo. I ovdje se radi o kupolastoj konstrukciji jednodijelnoga tipa keramičke peći sa otvorom na vrhu. Cirkulacija zraka išla je kroz rešetke prema otvoru na vrhu kupole. Takvim načinom pečenja postizala se dovoljno visoka temperatura. Za razliku od gornjih primjera, vrijeme pečenja na maksimalnoj temperaturi je dodatno povećano, što znači da je i proces hlađenja bio duži. Takvim načinom izradbe keramičkih posuda, pečenje je bilo ujednačenije, kao i temperatura unutar peći. Zato je cijeli taj tehnološki postupak rezultirao kvalitetnije ispečenim keramičkim oblicima. Keramika je ovdje jednoličnije (ali nedovoljno) ispečena jer glinene posude nisu bile posve u izravnu dodiru s vatrom. Kod te keramičke robe prisutna je manja lomljivost i poroznost u odnosu na keramiku pečenu na prethodno opisanim načinima. Niti ovdje nisu bile moguće nikakve intervencije unutar prostora pečenja.¹⁴

4) Sljedećim oblikom završava se evolucija u razvoju jednodijelnih keramičkih peći, koje su gore navedene, i one predstavljaju njihov najveći doseg. Jedino je ovomu tipu keramičkih peći veći dio konstrukcijskih elemenata bio stalan, osim kupole, jer su se kroz nju slagale glinene posude na rešetku. Gore navedeni oblici keramičkih peći bili su nestalni, odnosno prije svakoga pečenja morali su se iznova sagraditi. Ovaj oblik keramičke peći sastojao se od građene podnice, zidova - stijenki koji su završavali kupolom i nadsvođena kanala - prefurnija. U jednome dijelu peći nalazile su se glinene posude spremne za pečenje, dok se u drugome dijelu stavljalo gorivo. Cirkulacija se obavljala kroz dva otvora, na vratima prefurnija i na vrhu kupole. Kako se i tu radi o zatvorenu prostoru, toplina se još dulje zadržavala, time se postizala veća temperatura, vrijeme za pečenje bilo je duže i trošilo se manje goriva. Vrijeme

¹³ ŠIMIĆ-KANAET, nav. dj., 152-153

¹⁴ ŠIMIĆ-KANAET, nav. dj., 153

hlađenja još više se usporilo. Treba istaknuti da ni ovdje keramika nije bila u izravnu dodiru s vatrom, a njezino se pečenje po prvi put moglo kontrolirati. Dobiveni keramički oblici, takvim načinom pečenja, pokazuju još veću jednoličnost jer nisu bili u direktnu dodiru s gorivom. Analogno tomu, tim se keramičkim posudama još više smanjila lomljivost, kao i poroznost. Sve je to dovelo do povećanja kvalitete pečene keramike.¹⁵

Treba naglasiti da je jednodijelni konstrukcijski tip keramičke peći bio vrlo omiljen u periodima neolitika i eneolitika. U njima je bio moguć oksidacijski i redukcijski način pečenja. U to vrijeme su keramičari izrađivali sve potrebne vrste keramike, te ne možemo govoriti o postojanju specijaliziranih radionica za samo jednu vrstu keramike. Takve keramičke peći dokumentirane su unutar brojnih naselja vezanih uz razne stambene i druge objekte.¹⁶

Eksperimenti pečenja glinenih posuda u jednodijelnim keramičkim pećima, koji se dolje navode, vrlo nam uvjerljivo mogu pokazati i dokazati razne rezultate vezane za ulomke keramike iz sojeničkoga naselja u Bijelome Viru koji se obrađuju jer su identični rezultatima postizanim i u vremenu prapovijesti, te ih možemo držati kao relevantne pokazatelje.

Poduzeti eksperimenti pečenja gline najjednostavnijom metodom, na ognjištu, pokazali su interesantne rezultate. Nakon što bi se pripremilo povoljno mjesto, tu bi se izgradila podnica od kamenja i gline. Uslijedilo bi sušenje od nekoliko dana. Potom se pristupalo pečenju. Prethodno sušene glinene posude položene su u središte podnice oko kojih se poslagalo drvo. Nakon jednosatna lagana gorenja, kako bi se potpuno osušila glinena podnica, kao i glinene posude, kako ne bi došlo do njihova nagla pucanja, postigla bi se temperatura od oko 350 °C. Daljnjim dodavanjem goriva vrlo brzo bi se temperatura popela na 450 °C. U idućih deset minuta, kada se vatra razgorjela, temperatura je opet porasla na 600 °C. U sljedećih sat i pol, temperatura se postupno dizala da bi na kraju toga vremenskog intervala došla do svoga maksimuma, odnosno na 700 °C. Na toj se temperaturi keramika pekla svega nekih 15 minuta, nakon čega je uslijedilo postupno hlađenje. Hlađenje je bilo relativno brzo tako da se u idućih sat vremena temperatura spustila na 50 °C.

Cijeli taj proces trajao je oko tri sata. Keramika dobivena ovakvim pečenjem imala je neujednačenu boju, od svjetlosmeđe - narančaste do crne, ovisno o tome gdje su keramički oblici bili postavljeni na ognjištu. Oni dijelovi posuda koji su bili izravno izloženi vatri, bili su svjetlije boje, od narančaste do crvene. Crnu boju su imale one posude koje su se nalazile uz podnicu ili uz rub ognjišta, odnosno na onom prostoru gdje je pristup zraka i goriva bio

¹⁵ Vidi. bilj. br. 14

¹⁶ ŠIMIĆ-KANAET, nav. dj., 165

najmanji. Sve dobivene posude, pečene na taj način, propuštale su vodu. Za ovaj je pokus bilo potrebno oko 30 kilograma drvene građe, upotrijebljene kao gorivo.¹⁷

Eksperimentiralo se i sa pečenjem gline na otvorenom, u iskopanoj jami. Tom prigodom upotrijebljene su dvije vrste gline: plava i crvena. Nakon što se iskopala jama dubine od 30 cm, u nju su se najprije polagale glinene posude, te bi se zatim na njih stavljalo drvo kao gorivo. Potom bi uslijedilo paljenje vatre, koje je trajalo jedan sat. Nakon toga bi se cijeli prostor prekrivao zemljom. Tim postupkom prekidao se dotok kisiku i od tada se vršilo redukcijско pečenje. Taj postupak je trajao dva sata, nakon čega bi se zemlja razgrnula, a keramičke posude izvadile van. Svi uzorci koji su ispečeni, imali su sivocrnu boju, ali nije bila ujednačena na cijeloj površini, već sa brojnim mrljastim dijelovima, što je posljedica neujednačena strujanja zraka, koji se ovim načinom pečenja nije mogao kontrolirati.¹⁸

Također, rađeni su eksperimenti u jednodijelnim keramičkim pećima kojima je bila izgrađena kupola. Izgrađena je podnica na koju se nastavljala ostala konstrukcija peći. Osnovu stijenke činilo je zabodeno šiblje oko podnice. Vezivanjem vrhova šiba dobio se kupolast oblik i tu bi se ostavio jedan otvor za cirkulaciju, kao i drugi sa strane kroz koji su se slagale glinene posude. Prostor između šiba popunjen je prućem i sve to oblijepljeno glinom s objiju strana.

Nakon sedmodnevna prirodna sušenja, unutrašnje stijenke peći su dodatno, na laganoj vatri, u vremenu od jednoga sata, detaljno isušene. Tako je cijela peć postala još čvršća i spremna za pečenje gline. U središnjem dijelu peći zapalilo bi se drvo. Glinene posude, prije toga osušene na zraku, poredane su uz unutrašnji rub peći i blizu otvora. Razgorijevanjem drva postigla bi se temperatura od 300 °C. Tada bi se glinene posude pomaknule u sredinu peći, a drvo uz rub peći i na otvor peći. Idućih sat vremena postupno podizanje temperature potpuno je isušilo vodu iz stijenka posuda, i tom prilikom nije došlo do njihova pucanja. Dodavanjem nove količine drva u idućih se 30 minuta temperatura povećala na 600 °C. Dodavanjem posljednje količine drva u narednih se 30 minuta temperatura digla na 850 °C i takva bi se temperatura zadržala nekih pola sata. Kako bi se što duže zadržala ta maksimalna temperatura, zatvoreni su svi otvori na peći. Na taj način keramika se duže pekla na maksimalnoj temperaturi, ali je i hlađenje teklo znatno duže nego kod pečenja na ognjištu (ranije navedeni eksperiment).

¹⁷ ŠIMIĆ-KANAET, nav. dj., 166-167

¹⁸ TEŽAK-GREGL - ŠIMIĆ-KANAET, 1999-2000, 504

Cijeli taj proces trajao je četiri sata. Dobivena keramika pekla se oksidacijski skoro cijelo vrijeme. Redukcija je bila prisutna samo 10 minuta, tj. onoliko vremena koliko su otvori na peći bili zatvoreni. Za redukcijskoga pečenja keramika je poprimila tamnije nijanse boja. Otvaranjem otvora i dodavanjem goriva, kada je i pala temperatura, boja na keramici opet je postajala svjetlija. Boja keramike, dobivena tim načinom pečenja, ima raspon od oker-žute preko tamnosmeđe do sivih tonova. Osim toga, može se konstatirati da je ta keramika nejednako ispečena. Dijelovi posuda izloženi direktnoj vatri imaju svjetliju oker boju, dok oni dijelovi koji nisu bili stalno izloženi vatri imaju raspon od tamnosmeđe do crne boje.

S obzirom da se najviša temperatura dosta dugo održala (pola sata), keramika je dobro pečena, a izglađena površina joj je sjajna. Ni takvim načinom nije se anulirala propusnost keramičkih posuda jer je nakon nekoga vremena tekućina iz tih posuda jednostavno iscurila. I za ovaj pokus bilo je potrebno 30 kilograma drvene građe, upotrijebljene kao gorivo.¹⁹

DVODIJELNE PEĆI

U ovu skupinu ulaze dvodijelne keramičke peći. Njihova glavna značajka bila bi da su dijelom zadržale konstrukciju jednodijelnih peći s jednim vrlo bitnim poboljšanjem, a to je da se sada unutar jedne keramičke peći nalazi i posebno odvojen prostor predviđen za sagorijevanje i loženje, uz već postojeći prostor za pečenje. Taj se prostor, gdje se nalazilo gorivo, fizički odvajao rešetkastom pregradom od prostora za pečenje. Uloga prostora za loženje i sagorijevanje bila je produžiti vrijeme izgaranja goriva. To je bilo iznimno važno jer bi se na taj način postizala dovoljno visoka temperatura koja bi se, uz pravilno cirkuliranje zraka od otvora na prefurniju do otvora na vrhu kupole, ravnomjerno raspoređivala unutar peći. To je presudno utjecalo na kvalitetu pečenja keramike koja kod ovih vrsta keramičkih peći nikad nije bila u izravnu dodiru s vatrom pa je i to utjecalo na njezinu kvalitetu. Nakon postizanja dovoljno visoke temperature, oba otvora bi se zatvorila, kako u peć više ne bi ulazio hladan zrak. Nakon pečenja na maksimalnoj temperaturi, koje je trajalo duže nego kod svih navedenih keramičkih peći, i hlađenje je bilo znatno duže i postupnije. Sve je to rezultiralo visokom kvalitetom pečene keramike dobivene iz ovoga tipa keramičke peći.²⁰

¹⁹ ŠIMIĆ-KANAET, nav. dj., 167-168

²⁰ ŠIMIĆ-KANAET, nav. dj., 153, 155-166

Dvodijelne keramičke peći počele su se upotrebljavati već od kraja eneolitika i početka ranoga brončanoga doba. Treba naglasiti da su jednodijelne keramičke peći i dalje ostale u uporabi. Dolaskom srednjega i kasnoga brončanoga doba broj dvodijelnih keramičkih peći naglo raste. Početkom željeznoga doba njihov broj opada da bi se opet povećao krajem istoga razdoblja i od tada do srednjega vijeka bio najčešći tip keramičke peći.²¹

Rađeni su eksperimenti i na primjeru dvodijelne keramičke peći. Konstrukcija takve peći nije se mogla izraditi odjednom i istovremeno. Za njezinu izgradnju bilo je potrebno puno više dana jer se gradila barem u trima fazama. U prvoj fazi trebalo je dobro osušiti debelu podnicu koja je morala držati tešku konstrukciju cijele peći. Nakon toga pristupilo se izgradnji donjega dijela peći, tj. prefurnija i rešetke u središnjem dijelu peći. Kada se i taj dio peći dobro osušio, pristupilo bi se izgradnji kupole. Nakon sedmodnevna sušenja ta peć je bila spremna za uporabu. Kao i kod ranije spomenutih eksperimenata, najprije se laganim zagrijavanjem unutrašnjih stijenka peći obavljalo njezino finalno isušivanje, kako ne bi došlo do pucanja stijenka same peći, i kako bi se stekla njihova potrebna čvrstoća. Glinene posude su se stavljale kroz otvor na kupoli i polagale na rešetku. Paljenjem prve količine drva u vatrištu, započelo je pečenje. Nakon jednoga sata to je izgorjelo drvo podignulo temperaturu na 200 °C. Taj vremenski interval bio je dovoljan da, uz lagano podizanje temperature, potpuno osuši stijenke glinenih posuda jer, ipak, nedovoljnim prirodnim sušenjem, ostalo je dovoljno vlage da uzrokuje pucanje prilikom pečenja. Potom se u vatrište stavljala nova količina drva, koja je uzrokovala da se tek nakon dva sata temperatura podigne na 400 °C, odnosno na onu temperaturu kada je glina počinjala mijenjati svoj oblik u keramiku i kada se više nije mogla vratiti u prijašnje stanje. Uslijedilo je ponovno stavljanje nove količine drva u vatrište, što je prouzrokovalo, u roku od jednoga sata, povećanje temperature na 820 °C. U sljedećih sat vremena, keramika se pekla na takvoj visokoj temperaturi (820 °C -700 °C). Hlađenje je, također, bilo dugotrajno, i to oko tri sata. Cijeli taj proces trajao je čak sedam sati.

Keramika u ovom tipu peći prošla je oksidacijski proces pečenja. Najduži vremenski period (od svih navedenih pokusa) od sušenja preko pečenja do hlađenja, rezultirao je da je keramika jednolično ispečena i da je bez mrlja narančastosmeđe boje. Dijelovi posuda koji su bili polirani, pokazuju visok sjaj. Posude pečene u tom tipu keramičke peći, također, porozne su i propuštaju tekućinu. Za ovaj eksperiment bilo je potrebno 40 kilograma drvne građe kao goriva za pečenje.²²

²¹ ŠIMIĆ-KANAET, nav. dj., 157, 165

²² ŠIMIĆ-KANAET, nav. dj., 168-170

Na temelju detaljna pregleda izbora keramičkoga materijala iz Bijeloga Vira kod Metkovića, moguće je dobiti mnoštvo podataka, koji mogu, barem djelomično, osvijetliti put od vađenja gline iz gliništa, preko njezina oblikovanja u glinenu posudu, do dobivanja keramičkoga oblika.

Ulomci keramike, kako na izvanjskoj i unutrašnjoj strani, tako i na presjeku, pokazuju razne koncentracije kvarca i pijeska (nije provedena kemijska analiza keramičkih ulomaka iz Bijeloga Vira pa se ne može reći mogu li se u sastavu gline pronaći ostali minerali, kao npr. kalcit, pirit ili magnetit). Ta dva dodatka su dominantni sastojci koji su se miješali s pročišćenom glinom kako bi se pojačala njezina čvrstoća. Zrnca kvarca i pijeska su glini povećavali mehaničku čvrstoću, a to je opet rezultiralo smanjenjem obujma predmeta u fazi pečenja, što je moglo dovesti do pucanja keramičke posude. Zato je bilo potrebno pronaći pravu mjeru između odnosa čiste gline i količine zrnaca kvarca i pijeska.

Keramički predmeti iz Bijeloga Vira izrađeni su bez uporabe lončarskoga kola. Oblik se dobivao jednostavnom obradbom komada gline, izvlačenjem oblika iz grumena ili slaganjem glinene vrpce debljine prsta. Polazeći od dna izvlačio se oblik, pazeći pri tom da se površine međusobno dobro slijepe. Pri tom modeliranju bilo je nužno da se taj rad ne odvija suhim rukama jer bi se glina lijepila uz prste, već je bilo potrebno, kako ruke, tako i glineni predmet, permanentno zalijevati tekućinom. Na taj se način, već pri osnovnoj obradbi izvlačenja gline u željeni oblik, stvarala određena finija struktura stijenka posude.

Čak i letimičnim pregledom keramike iz Bijeloga Vira mogu se uočiti dvije vrste keramike: fina keramika visoka sjaja (I. kategorija) i grublja keramika matiranih površina (II. kategorija), koja je služila u svakodnevnomu životu, odnosno pri najvećem dijelu dnevnih aktivnosti u naselju.

Brojni primjerci fine keramike iz Bijeloga Vira, čije površine pokazuju visok sjaj, imaju neznatan broj zrnaca kvarca i pijeska ili ih uopće nemaju na tim površinama. Na tim primjercima je premaz, koji je bio od razrijeđene gline, i koji je bio odlično pročišćen čak i otpao, i ispod se pokazala osnovna struktura stijenka, redovito druge boje, na čijoj su se površini uočavala fina zrnca pijeska i kvarca.

Detaljan pregled fine keramike naveo me na razmišljanje o eventualnu načinu izradbe te keramike. Kada se izradio željen glineni oblik, pristupilo se prirodnu sušenju. Nakon početnoga prirodna sušenja, samo da stijenke posude očvrstnu, pristupilo se uglačavanju njezine površine finim kamenom ili finim plosnatim koštanim i drvenim predmetima - glačalicama. Tim se postupkom dobivao dvostruk učinak. Uglačavanjem su se sabijale stijenke posude na jednu stranu, čime se istiskivala vlažnost iz glinene strukture. S druge strane, uglačavanjem su se nabijala zrnca kvarca i pijeska dublje u unutrašnjost

stijenka, čime se smanjivala ili anulirala koncentracija kvarca i pijeska na površinama. Time se postizalo da su takve površine izgledale čišće, finije i često je postignut učinak sjajnosti. Nakon uglačavanja, nedugo zatim, pripremao se premaz, naime, glina bi se u određenome omjeru razrijedila u vodi. Potom bi se ta posuda uronila u taj premaz, izvadila iz njega i ostavila sušiti. Uglačavanjem stijenka posude struktura je znatno gušća nego prije istoga postupka. Tako je stupanj upijanja stijenka posude znatno smanjen. Vjerojatno je to bio jedan od razloga da je taj premaz poslije pečenja i premazivanja sa životinjskim lojem ili životinjskom mašću, dobivao veću sjajnost. Treba naglasiti da se taj premaz nije smio dodavati kada se glinena posuda prirodno gotovo osušila, već nedugo nakon izradbe glinenoga oblika, jer je postotak vlažnosti tog premaza bio znatno veći nego koncentracija vlažnosti u stijenkama posude. Na taj se način premaz sušenjem skupljao, neravnomjerno sušio i nikako se takvim premazom nije mogla dobiti finoća, glatkost i sjajnost, već samo poroznost i ispicalost jer se jednostavno nije mogao postojano vezati uz stijenke posude. Ono što je važno istaknuti jest to da su svi ulomci te vrste keramike sive, sivo-crne i crne boje, kako na objema površinama, tako i u presjeku. Sama ta konstatacija govori nam da se ova keramička roba pekla uz redukcijski način u keramičkim pećima.

Vrlo sličnu stvar sam uočio i kod grublje keramike. Na najvećem dijelu keramičkih ulomaka i ove vrste, sačuvao se premaz. Tu se vjerojatno radi o premazu koji se nanosio na neuglačanu površinu. Tako neuglačana površina imala je veliku moć upijanja. Ukoliko se radilo o dosta razrijeđenom premazu, on je jako ušao u sve pore posude. Nakon pečenja, premaz, i kod ove vrste keramike, također, pokazuje drugu boju od boje osnovne strukture posude. No, ovim se premazom nije mogla dobiti sjajnost, već samo matiranost, niti se mogla prekriti struktura stijenka posude tako da su ostala na površini vidljiva zrnca kvarca i pijeska u raznim koncentracijama. Raspon boja keramike ove vrste kreće se od crne, sive, tamnosmeđe, smeđe, svjetlosmeđe, do crvenkastosmeđe boje. Ta se keramička vrsta pekla uz redukcijski i oksidacijski način u keramičkim pećima.

Svakako bi sljedeći eksperimenti potvrdili ili opovrgnuli ova razmišljanja koja su nastala, ponavljam, uz detaljan pregled svakoga ulomka keramike pod povećalom, jer se golim okom dosta elemenata uopće ne može uočiti, posebno premaz koji je na dosta ulomaka sačuvan samo u tragovima.

U svezi gore navedenoga, nameće se osnovno pitanje. Ako je postojao premaz, a kod brojnih primjeraka je sigurno potvrđen, zašto se upotrebljavao, odnosno, čemu je služio? Čak su i eksperimenti u novijem vremenu, koji su prije spomenuti, potvrdili jednu konstataciju koja se stalno provlači. Radi se o konstataciji o poroznosti ispečene keramike; odnosno, u tim posudama nije se mogla, duže vrijeme, držati tekućina koja bi relativno brzo istekla. Sa tim

problemom svakako su se susreli i keramičari u sojeničkom naselju u Bijelome Viru. Zato ovaj premaz trebamo najprije gledati kroz funkcionalnu, ali zatim i kroz estetsku komponentu. Uglaćavanjem površine, struktura fine keramike postajala je gušća. Dodanim premazom, gustoća se samo mogla povećati. Na taj način keramičari u ovom sojeničkom naselju željeli su dobiti vodonepropusnost tih keramičkih posuda. Tako je ta vrsta keramike dobivala na vrijednosti i finoći, posebice kada se zna da se upotrebljavala u specijalnim prigodama, za specijalne namjene.

Kod keramike za svakodnevnu uporabu, bez uglaćavanja njezine površine, poroznost je bila znatno veća. Kako je kod velikoga broja ulomaka te vrste keramike premaz sigurno potvrđen, nema sumnje da mu je osnovna svrha bila, također, u funkcionalnosti. Prema tome, mislim da se i ovdje pokušala dobiti vodonepropusnost, bar na neko duže vrijeme.

Glede gore rečenoga, u svezi postojanja premaza od razrijeđene gline na stijenkama posuda, treba istaknuti da su se stariji arheolozi, prilikom sustavnih arheoloških istraživanja, već susreli sa tom pojavom i zabilježili je, pa prema tome, keramika iz Bijeloga Vira u tom smislu ne predstavlja nikakav izuzetak.²³

Treba istaknuti da nam sačuvane boje na ulomcima keramike mnogo govore i o tehnologiji pečenja, odnosno vrstama keramičkih peći u kojima su se pekle te posude. Fina vrsta keramike pokazuje ujednačenost u tamnim bojama na svojoj površini bez prisustva ikakvih mrlja neke druge boje. Važno je, s tim u svezi, istaknuti da su se te posude mogle ispeći jedino na redukcijski način, i to uz kontroliran prekid kisika u keramičkoj peći. Izgled te keramike ni u kom slučaju nije se mogao dobiti uz pečenje na ognjištu na površini zemlje ili u iskopanoj jami. U obama slučajevima postojao je dotok kisika. Prema tome, možemo reći da se ova vrsta keramike pekla u keramičkim pećima koje su imale izgrađenu kupolu i gdje su se otvori za strujanje zraka nalazili sa strane i na vrhu izgrađene kupole. S obzirom na nepostojanje ikakvih mrlja različitih boja, ta se ujednačenost tamnih boja mogla dobiti jedino ili u jednodijelnoj peći sa kupolom i izgrađenom rešetkom ili u dvodijelnoj peći (vidi gore navedene vrste keramičkih peći). Od sačuvanih ulomaka iz Bijeloga Vira njih 12 pokazuje isključivo redukcijski način pečenja ili 22,5 % od ukupnoga broja prezentiranoga materijala (T. IV, br. 6, T. VI, br. 13, T. VIII, br. 22, 26, T. IX, br. 28, T. X, br. 34-36, T. XI, br. 39-41, T. XIII, br. 52).

Boje grublje keramike, za svakodnevni život, pokazuju da se radi o oksidacijskom postupku pečenja. Ta nas konstatacija navodi na pomisao da se

²³ DRECHSLER-BIŽIĆ 1970, 95; ČOVIĆ 1978, 20, 28, 33, 40, 64; KOROŠEC 1980, 118; MARIJANOVIĆ 1981, 41; GOVEDARICA 1982, 137; DRECHSLER-BIŽIĆ 1987a, 56; ČOVIĆ 1989, 71; ČOVIĆ 1991, 18; MARIJAN 1995, 39

ta keramička vrsta mogla peći i na ognjištu na površini zemlje ili u iskopanoj rupi u zemlji. Međutim, valja naglasiti jednu bitnu konstataciju. Na svim keramičkim ulomcima gdje se može konstatirati premaz, a kojih je velik broj, on je na cijelome sačuvanom dijelu uvijek ujednačene iste boje bez raznih mrlja druge boje. Ako imamo u vidu tu konstataciju, onda ćemo odbaciti pretpostavku o gore navedenim dvama najprimitivnijim načinima pečenja, jer se u njima nije ni u kom slučaju mogla postići ujednačenost boja, koja je bila rezultat ravnomjerna strujanja zraka unutar keramičke peći. Na taj način dolazimo do konstatacije da se i ova keramička vrsta pekla u keramičkim pećima sa kupolom gdje je kroz dva otvora, jednoga sa strane, a drugoga na vrhu kupole, ravnomjerno strujio zrak. Niti ovdje ne možemo decidirano reći radi li se o jednodijelnim ili o dvodijelnim keramičkim pećima. Od sačuvanih ulomaka iz Bijeloga Vira, njih 41 pokazuje pečenje uz redukcijski i oksidacijski postupak (77,5 %).

Za primjerak pitosa (T. XIII, br. 48) veže se još jedan tehnološki moment. Naime, pitosi su nesumnjivo oblik koji se morao, također, ispeći u jednom pečenju. S obzirom da se tu u pravilu radi o obliku velikih dimenzija i gdje struktura sačuvanih ulomaka ne pokazuje kvalitetan način pečenja, onda moramo odbaciti mogućnost da su se pitosi pekli u izgrađenim keramičkim pećima. Izgradnja zatvorenih peći samo za pečenje pitosa, iziskivala je mnogo vremena, kao i vrlo veliku tehnološku osposobljenost prapovijesnoga keramičara, pa tako i onoga u Bijelome Viru, a da ne govorimo o konstrukcijskoj kvaliteti keramičke peći. Zato mislim da se kod pečenja pitosa pribjegavalo pečenju u, za to prije pečenja, pripremljenoj rupi u zemlji. Tim postupkom pečenja nije se mogla dobiti ravnomjernost strujanja zraka, što bi rezultiralo većom temperaturom, boljom ispečenošću, odnosno većom kvalitetom dotičnoga primjerka. S obzirom da je boja sačuvanoga primjerka pitosa iz Bijeloga Vira gotovo na cijeloj površini siva, treba istaknuti da se taj pitos većinu vremena pekao uz redukcijski način pečenja. To se ovim načinom pečenja jedino moglo postignuti tako da se nakon podizanja maksimalne temperature cijeli prostor pečenja prekrivao zemljom i drugim materijalom, čime se prekidaio dotok zraka u prostor pečenja. Nakon što je sve gorivo izgorjelo, pristupilo se skidanju gornjega sloja, kako bi se došlo do ispečena pitosa. Vezano uz taj ulomak pitosa, njegova nam površina daje još dragocjenih podataka. Na objema površinama sačuvao se djelomično i premaz koji je svjetlosmeđe boje, ali bez ikakvih primjesa kvarca i pijeska. Boja premaza govori da je bio praktičiran i oksidacijski način pečenja. Svjetlosmeđa boja dobivala se prilikom skidanja gornjega sloja zemlje nakon redukcijske faze pečenja kada je pitos ponovno bio u doticaju sa zrakom.

Ondje gdje se premaz nije sačuvao, vidljiva je osnovna struktura pitosa koja je sive boje, gdje se tek neznatno uočavaju zrnca kvarca i pijeska.

Unutrašnja površina znatno je ravnija nego ona vanjska. Što nam to govori? Vjerojatno se radi o tome da je unutrašnja površina, ipak, ravnanjem pretrpjela i fazu uglačavanja, nakon čega se dodavao premaz. Kada uzmemo u obzir funkciju pitosa, onda je to sasvim razumljivo. Ukoliko se u njemu željela držati tekućina duže vrijeme, poroznost i propusnost morala se najprije premostiti što čišćom glinom, bez zrnaca kvarca i pijeska, kako bi se dobila što nepropusnija struktura. Uglačavanjem se dobivala ravna površina, ali zato i gušća jer su se eventualna sitna zrnca tim postupkom nabijala u unutrašnjost stijenka. Dodani premaz još više je povećavao vodonepropusnost.

Keramičari toga doba, unutar jednoga naselja, pa tako i u Bijelome Viru, budući da su bili najosposobljeniji izrađivati keramičko posuđe, vjerojatno su najveći dio vremena to i radili, i nisu imali vremena za puno drugih stvari, jer je potražnja za keramičkim posudama i ostalim keramičkim izradevinama sigurno bila velika, a i čimbenik lomljivosti keramike, vjerojatno, bio velik.

Za izradbu keramičkih oblika bilo je potrebno veliko akumulirano znanje, koje se stjecalo stoljećima, kao i velika vještina samoga obrtnika. Takva vrsta obrtnika bila je vrlo cijenjena u naselju i kroz njihov status se, vjerojatno, tretirala i čitava njihova obitelj. Takvi obrtnici su kroz dugi niz stoljeća svoja znanja prenosili na svoje potomke, kako iz statusna razloga za svoju obitelj, tako i zbog činjenice da su njihovi potomci bili ti koji su od malih nogu gledali što njihovi očevi ili stričevi rade, i tako upijali potrebna znanja koja su kasnije razvili, vjerojatno neki i usavršili, pri izradbi keramike.

TIPOLOŠKA OBRADBA

Na ovom mjestu bit će izloženi svi morfološki podaci koji se mogu uočiti na keramici iz Bijeloga Vira. Mislim da će sve to upotpuniti sliku, kako samih nalaza, tako i opću sliku naselja u cjelini.

Što se tiče osnovnih dijelova keramičke posude, najveći broj sačuvanih ulomaka, njih 31 (oko 60 %), ima sačuvan obod zajedno s vratom. Ulomci oboda podijeljeni su u tri skupine. U prvu skupinu ulazi 28 ulomaka koji imaju obod izvijen prema van u odnosu na liniju stijenke posude. U drugu skupinu ulazi jedan ulomak koji ima obod uvučen prema unutra (T. VIII, br. 26). Na kraju, treću skupinu prezentira, također, jedan ulomak sa obodom koji u okomitoj formi prelazi u vrat i vjerojatno isto tako u rameni pojas (T. IV, br. 2).

Treba još, od osnovnih dijelova keramičke posude, svakako spomenuti i 6 ulomaka dna (11,5 %). Svi ulomci pripadaju tipu ravnoga dna, koji ima sa donje strane, ali u dvije varijante (T. VIII, br. 27, T. IX, 28-32). Kod prve varijante donji dio posude pod tupim kutom prelazi u ravno dno (5 kom.). Kod druge varijante, zastupljene jednim ulomkom, donji dio posude prelazi u dno

čija je stajaća površina prstenasto modelirana. Sama donja linija dna, također, je ravna (T. IX, br. 29).

Od ostalih elemenata svakako valja spomenuti i ručice. Na sačuvanoj keramici iz Bijeloga Vira sačuvalo se 15 ulomaka (oko 29 %), na kojima se mogu vidjeti ručice raznih vrsta, kao i one ulomke gdje se ručice nisu sačuvala, ali po sačuvanim ostacima na stijenkama posuda, nesumnjivo se može odrediti, kako postojanje ručice na tom mjestu, tako i kojoj vrsti ručica pripada.

Od raznih tipova ručica, nekoliko ih je prisutno na ovoj keramici. Na prvome ulomku prisutna je ručica tipa "ad ascia" (T. XI, br. 41), dok se na jednom ulomku nalazi jezičasta ručica (T. IX, br. 33). Vrpčaste ručice, odnosno njihovi ostaci, dokumentirane su na sedam ulomaka (T. XI, br. 42-43, T. XII, br. 44, 45, T. XIII, br. 47, 49-52). Ručice u obliku vodoravnih vrpca zastupljene su četirima ulomcima. Od toga broja na dvama ulomcima nalaze se vodoravne vrpce u funkciji ručice koje se sastoje od triju šiljastih izbočenja, od kojih je onaj u sredini najviši (T. X, 34, T. XI, 40). Na jednom od tih dvaju ulomaka, blizu srednjega izbočenja, nalazi se rupa koja je služila za vješanje posude. Na dvama ulomcima, također, nalaze se vodoravne vrpce, ali sa trima zaobljenim izbočenjima (T. X, br. 35, T. XI, br. 39). Potkovičasta ručica, također, zastupljena je jednim ulomkom na čijem luku ima rupu za vješanje posude (T. X, br. 37). Na preostalom jednom ulomku nalazi se ručica modelirana u trima rogovima, od kojih je onaj srednji i najviši. Iza toga roga nalazi se rupa koja je, također, služila za vješanje posude (T. X, br. 36).

Bez obzira na malen uzorak keramike, koji se ovdje prezentira, možemo konstatirati postojanje šest osnovnih funkcionalnih oblika, a to su: lonac, zdjela, šalica, vrč, tanjur i pitos. Treba istaknuti da se ponekad više navedenih oblika koristilo za istu namjenu, i s druge strane, jedan od navedenih oblika mogao se upotrijebiti u različite svrhe.

Lonac je funkcionalan oblik, uglavnom velikih dimenzija visine i dubine, čiji je promjer ruba manji od promjera tijela ili ramena. Imao je po dvije ručice ili je bio bez njih. Služio je za čuvanje ili kuhanje hrane. *Zdjela* je funkcionalan oblik posude čije su stijenke plitke i široke. Visina zdjele, uglavnom, ne prelazi najveći promjer. I zdjele su imale po dvije ručice na tijelu, a mogle su biti i bez njih. Imale su polivalentnu ulogu. *Šalice* su posude koje su karakteristične po malim dimenzijama. Na sebi su mogle imati jednu ručicu, ali su bile i bez nje. Njihova osnovna funkcija bila je pijenje tekućina. *Vrčevi* su posude s vratom koji se prema rubu sužava. Odlika im je da je njihova visina većih dimenzija nego njihov promjer. Vrčevi, uglavnom, imaju po jednu ručicu. I vrčevi su imali polivalentnu ulogu. *Tanjur* je funkcionalan oblik kod kojega je širina više puta veća od njegove visine. Služio je za serviranje hrane, ali mogao se koristiti i kao podmetač na kojem su se miješali, odnosno odlagali razni sastojci potrebni

pri kuhanju. *Pitosi* su bili uvijek, u prapovijesno vrijeme, posude velikih dimenzija i kapaciteta koji su se upotrebljavali za skladištenje hrane i čuvanje zaliha. Kod tih posuda promjer ruba bio je manji od promjera tijela ili ramena. Isto tako, visina pitosa mogla je biti veća ili manja od njegova promjera tijela ili ramena. S obzirom da se pitosi, uglavnom, nisu pomicali, zbog svoje veličine i kapaciteta, i nije bilo potrebe da na vratu ili ramenu posjeduju ručice, koje ni u kom slučaju, kada je riječ o pitosu, nisu imale funkcionalnu ulogu.

Lonci su funkcionalan oblik koji je najzastupljeniji keramičkim materijalom iz Bijeloga Vira. Pripadnost tomu obliku moglo se uočiti na 28 ulomaka (oko 54 %). *Zdjele* su zastupljene četirima ulomcima (oko 7,5 %), dok su *vrčevi* dokumentirani sa sedam ulomaka (oko 13,5 %). Od ostalih funkcionalnih oblika vrijedi spomenuti i *šalice* zastupljene dvama ulomcima (oko 4 %), *pitose* prezentirane jednim ulomkom (oko 2 %), kao i *tanjure* koji su, također, dokumentirani jednim ulomkom (oko 2 %). Prema sačuvanim ulomcima dna (6 ulomaka) nije se moglo odrediti pripadaju li loncima ili zdjelama. U jednom slučaju nije se, također, mogao odrediti funkcionalan oblik, ali se svakako radi o šalici ili o vrču. U dvama slučajevima, zbog nedovoljne veličine ulomaka, ne može se uopće napraviti uži izbor funkcionalnih oblika. Prema tome, za samo devet ulomaka ne može se pouzdano reći o kojem se obliku posude radi (17,5 %).

Lonci su i u Bijelome Viru najčešći keramički oblik. Analizirajući tipologiju lonaca, mislim da ih se, ipak, može svrstati u nekoliko tipova:

1) Većina ulomaka iz skupine koja se pripisuje dijelovima lonaca, (20 ulomaka - 36,5 % od ukupnoga broja u ovom radu) najvjerojatnije pripada tipu loptastih, zaobljenih, jajolikih forma ili S-profilacije s kratkim, blago izvijenim obodom prema van (T. IV, br. 1, 4, T. V, br. 7, 8, T. VI, br. 13-14, 16, T. VII, br. 17, 18, 20, T. VIII, br. 24, T. IX, br. 33, T. X, br. 34, 36, 37, T. XI, br. 39-42, T. XII, br. 44, 45, T. XIII, br. 47, 49). S obzirom da veći dio ulomaka iz ove skupine nema sačuvano rame, niti donji dio posude, ne može se decidirano reći da se radi samo o zaobljenim oblicima, već je svakako prisutno, kao moguća opcija, i postojanje bikoniteta na nekim od navedenih primjeraka koji pripadaju loncima.

Važno je istaknuti da se, pri obradbi keramičkih ulomaka, na tehničkome crtežu, na vodoravnu liniju gornjega ruba oboda tih ulomaka, povukla zamišljena okomica, koja je dirala unutrašnju najistaknutiju točku istoga oboda. Na taj se način dobio kut između te okomice i vrata ulomaka. Rezultati koji su dobiveni na tim ulomcima, pokazuju da se u točki dodira vrata i oboda, stijenka posude nakon toga širila prema van u rasponu od oko 25° do oko 35°. Kod toga tipa lonaca, na njihovomu vratnom ili ramenom pojasu, morale su postojati dvije ručice.

2) U ovaj tip lonaca mogu se ubrojiti samo dva ulomka (oko 4 %). I njih karakterizira blago izvijen kratak obod izvijen prema van (T. V, br. 9-10). Ono što ih razlikuje od ulomaka gore navedena tipa jest zamišljen kut, dobiven istim principom kao kod gornjega tipa, odnosno između zamišljene okomice i vrata posude. U točki spajanja oboda i vrata, linija posude se širi prema van, čineći zamišljen kut sa povučenom okomicom od čak 55°. Prema tomu, stijenke vrata su se naglašeno širile prema van. Do koje granice su se stijenke toga tipa lonaca širile, nije nam poznato zbog nedovoljne sačuvanosti tih dvaju ulomaka. Ovdje je opravdano postaviti i pitanje, kako je izgledala točka premošćivanja vratnoga u rameni pojas kod toga tipa lonaca. Otvorene su obje opcije, kako zaobljena, tako i bikonična forma. Ono što je sigurno moralo postojati, bez obzira na obje opcije, svakako je jako zadebljanje toga dijela, gledano iz profila, jer su tu lonci bili skloni čestom pucanju zbog pritiska koji je upravo na tom dijelu bio najveći. I kod ovoga tipa, na vratnomu ili ramenomu pojasu, vjerojatno su postojale dvije ručice.

3) I ovaj tip lonaca (T. IV, br. 2, T. VIII, br. 22) dokumentiraju samo dva ulomka keramike (oko 4 %). Jedan ulomak uopće nema posebno modeliran obod, već je on zaobljena oblika i topljen je sa vratom. Prema tomu, radi se o tipu lonca kod kojega linija stijenka, od vrha posude do dna, ide u neprekinutu kontinuitetu u blago zaobljenoj formi izvijenoj prema van. Zamišljena okomica u odnosu na vodoravnu liniju vrha posude preklapa se sa linijom pružanja stijenka toga ulomka. Za drugi ulomak vrijedi sve što je već rečeno za gornji primjerak. Razlika između tih dvaju ulomaka je u profilaciji oboda. Kod ovoga ulomka može se konstatirati postojanje oboda koji je blago izvijen prema van. No, prijelaz iz oboda u vrat gotovo je paralelan sa zamišljenom okomicom, gdje je kut otklona između zamišljene okomice i linije pružanja stijenke posude 10°. Ovaj ulomak ima facetiran obod. Kod ovoga tipa lonaca možda su postojale ručice u obliku horizontalnih vrpca razne profilacije.

Kod obradbe oblika lonaca treba spomenuti da se za četiri ulomka (7,5 %) uopće nije mogao odrediti njihov oblik.

Drugi po brojnosti su **vrčevi**. Pregledom ulomaka koji prezentiraju taj oblik, moglo se konstatirati da su svi gotovo identični, osim u nekim detaljima na osnovi kojih se taj oblik mogao podijeliti na dva tipa. To su:

1) Ovaj tip je potvrđen sa šest ulomaka od cijeloga keramičkog ansambla (11,5 %). Za ovaj tip vrijedi isto što i za prvi tip lonaca (T. IV, br. 3, 6, T. VI, br. 11-12, T. VII, br. 19, T. VIII, br. 23). To znači da ulomci vrčeva ovoga tipa kopiraju oblike vezane za lonce, samo što se ovdje, naravno, radi o manjim dimenzijama. Dakle, ti ulomci vjerojatno pripadaju tipu loptastih, zaobljenih, jajolikih forma ili S-profilacije s kratkim, blago izvijenim obodom prema van. Kako veći dio tih ulomaka nije u dovoljnoj mjeri sačuvan, ne može se decidirano reći o kojem se obliku radi kod svih ulomaka, dok je svakako

moгуća opcija o postojanju bikoniteta na možda nekomu od njih. I kod vrčeva toga tipa povučena je zamišljena okomica na vodoravnu liniju na crtežu, koja ide od vrha oboda. Tu se ta okomica, također, dotiče najistaknutije točke unutrašnjega dijela oboda. Na taj način smo, i ovdje, dobili zamišljen kut između te okomice i vratnoga dijela ulomaka. Naime, od točke koja spaja obod i vrat, stijenke posude lagano se izvijaju prema van, tvoreći na taj način kut veličine od oko 12° do oko 26°. Treba istaknuti da se na tim vrčevima, na ramenom ili na vratnom pojasu, sigurno nalazila po jedna ručica.

2) Ovaj je tip prezentiran samo jednim ulomkom (oko 2 %). Sve što vrijedi za prijašnji tip, vrijedi i za ovaj, samo što se ovdje uočavaju neke razlike (T. VII, br. 21). Naime, obod je znatno izvijen prema van, u odnosu na položaj oboda kod ranijega tipa. Što se tiče njegova oblika, nismo u mogućnosti precizirati ga zbog nedovoljne sačuvanosti, ali sigurno ulazi u krug koji dokumentira postojanje vrčeva. Kao i kod prvoga tipa, i na ovom vrču nalazila se jedna ručica.

Prema brojnosti slijede ulomci koji prezentiraju **zdjele**. Pregledom ulomaka, među njima je vidljiva očita razlika koja je rezultirala razvrstavanjem u tri tipa. To su:

1) Ovaj tip karakteriziraju dva veća ulomka (oko 4 %), koji su ujedno i jedine dvije kompaktnije sačuvane posude iz Bijeloga Vira (T. XIII, br. 51-52). Sačuvaniji ulomak pokazuje da se radi o tipu zdjele sa niskim vratom, tek neznatno naglašenim prema van. Vrat i rame se, u zaobljenoj polukružnoj formi, spuštaju prema dnu, koje nije sačuvano. Na prijelazu iz vrata u rame uočavaju se ostaci vrpčaste ručice. Na tom ulomku nalazi se apliciran i jedan ukras, o kome će biti govora kasnije. Drugom ulomku nedostaje obod i dio vrata, no mislim da je oblik toga tipa zdjele vrlo sličan ranije navedenom. Također, treba spomenuti da se na ovom tipu zdjela vjerojatno nalazila jedna ručica.

2) Ovaj je tip zdjela dokumentiran jednim ulomkom (2 %). Karakteristike toga tipa su da je obod blago izvijen prema van (T. VIII, br. 25). Nadalje, od točke gdje se spajaju obod i vrat, linija posude ne ide prema van, u odnosu na zamišljenu okomicu koja se postavljala prema istom ključu kao kod prethodnih oblika, već prelazi preko nje. Zato bismo mogli, u ovom slučaju, reći da se radi o cilindričnu vratu. Točka gdje se spajaju vrat i rame nije sačuvana, ali je za pretpostaviti, na osnovi tehničkoga crteža, da se na tom mjestu nalazilo jedno zadebljanje, odakle su se, ili u zaobljenoj ili u ravnoj formi, stijenke spuštale prema dnu. Sam segment zadebljanja je bio vjerojatno izrađen u bikoničnoj formi, kako sugerira priloženi crtež. Zbog tankoće stijenka vratnoga pojasa, pretpostaviti je da ova zdjela na tom dijelu nije imala nikakvu ručicu, jedino možda na mjestu spajanja vratnoga i ramenoga pojasa jer je tu zdjela, zapravo, i bila najdeblja.

3) I ovaj je tip zdjele prezentiran samo jednim ulomkom (oko 2 %). Samim pogledom ulomka na tehničkome crtežu, uočava se da je on u potpunoj suprotnosti sa prethodnim tipom (T. VIII, br. 26). Naime, taj ulomak je jedini sačuvan keramički ulomak iz Bijeloga Vira komu je obod profiliran prema unutra. Od vrha oboda, sve do dna, linija stijenke zdjele ide prema van i teče kontinuirano u zaobljenoj trbušastoj formi. Ovaj ulomak ima facetiran obod. Sam oblik nam pokazuje da se na stijenkama ove zdjele vjerojatno nisu nalazile nikakve ručice.

Ulomci iz Bijeloga Vira, koji prezentiraju funkcionalan oblik **šalice**, malobrojno su zastupljeni, tek dvama primjercima (oko 3,5 %). Taj oblik možemo svrstati u rijetku vrstu, naravno, isključivo na osnovi sačuvanih keramičkih ulomaka. Prema analizi svih elemenata, na tim ulomcima, treba konstatirati da oba pripadaju istomu tipu (T. IV, br. 5, T. VI, br. 15).

1) Oblik ovoga tipa šalice, zapravo, kopira prvi tip oblika lonaca i vrčeva, samo što se ovdje radi o malim dimenzijama. Karakteristika ovoga tipa šalice je blago izvijen obod prema van. Nadalje, od točke gdje se spajaju obod i vrat, linija stijenka blago ide prema van i u zaobljenoj, loptastoj, jajolikoj ili S formi preko ramena prelazi u dno. S obzirom da oba ulomaka nisu u većoj mjeri sačuvana, ne može se decidirano reći kojem od ovih predloženih oblika pripadaju. Kada je riječ o ručicama, postoje samo dvije opcije, a to je da se na stijenkama šalice nalazila jedna ili nijedna.

U vrlo rijetke funkcionalne oblike, prema sačuvanim nalazima iz Bijeloga Vira, svakako trebamo ubrojiti **tanjure** (T. XII, br. 46). Taj je oblik zastupljen samo jednim primjerkom (oko 2 %). Karakteristika mu je da obod blago izlazi prema van, u odnosu na okomicu vanjskoga ruba dna. Dno se sa obodom spaja blago zakrivljenom linijom koja se pruža prema unutra. Od zaobljena oboda, unutrašnje stijenke se, u blagoj kosini, spuštaju prema sredini tanjura. Na unutrašnjoj strani dna sačuvali su se otisci koncentričnih krugova nastalih prilikom pečenja, koji su, izgleda namjerno, iz estetskih pobuda, pri obradbi tanjura utisnuti u svježu glinu. Motiv koncentričnih krugova koji se nalaze s donje strane ovoga predmeta je, zapravo, i otisak ispletene pruča u pužnicu, koji je služio i kao kalup u momentu izradbe samoga predmeta, tako da je svježa glina utonula u pužnicu, te se nakon pečenja taj motiv sačuvao na predmetu. Unutar tih koncentričnih krugova, u kontinuiranu slijedu, sačuvani su poprečni žljebići. Mogu li se ti koncentrični krugovi svrstati u djelokrug estetske, ukrasne vrijednosti, na osnovi ostatka samo jednoga ovakva primjerka, teško je bilo što reći i još manje zaključiti. O tome će biti više riječi u poglavlju koje se bavi obradbom materijala. Ovakvi oblici nisu posjedovali ručice.

Kada je riječ o funkcionalnosti tanjura, onda treba naglasiti nekoliko bitnih stvari. Naime, treba razlikovati tanjure, peke i podloške. U slučaju da je bio tanjur, onda je imao funkciju kao danas, odnosno iz njega se jelo. Ako je služio kao peka, u njemu se pripremala hrana, najvjerojatnije pekao kruh. To

pretpostavlja postojanje peći u koju su se polagale ovakve peke za dobivanje kruha. Iz Bijeloga Vira za sada se nisu sačuvali ulomci poklopaca, pa ne možemo reći da su se ovdje peke pokrivala poklopcima prilikom pečenja kruha ili hrane. Ako se radi o postamentu, što je moguća opcija, onda su ti oblici služili za odlaganje potrebnih sastojaka za jelo, za miješanje i fino mrvljenje istih sastojaka, kao i za odlaganje kuhinjskoga pribora prilikom kuhanja ili serviranja jela. Ovaj primjerak iz Bijeloga Vira mislim da je imao dosta funkcija, osim što je služio kao peka. Fina uglačana i premazana unutrašnja površina ukazuje na zaključak o njegovoj osnovnoj funkciji, a to je da se u njega servirala kako kuhana, tako i suha hrana, a mogao je služiti povremeno i kao podložak.

Pitosi su, također, vrlo rijedak funkcionalan oblik (T. XIII, br. 48) koji je među sačuvanim keramičkim ulomcima iz Bijeloga Vira potvrđen samo jednim primjerkom (oko 2 %), što nam ni u kom slučaju ne daje za pravo da takvu situaciju uzmemo kao konačnu činjenicu za cijelo naselje. Ovaj oblik bio je vrlo važan i potreban u krugu jednoga prapovijesnoga naselja, pa prema tomu, istraživanja na tom mjestu sigurno bi donijela na svjetlo dana znatno veću količinu ulomaka koji bi pripadali pitosima. S obzirom da se radi o sačuvanu ulomku stijenke pitosa, nismo u mogućnosti ništa reći o njegovu osnovnom obliku. Veliki pitosi služili su za skladištenje hrane, ponajprije žitarica, a možda i vode. Ta nam činjenica indirektno dokazuje da su se stanovnici ovoga naselja bavili poljodjelstvom i uzgojem žitarica. Iz funkcionalnih razloga, i zbog svoje veličine, nije ni bilo potrebno na njegove stijenke stavljati ručice, koje kod pitosa nisu mogle opravdati svoju funkcionalnost.

Pitosi su ujedno i najnepokretniji keramički oblik. Zbog svoje veličine, zapremnine i funkcije, postavljani su na hladnijim i sjenovitijim stranama ljudskih nastamba, gdje su se stalno nalazili. Jedino kada bi pukli, bili bi zamjenjivani drugim pitosima.

UKRAŠAVANJE

Općenito gledajući, za ukras možemo reći, u najširem smislu te riječi, da predstavlja skup svih radnja i postupaka koji dovode do svega onoga što se u prvom redu veže uz bilo koji umjetnički, estetski i dekorativni aspekt. Ipak, bitno je istaknuti da su, posebno u periodu prapovijesti, funkcionalnost i ukrašavanje često puta isprepletani, što se posebno uočava na keramici.

Dekorativnost na keramičkome materijalu iz Bijeloga Vira nije posebno bogata, u smislu statističkoga broja ulomaka, kao ni po dijapazonu tehnika ukrašavanja, kao i samih motiva ukrašavanja, ali je zastupljena kroz razne aspekte gdje dolazi do prožimanja momenta oblikovanja, funkcionalnosti i čistoga ukrašavanja. Kroz tu percepciju treba gledati te ulomke o kojima će sada biti riječi, i upravo je to njihovo najveće bogatstvo.

Ukoliko bi umjetničko-estetski izričaj tretirali kroz prožimanje gore navedenih aspekata, onda možemo reći da je prisutno pet vrsta tehnika ukrašavanja. To su:

- 1) oblikovanje
- 2) modeliranje
- 3) utiskivanje
- 4) facetiranje
- 5) apliciranje.

Kada govorimo o **oblikovanju**, kroz dekorativno-estetski aspekt, onda ni u kom slučaju ne mislimo na dijapazon oblika, koji ne predstavlja ništa specijalno, u smislu bogatstva, u odnosu na slične lokalitete brončanoga i željeznoga doba. Kroz tehniku oblikovanja želim naglasiti jedan moment koji bi se, u ovom slučaju, mogao dovesti u vezu sa dekorativnošću. Taj se moment veže uz skupinu fine keramike, kao i tretiranje njihove površine visokosjajnim premazom.

Odmah se na prvi pogled izdvaja skupina fine keramike od one za svakodnevni život, kako po tehničkom, tako i po umjetničkom dojmu (T. IV, br. 6, T. V, br. 9, T. VI, br. 13, 15, T. VIII, br. 22, T. IX, br. 28, T. X, br. 34-35, T. XI, br. 40, T. XII, br. 46, T. XIII, br. 51-52). Keramici ove skupine već je pri uglačavanju posvećena veća pozornost. Tim se postupkom, kroz funkcionalnost (gušća struktura u ulozi veće vodonepropusnosti), postizao i estetski dojam (postignut određen sjaj na površini). Funkcionalnost i dekorativnost su se povećavale nakon što bi posuda dobivala fini premaz, čime se dobivala veća vodonepropusnost i k tomu još veći sjaj, kao i čistoća površine bez zrnaca kvarca i pijeska. Taj se premaz poslije pečenja premazivao životinjskim lojem ili životinjskom mašću, kako bi površina posude postigla još veći sjaj. Možemo zamisliti kakav je tada dekorativan učinak imala ta uglačana posuda. Vjerujem da su brojni keramičari zaista mislili da takve posude uopće više ne trebaju neku drugu vrstu dekoracije jer bi ona imala samo efekt kiča. Trebamo se samo podsjetiti na keramičke posude iz kruga hvarsko-lisičićke kulture koje su na površini imale visok besprijekoran sjaj, gdje nije postojao neki drugi ukras, i mi se danas, ipak, divimo ne samo njihovoj ljepoti već i savršenstvu njihove izradbe.

Dakle, i ove posude su primjer simbioze funkcionalnosti i estetskoga doživljaja. Ono što želim naglasiti, jest činjenica da su ulomci koji dokumentiraju finu keramiku iz Bijeloga Vira, uglavnom, fragmentarni, gdje se ne može reći, osim kod jednoga slučaja, je li se na tim posudama doista nalazio nekakav sklop ukrasa, u pravom smislu te riječi, ili ne. Mišljenja sam da je ova skupina fine keramike, bez obzira na postojanje dekorativnih ukrasa ili ne, sigurno mogla zadovoljiti umjetničke nagone prapovijesnoga keramičara svojim visokim estetskim dojmom u obliku čistoće površine i visokoga sjaja.

Prema tome, premaz je bio važan, uopće, u sebi je objedinjavao funkcionalnu i estetsku komponentu, bar na sačuvanim keramičkim ulomcima iz Bijeloga Vira.

Sljedeća tehnika koju možemo povezati uz određen stupanj ukrašavanja jest **modeliranje**. Tu tehniku karakterizira postupak kada se od raznovrsnih aplikacija na stijenkama posuda modeliraju razni dekorativni oblici, ali i oblici koji u sebi, osim dekorativnosti, nose i faktor funkcionalnosti. Tu se misli na čisti ukras, kao i na razne vrste vodoravnih vrpca, različito modeliranih, koje su mogle imati funkciju ručica. Ručice su same po sebi izrazito funkcionalan element koji ne bi trebao imati neke veze pri povezivanju s ukrašavanjem. Brojni primjeri pokazuju upravo suprotno, odnosno da su prapovijesni keramičari izražavali svoje umjetničke potrebe upravo dekorirajući razne vrste i oblike ručica.

Ova je tehnika zastupljena na pet ulomaka (oko 9,5 %) sačuvane keramike iz Bijeloga Vira. Tu skupinu ulomaka možemo podijeliti na dvije skupine.

1) U prvu skupinu ulaze četiri ulomka (oko 7,5%) na kojima se nalaze ručice (T. X, br. 34-35, T. XI, br. 39-40). U svim slučajeva radi se o apliciranim vodoravnim plastičnim vrpcama. Na njima nema ukrasa, ali njihova izvanjska profilacija dokaz je da je baš tim dodatnim modeliranjem keramičar namjerno pokušao ostvariti estetski efekt. U svim četirima ulomcima, vertikalna vrpca modelirana je u trima izbojcima šiljaste ili zaobljene forme. Na jednom primjeru od njih nalazi se, također, rupa za vješanje posude. Kroz ovu skupinu možemo, dakle, sagledati simbiozu funkcionalnosti i estetskoga izričaja koji je keramičar, namjerno, kroz tu profilaciju vrhova ručaka, želio postići.

2) U drugu skupinu ulazi jedan ulomak (oko 2 %) na kojemu se nalazi ručica u obliku triju rogova (T. X, br. 36). Najprije se aplicirala horizontalna vrpca. Iskazan estetski doživljaj išao je u smjeru da se ta vrpca dodatno modelirala u formi triju rogova. Između srednjega roga i stijenke posude probušena je jedna rupa kao znak funkcionalnosti, jer je ta posuda negdje visjela. Nema sumnje da je ovako modelirana ručica namjerno izrađena, a tu se može sagledati umjetnička potreba keramičara da dekorira tu posudu baš na taj način.

I tehnika **utiskivanja** prisutna je u keramičkom ansamblu iz Bijeloga Vira. Ona je dokumentirana samo dvama ulomcima (oko 4 %). Kod jednoga se ulomka radi o apliciranoj obrnutoj V vrpci, na čijoj su se površini sačuvala dva otisnuta otiska prsta (T. XI, br. 38). Tim otiscima keramičar je, namjerno, na taj način želio iskazati svoju umjetničku potrebu.

Kod drugoga ulomka, radi se o donjemu dijelu tanjura, mislim da se radi o otisnutome motivu, kao dekorativnu elementu (T. XII, br. 46). Riječ je o otisku koncentričnih krugova gdje se u kontinuiranu slijedu nalaze mala, gusto poredana, poprečna rebra. Nedvojbeno je taj motiv rezultat tehnološkoga

procesa pečenja gline na ispletenu pruću, ili tome slično. No, je li to bila i jedina intencija prapovijesnoga keramičara iz Bijeloga Vira, za sada se ne može precizno odgovoriti.

Ipak, ostaje konstatacija da je taj otisnuti motiv, i to na donjoj strani tanjura, iznimno rijedak, jer pregledom brojne literature nisam mogao naći niti jedan primjerak tanjura identičan ovom našem. Ono što bi moglo prevagnuti u mišljenju da se tu, ipak, radi o ukrasu, brojna su sačuvana dna posuda na istarskim lokalitetima, koja nedvojbeno potvrđuju postojanje sličnih motiva isključivo kao dekorativna elementa. O tim će primjercima biti više govora u poglavlju koji se bavi obradom materijala.

Siromaštvo prisustva te tehnike na sačuvanim ulomcima keramike iz Bijeloga Vira ni u kom slučaju ne znači da se takva slika i siromaštvo nužno ogleda i na cijelom naselju. Istraživanja bi u ovom naselju sigurno otkrila prisustvo te ukrasne tehnike na brojnim primjercima raznim motivima i kombinacijama.

Od sačuvanih keramičkih ulomaka može se potvrditi i postojanje ukrasne tehnike **facetiranja**. Za tu tehniku bio je potreban određen instrument ili oruđe koje je istovremeno imalo oštre bridove i zaravnjene plohe između tih bridova. Takvim su se instrumentom, nakon početnoga prirodna sušenja, kako bi stijenke posude dobile potrebnu tvrdoću za eventualno ukrašavanje i uglačavanje, stvarale uske i ravne površine, koje su u odnosu jedna prema drugoj, stajale pod različitim kutovima.

Ta je tehnika, na sačuvanim ulomcima keramike iz Bijeloga Vira, sačuvana na samo dvama primjercima (oko 4%). Facetiranje je kod tih ulomaka uočljivo i prisutno na pojasu oboda. To znači da su obodi modelirani tako da im linija nije tekla kontinuirano, tvoreći zaobljenu, jednoličnu formu, već su imali više zaravnjenih uzdužnih ploha (faceta), koje su se spajale pod određenim kutovima. Jedan od tih ulomaka pripada našem trećem tipu lonaca (T. VIII, br. 22), dok drugi ulomak dokumentira naš treći tip zdjela (T. VIII, br. 26). Interesantno je napomenuti da su oba ulomka redukcijski pečena. S obzirom da se radi o samo dvama ulomcima, ni u kom slučaju se ne može reći da je facetiranje isključivo prisutno kod redukcijski pečene keramike. Istraživanja bi svakako opovrgnula ili potvrdila ovu tezu.

Kao zadnja tehnika, koju svakako treba spomenuti, pri obradbi keramičkoga materijala iz Bijeloga Vira, svakako je **apliciranje**. Iako se ta tehnika tretira kao tehnika ukrašavanja, ona se, prema sačuvanom keramičkome materijalu iz Bijeloga Vira, u ovom slučaju primarno mora vezati uz funkcionalnost. Sam naziv te tehnike govori da se nešto dodavalo na stijenke keramičke posude. Širok je raspon tih dodataka, od raznih vrpca, ručica, dekorativnih sklopova itd. Da bi apliciranje na posudama bilo svrsishodno i efikasno trebalo je zadovoljiti sve tehničke i tehnološke uvjete. Svakako da je

dekorativni sklop ovisio o tipu, veličini posude, ali i umjetničko-tehničkoj sposobnosti samoga keramičara.

Najprije su se u grubljoj formi aplicirane vrpce nanosile na stijenke posude. Tehnološki je bilo veoma važno da se stijenke dovedu u stanje da se aplikacija čvrsto zalijepi na stijenku posude. Stijenka posude morala je proći kratku fazu sušenja, jer bi stavljanje aplikacije na tek modeliranu posudu, vjerojatno, izobličilo njezine stijenke. S druge strane, stupanj osušenosti stijenka posuda i aplikacija morao je biti približno isti jer, kad ne bi bilo tako, aplikacije se ne bi mogle zadržati na površini posude, već bi otpale, najviše zbog faktora sakupljanja i stvaranja zračnih jastuka, zbog nejednoličnog i nejednaka vremena trajanja prirodnog sušenja keramičke posude i apliciranih vrpca.

Dekorativne aplikacije imaju površinski kontakt, ukoliko se zbog prijanjanja aplikacija na stijenke posude ne bi izazvala promjena osnovnog oblika posude. Sa ručicama je posve druga stvar. I kod njih je stupanj osušenosti morao biti približno isti. No, uz ručice se veže dubinski kontakt, što znači da su završeci ručica imali izbojke raznih oblika koji su se gurali u još nedovoljno čvrstu glinenu strukturu. Nakon toga su se ti dijelovi poravnavali i uređivali.

Kod keramičkih ulomaka iz Bijeloga Vira apliciranje je prisutno na 17 ulomaka (32,5%). Kod svih ulomaka situacija je jasna, dok uz apliciranu vrpcu u obliku obrnuta slova V, treba istaknuti neke detalje. Sve te primjerke bismo prema vrsti aplikacije mogli podijeliti u dvije skupine.

1) U prvu skupinu ulazi 15 ulomaka (oko 29%) gdje aplikacija ima funkciju ručice. Na jednom ulomku se na vratnome ili ramenome pojasu nalazi jedna jezičasta ručica (T. IX, br. 33). U drugom slučaju se radi o ručici sa trima rogovima i rupom za vješanje posude (T. X, br. 36). Treći primjerak predstavlja koljenastu ručicu sa sjekirastim završetkom "ad ascia" (T. XI, br. 41). Jedan primjerak predstavlja potkovičastu ručicu (T. X, br. 37). Sljedeću skupinu čine četiri primjerka ručica u obliku horizontalno postavljenih vrpca (T. X, br. 34-35, T. XI, br. 39-40). Najbrojnija je skupina od sedam primjeraka na kojima se sačuvala vrpčasta ručica ili se sačuvala samo fragmentarno (T. XI, br. 42-43, T. XII, br. 44, 45, T. XIII, br. 47, 49, T. XIII, br. 52).

2) Drugu skupinu predstavljaju aplikacije koje su čisti ukras. U tu skupinu ulaze tri ulomka (oko 5,5%). Na jednom ulomku se nalazi plitko aplicirana reljefna vrpca u obliku obrnuta slova V (T. XIII, br. 50). Drugi ulomak je ukrasna aplikacija u obliku obrnuta slova V, na kojoj se nalaze dva utisnuta otiska vrha prsta (T. XI, br. 38), dok treći primjerak predstavlja plitko aplicirano blago zaobljeno rebro na jednom primjerku zdjele koja je najbolje sačuvana (T. XIII, br. 52).

Uz aplikaciju u obliku obrnuta slova V, sa utiscima vrhova prstiju, treba istaknuti neke detalje. Ta je ukrasna aplikacija primjer kombinacije dviju tehnika, i to apliciranja (samo tijelo ručice) i otiskivanja (otisci jagodicom vrha prsta). Da se zaista radi o apliciji, govori nam njezina unutrašnja strana. Na njoj se

uočava nekoliko udubljenja nastalih nakon što je ručica nalijepljena na stijenku posude. Kako je u momentu spajanja stupanj osušenosti bio veći kod ručice nego kod stijenke posude, daljnjim sušenjem stvorili su se zračni jastuci, koji su uzrokovali da je ručica nakon pečenja otpala sa posude i tom prilikom, vjerojatno, uzrokovala pad posude kao i njezino lomljenje.

Ono što se može zaključiti o umjetničko-estetskim potrebama i postupcima prapovijesnih keramičara iz Bijeloga Vira, na žalost, možemo samo na osnovi onoga što je gore izrečeno, i to isključivo na osnovi sačuvanih keramičkih ulomaka. Keramičari su svoje umjetničke potrebe zadovoljavali kroz gore navedene tehnike, za koje vjerujem da nisu i jedine.

Malen broj elemenata može se vezati uz čistu dekoraciju, dok se najveći broj veže uz kombinaciju s funkcionalnosti, negdje manje, a negdje više naglašenu. Najviši umjetnički dometi vežu se uz postojanja fine keramike, kao i uz modeliranje pojedinih oblika ručica, odnosno uz postojanje tehnika oblikovanja i modeliranja. Pojedini primjerci nam potvrđuju postojanje tehnika otiskivanja i apliciranja, ipak, kao raširenu pojavu. Mislim da je i tehnika facetiranja imala značajniju ulogu od one koju nam sugeriraju samo dva keramička ulomka.

Ono što se uočava, kao vrlo dojmjljiva pojava, jest potpuno odsustvo brojnih vrsta pojedinih ukrasa, kao i dekorativnih sklopova na površini sačuvanih ulomaka. Vrijedi li ova konstatacija, zaista, za čitavo naselje, ne možemo uistinu reći jer je sačuvan mali uzorak. No, ono što mi se čini kao uvjerljiv argument protiv toga, leži u postojanju fine keramike. Naime, ukoliko se oblikovanju te keramičke vrste pridavala velika pozornost, gdje je bilo potrebno veliko znanje keramičara da bi se ona proizvela, mislim da se vjerojatno proizvodila i takva keramička roba na kojoj se uočavaju razni ukrasi, tim više što mi je neshvatljivo da naselje u Bijelome Viru kroz dugi period svoga života nije pokazivalo uopće potrebu za tom vrstom umjetničko-dekorativna izričaja. Na koncu, nije metodološki ispravno uzimati takve zaključke kao gotovu stvar prije nego se provedu barem sondažna istraživanja, koja bi vjerojatno pokazala veću količinu sačuvanih dekoriranih keramičkih ulomaka, i kada bi slika, što se tiče tehnika ukrašavanja i samih ukrasa, bila znatno jasnija.

U svezi s tim, zanimljivo je istaknuti statističke podatke koji su dobiveni obradbom materijala sa gradine Monkodonja u zaleđu Rovinja, u Istri. Arheološkim istraživanjima, koja su provedena na toj gradini u vremenskom periodu od 1953. do 1955., sakupljeno je preko 20 000 ulomaka keramike.²⁴ Od toga iznimno velikoga broja keramike, koji brojnošću predstavlja odličan uzorak, autorica je izdvojila samo 1055 ulomaka keramike koji su ukrašeni,

²⁴ BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ 1998, 53

što čini samo 5,2 % od ukupnoga broja sakupljenih ulomaka.²⁵ Prema tome, arheološka istraživanja u Bijelome Viru, možda bi pokazala sliku sličnu onoj u Monkodonji. Možda takvu pretpostavku i potvrđuje činjenica da među sakupljenim materijalom iz Bijeloga Vira nema više ulomaka koji ulaze u skupinu ukrašenih primjeraka.

OBRADBA MATERIJALA

Kada je riječ o brončanodobnim i željeznodobnim lokalitetima, onda svojom brojnošću prednjači keramika, kao najbrojnija skupina arheoloških nalaza koja se na takvim mjestima uvijek sakupi ili dobije arheološkim istraživanjima. Takva situacija je i sa sojeničkim naseljem u Bijelome Viru kod Metkovića. Keramički ostaci su nam u ovom slučaju jedini sačuvani materijalni dokazi koji nam mogu ispričati svoju priču u osvjetljavanju i što boljem upoznavanju ovoga naselja.

Pri obradbi keramičkih ostataka bit će obrađeni samo oni ulomci koji nam mogu dati detaljnije kulturno-kronološke odrednice, a koje su bitne da bi se što preciznije mogao odrediti početak i kraj života u ovome naselju. Što se tiče prostora, koji sam uzeo u razmatranje (od Istre do južne Dalmacije, sjeverozapadne BiH, zapadne i istočne Hercegovine), smatram da je dovoljan da nam na osnovi sličnih i identičnih primjeraka pomogne u rasvjetljavanju svih otvorenih pitanja, kako sa kronološkoga, tako i sa kulturno-ekonomskoga aspekta, vezanih za sojeničko naselje u Bijelome Viru, smještajući ga u pravi vremenski i kulturni kontekst prapovijesnih zbivanja.

A) Oblici ručica

Od cjelokupnoga keramičkoga asortimana iz Bijeloga Vira, koji se sačuvao, razne vrste i oblici ručica svakako su najzanimljiviji i najvrjedniji element koji nam, u ovom slučaju, može najviše pomoći u kronološkom smještanju ovoga naselja, kao i u pokušaju da se preko njih odredi eventualna međusobna povezanost ovoga prostora sa susjednim prostorima i kulturama.

Ručice možemo definirati kao sva ispupčenja na tijelu posude koja su imala funkciju hvatanja, podizanja ili držanja iste. Ono što je bitno istaknuti jest činjenica da su brojne vrste i oblici ručica trajali kroz nekoliko vremenskih perioda u prapovijesti u neizmijenjenu obliku, te je kod većine ručica iz Bijeloga Vira nemoguće odrediti precizniju kronološku poziciju. To je sasvim razumljivo, iz jednostavna razloga, jer je materijal skupljen na površini nakon prolaska

²⁵ BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, nav. dj., 55

mehanizacije kroz taj lokalitet, odnosno nije uopće poznat arheološko-stratigrafski kontekst. Ono što nam jedino pomaže, jest usporedba i komparacija s ostalim lokalitetima da se dobije barem okvirna slika trajanja pojedinoga tipa ručica iz Bijeloga Vira, kao i cijeloga naselja.

Ovom će prigodom biti uključeni u razmatranje primjerci potkovičastih, jezičastih i vrpčastih ručica. Osim njih, uzet će se u razmatranje i tip koljenaste ručice sa sjekirastim završetkom („ad ascia“), kao i ručice u obliku vodoravnih plastičnih vrpca, različito modeliranih, koje su posebno interesantne i bitne za datiranje naselja u Bijelome Viru.

1) Potkovičasta ručica (T. X, br. 37)

Kod primjerka *potkovičaste ručice*, kako je već gore navedeno, isključiv je funkcionalni aspekt. Radi se o ručici kojoj su krajevi blago rašireni. Na vrhu luka, koji je najistaknutiji, probijena je rupa koja je služila za vješanje posuda. Glede stabiliteta, bile su potrebne tri takve ručice s rupama na jednoj posudi ovoga tipa. Te posude služile su za deponiranje hrane ili možda tekućine, ukoliko je bila vodonepropusna i vješale su se za strop nastambe. Osim toga, te posude mogle su se nalaziti iznad vatre, nad ognjištem, gdje se u njima kuhala ili samo zagrijavala hrana ili tekućina. Zbog činjenice da je taj tip ručice vrlo omiljen na posudu i da traje kroz duži vremenski raspon, nisu baš najpouzdaniji element za određivanje uže kronološke pozicije pojedinoga lokaliteta.

Srodnih analogija ima bezbroj, od Istre, Like, Dalmacije i BiH. Osvrnut ću se samo na neke važnije.

U Istri i Kvarneru analognih primjeraka imamo na nekoliko lokaliteta. Iz Osora na otoku Cresu, potječe jedan ulomak keramike, s takvim tipom ručice za koju mislim da bi, s obzirom na svoj oblik, mogla opravdati svoju funkcionalnost, a ne samo kao aplicirani ukras.²⁶ Autorice ovaj ulomak široko datiraju u brončano i u starije željezno doba.

Nekropola, žarnih grobova, gradine iznad Limskoga kanala u Istri, dale su nekoliko primjeraka sličnih ručica. Taj novi pogrebni obred, odnosno spaljivanje pokojnika, karakterističan je za cijelu Istru u periodu željeznoga doba. Istraživanjima Arheološkoga muzeja u Puli od 1960. do 1967., otkrivena su 74 žarna groba.²⁷ Među arheološkim materijalom keramika, po svojoj brojnosti, zauzima značajno mjesto. Među istraženim keramičkim predmetima, samo se jedna zvonolika posuda, sa dvjema potkovičastim ručicama, kao i jedan ulomak, mogu usporediti s našom iz Bijeloga Vira. Posuda potječe iz groba

²⁶ ĆUS-RUKONIĆ- GLOGOVIĆ 1989, 496, T. 3, br. 7

²⁷ MIHOVIĆ 1972, 7

18, a ulomak iz groba 56, koje je autorica smjestila u fazu Ia te nekropole, odnosno u 11. i prijelaz 11. u 10 st. pr. Kr.²⁸

Gradinsko naselje Gradac-Turan, koje se smjestilo na istočnome dijelu Istre, odnosno nad ulazom u Raški kanal, dalo je arheološkim istraživanjima kulturni slijed od kraja ranoga brončanoga do u razvijeno željezno doba. Tu je 1991. obavljeno sondažno istraživanje na južnome dijelu naselja. U istoj sondi u sloju IV, iz kraja ranoga brončanoga doba (Bd A2), pronađen je jedan sličan ulomak ručice.²⁹ Sloj III, datiran u stariju fazu srednjega brončanoga doba (Bd B), također je dao četiri slična primjerka ručice.³⁰ I u sloju I, iz kasnoga brončanoga doba, postoje analogni primjerci, no oni su rustičnijega oblika i izradbe, možda više kao tradicija, nego zaista kao funkcionalan oblik. Jedan ulomak je ukrašen motivom utisnutih vrhova prstiju. Slični oblici, na prostoru Istre, traju do u sredinu 7. st. pr. Kr.³¹ I u sloju koji se nastavlja iznad kasnobrončanodobnoga sloja, u dijelu sonde koja je izvan bedema, pronađen je jedan primjerak sličan našem primjerku ručice.³² U samome tekstu nije jasno označeno pripada li taj sloj kasnomu brončanome dobu ili ulazi u željezno doba.

To gradinsko naselje nastaje tijekom faze Istra II, odnosno krajem ranoga brončanoga doba i traje sve do u razvijeno željezno doba.³³

Arheološka istraživanja provedena na gradini Monkodonji u Istri od 1953. do 1955. dala su brojne analogije koje govore o učestalosti sličnih primjeraka ručica u tom naselju.³⁴ Taj se znameniti gradinski položaj nalazi u neposrednome zaleđu Rovinja. Svi se analogni primjerci s te gradine mogu datirati u kraj ranoga i u srednje brončano doba (Bd A2/ Bd C), odnosno u vrijeme trajanja života na toj gradini.³⁵

Gradina Vrčin, također, spada u red znamenitijih prapovijesnih lokaliteta u Istri. Gradina se smjestila u središnjemu dijelu južne Istre, sjeverno od Pule.

²⁸ MIHOVILIĆ, nav. dj., 46, T. 10, br. 2, T. 25, br. 4

²⁹ MIHOVILIĆ 1997, 43, T. 1, 9

³⁰ MIHOVILIĆ, nav. dj., T. 2, br. 10, T. 4, br. 3, 12-13

³¹ MIHOVILIĆ, nav. dj., 45, T. 8, br. 6, 9-11

³² MIHOVILIĆ, nav. dj., T. 9, 12

³³ MIHOVILIĆ, nav. dj., 46, 48

³⁴ BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ 1998a, 70-71, T. 15, 258-260, 268, T. 30, 482, T. 47, 704-705, T. 53, 790, T. 54, 810. Autorica neke od navedenih primjeraka ručica uvrštava u inačicu jezičastih ručica, kao i u skupinu ukrašene keramike s apliciranim potkovičastim vrpčama, i u kombinaciju ukrasa (str. 93, 97, 100). Iako autorica navodi da se potkovičaste vrpce često smatraju potkovičastim ručicama (str. 97), ne obrađuje ih samostalno pod skupinom ručica. Mišljenja sam, prema dokumentaciji koju je autorica priložila, da se ovdje, ipak, može u prvome redu govoriti o ručicama gdje se, u prvom planu, prema svom obliku i dimenzijama, ističe funkcionalnost, a manje dekorativnost.

³⁵ BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, nav. dj., 116-117; HÄNSEL, MIHOVILIĆ, TERŽAN 1999, 37, 43, 95

Na tom su se položaju između 1925. i 1929. obavljala iskopavanja na prostoru kasnobrončanodobne nekropole. B. Čović je puni život na ovoj gradini odredio u razdoblje srednjega i kasnoga brončanoga doba. Prema mišljenju istoga autora, početak života na toj gradini, ipak, pada u razdoblje ranoga brončanoga doba.³⁶ Među publiciranim materijalom s te gradine, iskopanim između navedenih godina, mogu se pronaći primjerci potkovičastih ručica sličnih našoj.³⁷ Te se ručice javljaju samostalno, ali i u kombinaciji sa bradavičastom aplikacijom. Objavljeni materijal iz Vrčina datira se, okvirno, u srednje i kasno brončano doba.³⁸

Nezakcij, kao kulturno-političko središte Histra, ubrajamo u najuži izbor najistaknutijih prapovijesnih lokaliteta u Istri. Lokalitet se nalazi na području općine Ližnjan, koja se nalazi u jugoistočnome dijelu Istre. Prva sustavna istraživanja poduzeta su daleke 1900. i traju sve do današnjih dana. Mali broj, ipak, indikativnih nalaza pokazuje i dokazuje da je taj položaj bio zaposjednut kroz dugi vremenski period prapovijesti, već od ranoga neolitika do perioda ranoga brončanoga doba.³⁹ Najveća količina prapovijesnih nalaza, ipak, potječe iz kasnijih perioda, odnosno od kraja ranoga brončanoga doba sve do u željezno doba.⁴⁰ Godine 178.-177. pr. Kr., Rimljani, osvajajući ovaj grad, ruše otpor Histra i cijeli poluotok priključuju rimskoj državi. Od tada prestaje prapovijesni život na ovom naselju i zamjenjuje ga, ništa manje značajna, antička faza življenja.

Od prapovijesnih nalaza i ovdje prednjači keramika. Među tim keramičkim materijalom postoje vrlo slične potkovičaste ručice onoj našoj iz Bijeloga Vira. U Nezakciju se te ručice nalaze na loncima s blago suženim vratom, upravo na samome vratu. Od navedenih potkovičastih ručica ima i onih kojima su na tijelu utisnuti otisci vrhova prstiju. Autorica tu vrstu ručice datira od kraja ranoga do u kasno brončano doba.⁴¹

Među istraženim keramičkim materijalom iz Cerovačke donje pećine kod Gračaca, u Lici, također su pronađene potkovičaste ručice, slične našoj iz Bijeloga Vira.⁴² Sustavna arheološka istraživanja provedena su 1967., i tom se

³⁶ ČOVIĆ 1983, 122; ČOVIĆ 1983a, 233-234; BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ 1999, 111, 131

³⁷ BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ 1999, T. XV, 295-296, T. XVI, 320. U ovom radu se ne izdvajaju i ne obrađuju navedeni primjerci kao potkovičaste ručice, već ulaze u skupinu plastičnih apliciranih ukrasa (str. 122, 132-133). Prema priloženoj dokumentaciji, mislim da se ovdje prije može govoriti o ručicama, nego o ukrasu u obliku apliciranih vrpca.

³⁸ BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, nav. dj., 128, 133-134

³⁹ MIHOVILIĆ 2001, 40-42

⁴⁰ MIHOVILIĆ, nav. dj., 42-108

⁴¹ MIHOVILIĆ, nav. dj., 42-43, 177 (Sl. 127), T. 112, br. 3, 5-7, T. 119, br. 1, 4-6, T. 120, br. 1-2, 4-11, 13, 15-16, 18

⁴² DRECHSLER-BIŽIĆ 1970, 97, T. IV, br. 3-4

prilikom istražilo 192 m² pećinskoga prostora. Materijal, koji je prikupljen tim istraživanjima, pripada dvjema kronološkim fazama: veći dio materijala ulazi u period kraja kasnoga brončanoga doba (Ha B1-Ha B2), dok manji dio materijala ulazi u vrijeme početka željeznoga doba (Ha B3-Ha C). Autorica navedene primjerke ručica ne obrađuje u tekstu, no iz priložene dokumentacije može se zaključiti da se, ipak, prije radi o ručicama nego o aplikacijama. Na priloženoj dokumentaciji može se, također, uočiti jedan sličan primjerak, vjerojatno ručice, ali koji je ukrašen utiscima vrhova prstiju.⁴³ Autorica materijal iz te pećine uvrštava u Ha B stupanj, odnosno na sam kraj brončanoga i početak željeznoga doba, pa tako i ove primjerke ručica.⁴⁴

Sličnih ručica se našlo i na ostalim lokalitetima u Lici, gdje se javljaju i ukrašeni i neukrašeni. Autorica te primjerke datira u kasno brončano doba.⁴⁵

U Vaganačkoj pećini, na južnoj strani Velebita, odnosno sjeverno od Starigrada, na prostoru Primorja, pronađen je jedan primjerak ručice sličan našoj.⁴⁶ Pećina se vrlo povoljno smjestila blizu prastaroga puta koji teče najpovoljnijim prijevojem južnoga Velebita, a koji spaja prostor Primorja sa Likom. U toj su se pećini 1984. provela sondažna istraživanja gdje su otvorene tri sonde i tom je prilikom istražen prostor od 12 m². Najpotpuniju kulturnu sliku dala je sonda 3, smještena u prednjem dijelu pećine. Navedeni primjerak potkovičaste ručice pripada, prema autorima, fazi 8, pronađen u sondi 2, smještenoj u krajnjoj dvorani pećine. Autori su sloj datirali u kraj kasnoga brončanoga doba i u starije faze željeznoga doba.⁴⁷ Taj tip ručice autori datiraju, prema analogijama iz Like i sjeverne Dalmacije, u kraj srednjega brončanoga do željeznoga doba.

U Pritoci kod Bihaća, u sjeverozapadnoj BiH, na lokalitetu Jezerine, u nekoliko navrata istražena je velika japodska nekropola, i to od 1890. do 1892. Ukupno je istražen 551 grob sa inhumacijom i incineracijom. Od toga broja, njih 223 su skeletni grobovi, dok su preostalih 328 paljevinski grobovi.⁴⁸ Među objavljenim materijalom postoji samo jedna žara iz groba br. 122, na kojoj se nalaze dvije potkovičaste ručice.⁴⁹ Obradbom materijala sa te nekropole, Z. Marić je taj grob datirao u svoju fazu Va, japodskih nekropola u dolini Une, odnosno u period od 110. do 35. god. pr. Kr.⁵⁰

⁴³ DRECHSLER-BIŽIĆ, nav. dj., T. IV, br. 11

⁴⁴ DRECHSLER-BIŽIĆ, nav. dj., 103

⁴⁵ DRECHSLER-BIŽIĆ 1958, 52, 56-57, T, VIII, br. 51; DRECHSLER-BIŽIĆ 1986, 110, 114, T. 9, br. 4, T. 11, br. 6

⁴⁶ FORENBAHER-VRANJICAN 1985, T. 10, br. 5

⁴⁷ FORENBAHER-VRANJICAN, nav. dj., 7, 13-15

⁴⁸ MARIĆ 1968, 9; RAUNIG 1988, 21

⁴⁹ RADIMSKY 1893, 457, T. XLI, br. 3

⁵⁰ MARIĆ 1968, 28-32, 74 (bilj. br. 244)

Treba navesti i određen broj primjeraka potkovičastih, odnosno sličnih oblika ručica, sa izuzetno važnoga lokaliteta Velike gradine u Varvari, na izvoru rijeke Rame, u općini Prozor, u BiH. Na tom se gradinskom položaju istraživalo u nekoliko kampanja, od 1899. do 1978.⁵¹ Vrlo pouzdani stratigrafski pokazatelji govore nam da je taj položaj u prapovijesti bio u neprekinutu kontinuitetu zaposjednut, već od perioda završnih faza eneolitika pa do u željezno doba. Ovaj položaj kasnije je zaposjednut i u rimsko i u srednjovjekovno doba.⁵² Među keramičkim materijalom, koji čini glavninu nalaza, postoje i primjerci potkovičastih i sličnih oblika ručica za koje se može reći da su pouzdano smješteni, kako stratigrafski, tako i kronološki.⁵³ Taj se tip ručica na ovom lokalitetu javlja u dvjema varijantama: jedna nije ukrašena, dok je druga ukrašena motivom otiska vrhova prstiju. Kronološki te se ručice javljaju već od faze Varvara A-2 (rana faza ranoga brončanoga doba, Bd A1)⁵⁴ i vrlo su čest oblik u daljnjim fazama ovoga lokaliteta sve do u kasno brončano doba (Ha B).⁵⁵

Potkovičastih ručica pronađeno je i među materijalom koji potječe sa gradine Pod, kod Bugojna, u BiH.⁵⁶ Taj se vrlo važan prapovijesni lokalitet u nekoliko kampanja istraživao od 1958. do 1983.⁵⁷ Generalno govoreći, taj tip ručica je dosta rijedak na ovom lokalitetu. Nešto je više primjeraka u fazi Pod A, nego u fazi Pod B (samo u donjoj polovici sloja⁵⁸), gdje se javlja samo sporadično. Kronološki gledano, materijal iz faze Pod A, možemo paralelizirati sa potfazom Varvara A-3, odnosno u završnu fazu ranoga brončanoga i u početak srednjega brončanoga doba (Bd A2 - Bd B1), pa tako i primjerke ručica iz te faze (B. Čović, 1991.).⁵⁹ Faza Pod B može se, prema materijalu, paralelizirati sa potfazom Varvara C-3, odnosno u drugu polovinu kasnoga brončanoga doba (Ha B), tj. između oko 1 050. i 750. god. pr. Kr.⁶⁰

I među keramikom sa gradine Veliki gradac na Privali, pronađeno je primjeraka potkovičastih ručica.⁶¹ Taj lokalitet ulazi u red najznačajnijih

⁵¹ ČOVIĆ 1978, 6-12; ČOVIĆ 1988, 225

⁵² ČOVIĆ 1988, 225

⁵³ ČOVIĆ 1978, 65 (Sl. 26), T. XVI, br. 2, T. XXXIX, br. 3, T. XLIII, br. 1; ČOVIĆ 1980a, T. VI, br. 1; ČOVIĆ 1983b, 265 (Sl. 18, br. 8), T. XXI, br. 6

⁵⁴ ČOVIĆ 1978, 30, 55

⁵⁵ ČOVIĆ 1965, T. IV, br. 24, T. V, br. 12; ČOVIĆ 1983b, 399

⁵⁶ ČOVIĆ 1965, 51, T. XI, br. 7, 10; ČOVIĆ 1983c, 444, 455, T. XXIV, br. 6; ČOVIĆ 1991, 17-18, T. 8, br. 2, T. 10, br. 4-6, T. 27, br. 2

⁵⁷ ČOVIĆ 1991, 7-10

⁵⁸ ČOVIĆ 1965, 52

⁵⁹ ČOVIĆ 1965, 58; ČOVIĆ 1983c, 173; ČOVIĆ 1988a, 183; B ČOVIĆ 1991, 21-22

⁶⁰ ČOVIĆ 1965, 59; ČOVIĆ 1983c, 435; ČOVIĆ 1988a, 183

⁶¹ GOVEDARICA 1982, 120-121, T. III, br. 1, T. VI, br. 11

gradina jugozapadne Bosne. Sondažnim istraživanjima istražila se površina od 60 m². Dobiveni rezultati govore da je ovaj položaj bio nastanjen od perioda ranoga brončanoga doba (Privala A), preko srednjega brončanoga doba (Privala B), do u kraj kasnoga brončanoga i početak željeznoga doba (Privala C), gdje unutar toga vremenskoga intervala (Bd A2-Ha B3), možemo datirati i ovaj tip ručica.⁶² Važno je istaknuti da je ovo naselje u fazama Privala A-B, pripadalo krugu posuške kulture.⁶³ Prema tome, faza Privala A, pripadala bi prvoj razvojnoj fazi te kulture, odnosno fazi Nečajno, dok bi faza Privala B, pokrivala drugu razvojnu fazu, odnosno fazu Sovići.⁶⁴ Taj se tip ručica proteže kroz cijelo vrijeme naseljavanja (Privala A-C), gdje preteže ona varijanta koja je ukrašena sa utiscima vrhova prstiju, u odnosu na onu koja nije ukrašena, što je posebice karakteristično za fazu Privala A, da bi u sljedećim fazama taj broj ukrašenih primjeraka bio u opadanju.⁶⁵

Primjerci potkovičastih i sličnih polumjesečastih ili polukružnih ručica u znatnom broju su zastupljeni i unutar posuške kulture, kroz sve tri njezine razvojne faze.⁶⁶ I unutar te kulture ovaj se tip ručica javlja u dvjema varijantama, jednoj ukrašenoj otiscima vrhova prstiju, i onoj neukrašenoj. Ukrašeni primjerci se, prema B. Čoviću, javljaju na grubljem posudu, dok se neukrašeni primjerci javljaju na finijem posudu. Treba istaknuti da je u zadnjoj razvojnoj fazi te kulture (faza Gagrice - Hatelji) ukrašavanje udublivanjem, izvedeno utiskivanjem vrhom prsta, neusporedivo rjeđe nego što je to bio slučaj u prvim dvjema fazama ove kulture (faze Nečajno i Sovići), što se odrazilo i na potkovičastim i sličnim ručicama koje su sada pretežno neukrašene, ali i njihov broj je u opadanju.⁶⁷ Datacija tog tipa ručica vezala bi se, dakle, za trajanje života te kulture, i to kroz rano i srednje brončano doba (Bd A1-Bd C).⁶⁸

Lokalitet Luščić, selo Prisap kod Livna u BiH, također je dao slične primjerke tipa polumjesečastih ručica.⁶⁹ Lokalitet se nalazi u dnu polja, odnosno u podnožju brda, i njegov prostor nešto je izdignutiji od ostaloga prostora polja. Prema mišljenju autora, radi se o zbijenu tipu naselja, koji je možda bio zaštićen

⁶² GOVEDARICA, nav. dj., 126, 131

⁶³ ČOVIĆ 1988, 278; ČOVIĆ 1989, 67

⁶⁴ ČOVIĆ 1989, 70, 75

⁶⁵ GOVEDARICA, nav. dj., 120-121

⁶⁶ ČOVIĆ 1980, T. IV, br. 1; ČOVIĆ 1989, 71-72, 75, 78, T. I, br. 1-4, 9, T. XVII, br. 3; MARIJANOVIĆ 2000, 27, (Guvnine), T. VI, br. 1; 96, (Hateljska pećina), T. XXXVI, br. 2, T. XLVIII, br. 1, 3

⁶⁷ ČOVIĆ, nav. dj., 79

⁶⁸ B ČOVIĆ, nav. dj., 100 (Sl. 16)

⁶⁹ MARIJAN 1995, T. 3, br. 6

drvenom palisadom, ali i umjetno stvorenim kanalima oko samoga naselja. Ovaj lokalitet ulazi u krug posuške kulture i datira se u srednje brončano doba, pa tako i primjerci ovoga tipa ručica.⁷⁰

Potkovičastih, polukružnih ili polumjesečastih ručica može se konstatirati u znatnom broju na prostoru sjeverne Dalmacije.⁷¹ Jedan dio tih primjeraka nije ukrašen, dok je drugi ukrašen otiscima vrhova prstiju. Kod svih tih primjeraka prisutna je jedna rustičnost, kako u samome izgledu, tako i u izradbi tih ručica. Sve navedene primjerke autori datiraju u period željeznoga doba.⁷²

I među materijalom koji potječe iz srednje i južne Dalmacije, postoji znatan broj primjeraka potkovičastih ručica ili ručica slična oblika.⁷³ Među tim oblicima, sa ovih prostora, također, postoje oni primjerci koji nisu ukrašeni, ali ima i onih koji su ukrašeni otiskom vrhova prstiju. Kronološki raspon je znatan, koji, prema autorima, ovi primjerci ručica pokrivaju. Iz ove skupine najstariji primjerci potječu iz gomile Bila vlaka, blizu Vida kod Metkovića i pećine Ombla I, u Rijeci dubrovačkoj.⁷⁴ I. Marović je materijal iz gomile Bila Vlaka uvrstio u period kasnoga brončanoga doba (Ha A-B).⁷⁵ N. Petrić nalaze iz pećine Ombla I uvrštava u srednje i kasno brončano doba.⁷⁶ Kod definiranja posuške kulture, B. Čović je materijal iz tih dvaju lokaliteta, uvrstio u krug iste kulture, no ne uvrštava ih ni u jednu od triju predloženih razvojnih faza.⁷⁷ U svakom slučaju, ti primjerci, prema toj periodizaciji, nisu mladi od srednjega brončanoga doba.⁷⁸ Najmlađe datirani nalazi, prema J. Korošcu, potječu sa Gradine u Danilu kod Šibenika.⁷⁹ Autor te nalaze kronološki smješta u period željeznoga doba, i to druge polovine 4 st. do početka 2 st. pr. Kr.⁸⁰ U tom rasponu, od srednjega brončanoga do u kasno željezno doba, možemo datirati sve primjerke ovih ručica sa prostora srednje i južne Dalmacije.

⁷⁰ MARIJAN, nav. dj., 41

⁷¹ BATOVIĆ 1968; BATOVIĆ 1968a; BATOVIĆ 1968b, 178 (Sl. 5), 179 (Sl. 6); BATOVIĆ 1973; KOROŠEC, 1980, 125 (Sl. 18, br. 2), 129 (Sl. 20, br. 6, 133 (Sl. 22), T. XVIII, br. 3

⁷² BATOVIĆ 1968, 57, 66-67; BATOVIĆ 1968a, 89; BATOVIĆ 1968b, 171-174; BATOVIĆ 1973, 107; KOROŠEC 1980, 138

⁷³ KOROŠEC 1959; GUNJAČA 1976; PETRIĆ 1978; MAROVIĆ 1980; PETRIĆ 1981; FABER-NIKOLANCI 1985; ČOVIĆ 1989; PETRIĆ 1992

⁷⁴ MAROVIĆ 1980, 92 (Sl. 49), 93 (Sl. 50); PETRIĆ 1981, T. 4, br. 3; ČOVIĆ 1989, 89-90 (Sl. 15); JURIC 1998, 15 (Sl. 8)

⁷⁵ MAROVIĆ, nav. dj., 97

⁷⁶ PETRIĆ, nav. dj., 8

⁷⁷ ČOVIĆ 1989, 62, 87

⁷⁸ ČOVIĆ, nav. dj., 100 (Sl. 16)

⁷⁹ KOROŠEC 1959, T. V, br. 7, T. VI, br. 2, 7-8, T. VII, br. 1

⁸⁰ KOROŠEC 1959, 225

Rezimirajući sve ono što je rečeno za primjerke potkovičastih ručica i ručica sličnih oblika, odmah primjećujemo da taj tip ima dug vijek trajanja, i to od kraja ranoga brončanoga do kraja željeznoga doba. Ta konstatacija nam, u ovom slučaju, ne pomaže previše jer na osnovi toga, u ovom slučaju, nismo u stanju preciznije datirati primjerak ručice iz Bijeloga Vira, s obzirom da je pronađena na površini, nakon djelovanja teške mehanizacije. S obzirom da se analizom keramičkih ulomaka može konstatirati da ovo sojeničko naselje nije počelo svoj život prije kraja srednjega brončanoga doba (vidjeti dalje obradbu keramičkoga materijala), ovaj primjerak ručice moramo datirati najranije u navedeni period. Kada bismo pokušali odrediti krajnje vrijeme do kada bi ovaj primjerak ručice mogao funkcionirati, možda bi konstatacija imala težinu da od navedenih primjeraka ručica autori dobar dio smještaju u kasno brončano doba. S druge strane, u periodu željeznoga doba, zaista, veći dio tih ručica grublje je izradbe i rustičnijega oblika, dok je naš primjerak fino izrađen i modeliran, i još k tomu na njemu je sačuvan dobar dio pročišćena premaza. U ovom momentu, glede svega što je izrečeno, bio bih sklon taj primjerak potkovičaste ručice datirati od kraja srednjega brončanoga do u kasno brončano doba (Bd C2-Ha B).

2) Jezičasta ručica (T. IX, br. 33)

Jezičaste ručice su, također, jedan vrlo omiljen funkcionalan element na stijenkama posuda, koji traje vremenski vrlo dugo i vrlo su nezahvalne za uže datiranje. Njihov je areal rasprostiranja, također, vrlo velik. Navodeći slične primjerke i njihovu kronološku poziciju, bit će nam omogućeno barem okvirno datirati i primjerak jezičaste ručice iz Bijeloga Vira.

Iz nekropole žarnih grobova iznada Linskoga kanala, u Istri, poznato je nekoliko primjeraka jezičastih ručica.⁸¹ Autorica navedene primjerke ručica datira u fazu Ib iste nekropole, odnosno u 10. st. pr. Kr.⁸²

Sondažnim arheološkim istraživanjima gradine Gradac-Turan, u Istri, godine 1991., tom se prilikom u sloju I, u dijelu sonde s unutrašnje strane bedema, pronašlo dva primjerka jezičastih ručica.⁸³ Autorica taj sloj datira u kasno brončano doba.⁸⁴

I među mnogobrojnim materijalom sa gradine Monkodonja u Istri, prikupljenim u vremenu od 1953. do 1955., može se, također, pronaći sličnih

⁸¹ MIHOVILIĆ 1972, 34, T. 31, 2, 4-5

⁸² MIHOVILIĆ, nav. dj., Sl. 5

⁸³ MIHOVILIĆ 1997, 57, T. 8, br. 4, 8

⁸⁴ MIHOVILIĆ, nav. dj., 45, MIHOVILIĆ 1999, 95

primjeraka jezičastih ručica.⁸⁵ Navedeni se materijal, pa tako i ovi primjerci jezičastih ručica, datira u kraj ranoga i u srednje brončano doba (Bd A2/ Bd C).⁸⁶

Jezičastih ručica pronašlo se i među materijalom koji potječe iz nekropole gradine Vrčin, u Istri.⁸⁷ Objavljeni materijal iz Vrčina, pa tako i te primjerke jezičastih ručica, autorica datira u srednje i kasno brončano doba.⁸⁸

Najveći broj jezičastih ručica svakako se pronašlo među materijalom koji potječe iz Nezakcija, u Istri.⁸⁹ Svi se navedeni primjerci jezičastih ručica datiraju u širi vremenski raspon, od srednjega brončanoga do u željezno doba.⁹⁰

Ručice ovoga tipa, na prostoru Like, mogu se konstatirati među materijalom u poznatoj pećinskoj nekropoli Bezdanjači kod Vrhovina.⁹¹ Taj je izuzetno važan arheološki lokalitet istražen u srpnju 1965., i tom prilikom je istraženo 975 m² površine. Ta je pećina služila kao mjesto gdje su se pokapali pokojnici. Tim se istraživanjima utvrdilo postojanje 57 grobova sa oko 200 sahranjenih pojedinaca.⁹² Autorica je cjelokupan istraženi arheološki materijal podijelila u dvije kronološke faze (horizonte). U horizont I ulazi materijal koji se datira u period kraja srednjega i prijelaza u kasno brončano doba (Bd C i poč. Bd D).⁹³ U horizont II ubraja se onaj dio materijala koji se datira u početak kasnoga brončanoga doba (Bd D-Ha A).⁹⁴ Kada je riječ o kronološkoj poziciji jezičastih ručica onda možemo ponoviti mišljenje autorice, a to je da primjerak posude na tablama VII i XXXVI pripada horizontu I.⁹⁵ Za primjerak jezičaste ručice na tabli XXX, autorica ne određuje kojem horizontu pripada, tako da ga okvirno datiramo u vrijeme pokapanja u toj pećini, od kraja srednjega do u početak kasnoga brončanoga doba (Bd C-Ha A).

U Vaganačkoj pećini, na južnoj strani Velebita, iznad Starigrada, među ostalim keramičkim materijalom zastupljen je i taj tip ručica.⁹⁶ Primjerci jezičastih ručica javljaju se od faze 6 do faze 8. Autori početak faze 6 stavljaju

⁸⁵ BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ 1998, T. 15, br. 253-257, 261-267, 269, 271-272, T. 30, br. 485, T. 32, br. 497

⁸⁶ Vidi bilj. 35

⁸⁷ BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ 1999, 141, (T. VII, br. 100), 147 (T. XIII, br. 229-234)

⁸⁸ Vidi bilj. 38

⁸⁹ MIHOVILIĆ 2001, T. 1, br. 6, T. 37, br. 2, T. 98, br. 1, T. 112, br. 1-2, 4, T. 113, br. 1, 7-8, T. 118, br. 4-11, 13, T. 130, br. 14, T. 136, br. 8-9

⁹⁰ MIHOVILIĆ, nav. dj., 40

⁹¹ DRECHSLER-BIŽIĆ 1979-80, 34, T. VII, br. 3, T. XXX, br. 6, T. XXXVI, br. 2

⁹² DRECHSLER-BIŽIĆ, nav. dj., 69

⁹³ DRECHSLER-BIŽIĆ, nav. dj., 33-37

⁹⁴ DRECHSLER-BIŽIĆ, nav. dj., 37-42

⁹⁵ DRECHSLER-BIŽIĆ, nav. dj., 34, 36

⁹⁶ FORENBAHER-VRANJICAN 1985, T. 6, br. 13-15, T. 8, br. 1, 4-5, T. 10, br. 1

u rano brončano doba, dok završetak faze 8, smještaju u starije faze željeznoga doba.⁹⁷ Za jezičaste ručice autori navode da su novina u periodu ranoga brončanoga doba u odnosu na raniji period eneolitika.⁹⁸

Velika gradina u Varvari, na izvoru rijeke Rame, u općini Prozor u BiH, također je dala primjerke jezičastih ručica, koji se mogu pouzdano stratificirati i kronološki opredijeliti.⁹⁹ I taj tip ručica, na ovom lokalitetu, javlja se, također, u sloju Varvara A-2, odnosno u ranoj fazi ranoga brončanoga doba (Bd A1).¹⁰⁰ Njihovo trajanje može se pratiti u neprekinutu kontinuitetu sve do u fazu Varvara C, odnosno do u kasno brončano doba (Ha B).¹⁰¹ Taj se tip ručice, na ovom lokalitetu, javlja u dvjema varijantama, i to bez ukrašavanja i sa ukrasima na sebi, u obliku utisnutih vrhova prstiju.

Jezičaste ručice imaju dug vijek trajanja i na gradini Pod, kod Bugojna u BiH. Taj se tip ručica javlja od sloja Pod A, pa sve do u sloj Pod D (faza 6).¹⁰² Kronološki, taj tip ručica javlja se u periodu od završne faze ranoga brončanoga doba (Bd A2), pa sve do druge polovine željeznoga doba, odnosno do oko 300 god. pr. Kr.¹⁰³ I taj se tip ručice, na ovom lokalitetu, javlja bez ukrašavanja i sa ukrasima na sebi, u obliku utisnutih vrhova prstiju.

Sličnu konstataciju možemo izreći i za primjerke ovoga tipa ručica pronađenih na Velikom gradcu na Privali, između Livanjskoga i Duvanjskoga polja u BiH, jer i ovdje postoje ukrašeni i neukrašeni primjerci.¹⁰⁴ I taj tip ručice traje na ovom lokalitetu vrlo dugo, odnosno za cijelo vrijeme života te gradine, i to od ranoga brončanoga doba do početka željeznoga doba (Bd A2-Ha B3).¹⁰⁵

Gradina Korita, na Buškom blatu u BiH je, također, jedan od lokaliteta na kojima su jezičaste ručice bile u uporabi tijekom trajanja života na toj poziciji.¹⁰⁶ Ta gradina, također, ulazi u najistaknutije na prostoru jugozapadne Bosne. Višegodišnjim istraživanjima na ovom položaju,¹⁰⁷ istražena je površina

⁹⁷ FORENBAHER-VRANJICAN, nav. dj., 7

⁹⁸ FORENBAHER-VRANJICAN, nav. dj., 10

⁹⁹ ČOVIĆ 1978, T. XVII, br. 2, T. XXIII, br. 5, T. XXIV, br. 2, T. XLIII, br. 2, T. XLV, br. 6-7; ČOVIĆ 1980a, T. VI, br. 3; ČOVIĆ 1983b, 176, 395 (Sl. 25, br. 7), T. XXI, br. 4-5

¹⁰⁰ ČOVIĆ, nav. dj., 31, 55

¹⁰¹ ČOVIĆ 1983b, 399-400

¹⁰² ČOVIĆ 1965, 51, T. VI, br. 8, T. VII, br. 1-2, T. XIII, br. 13, T. XVI, br. 2; ČOVIĆ 1983c, 495 (Sl. 28, br. 25), 505; ČOVIĆ 1987, 485, 487 (Sl. 27, br. 1), 490; ČOVIĆ 1991, 17-18, T. 5, br. 1, T. 10, br. 1-3

¹⁰³ ČOVIĆ 1965, 58; ČOVIĆ 1983c, 173, 435; ČOVIĆ 1987, 506; ČOVIĆ 1988a, 183; ČOVIĆ 1991, 21-22

¹⁰⁴ GOVEDARICA 1982, 120, 122, T. III, br. 5-6

¹⁰⁵ GOVEDARICA, nav. dj., 126, 131

¹⁰⁶ GOVEDARICA, nav. dj., 139, 146, T. X, br. 9, 13, T. XIII, 7

¹⁰⁷ GOVEDARICA, nav. dj., 132

od 377 m². Autor, život na toj gradini smješta u vremenski interval od kraja kasnoga brončanoga do početka mlađega željeznoga doba, gdje unutar toga perioda razlikuje tri osnovne razvojne faze u životu ovoga naselja (Ha B1-Lt. A).¹⁰⁸ Od navedenih primjeraka jezičastih ručica, jedan primjerak (T. XIII, br. 7) pokazuje znatne sličnosti sa našim primjerkom iz Bijeloga Vira, no ne daje mu se točna pozicija unutar navedenih triju faza.

Jezičaste ručice su dosta čest element na keramičkom posuđu, na prostoru sjeverne Dalmacije.¹⁰⁹ Ima ih raznih veličina, oblika, kao i onih koje su ukrašene, a i onih koje nisu ukrašene. Autori navedene primjerke datiraju u period željeznoga doba.¹¹⁰

Slična situacija je i na prostoru srednje i južne Dalmacije, gdje se i tu javljaju primjerci, kako ukrašeni tako i neukrašeni, sa otiskom vrhova prstiju.¹¹¹ Svi ti primjerci datiraju se u period brončanoga i željeznoga doba.

Primjerak jezičaste ručice još je teže uže kronološki opredijeliti, nego potkovičaste ručice. I taj tip ručica ima veliko vremensko trajanje, tj. od ranoga brončanoga do u kraj željeznoga doba. S obzirom da mislim kako je ovo sojeničko naselje počelo svoj život krajem srednjega brončanoga doba, datiranje ovoga primjerka najranije moramo smjestiti u taj period. Kako su i u ovom slučaju, navedeni primjerci toga tipa ručica najčešći u periodima srednjega i kasnoga brončanoga doba, možda bi se taj vremenski raspon mogao primijeniti i za ovaj primjerak ručice. Napominjem da je primjerak vrlo fino izrađen i modeliran i na njemu se u najvećoj mjeri sačuvao pročišćen premaz. To navodim stoga što taj primjerak svojom kvalitetom ne odskače od većine primjeraka ostale keramičke produkcije iz Bijeloga Vira. Na ovom bih mjestu, shodno svemu izrečenomu, bio sklon taj primjerak jezičaste ručice datirati u period od kraja srednjega brončanoga do u početak željeznoga doba (Bd C2-Ha C).

3) Ručice sa modeliranim vrhovima u obliku trokutastih šiljaka, rogova i zaobljenih ispupčenja (T. X, br. 34-36, T. XI, br. 39-40)

U ovoj skupini nalaze se dva ulomka na kojima je aplicirana vodoravna vrpca, čiji su vrhovi modelirani u obliku triju šiljaka od kojih je onaj središnji najizbočeniji (T. X, br. 34, T. XI, br. 40). Osim njih, tu su još dva ulomka na kojima je aplicirana horizontalna vrpca, ali čiji su vrhovi modelirani u obliku

¹⁰⁸ GOVEDARICA, nav. dj., 145-146

¹⁰⁹ BATOVIĆ 1970; BATOVIĆ 1971; BATOVIĆ 1973; BRUSIĆ 1977; KOROŠEC 1980

¹¹⁰ BATOVIĆ 1970, 36; BATOVIĆ 1971, 19, 29; BATOVIĆ 1973, 107; KOROŠEC, nav. dj., 138

¹¹¹ GUNJAČA 1976; PETRIĆ 1981; FABER-NIKOLANCI 1985, itd.

triju zaobljenih ispupčenja (T. X, br. 35, T. XI, br. 39). Ovdje se ubraja i jedan ulomak na kojem se nalazi ručica modelirana u trima rogovima sa rupom za vješanje posude (T. X, br. 36). Navodeći slične primjerke, što vrijedi za cijelu ovu skupinu, pokušalo se dati akcent upravo kroz postojanje motiva rogova, zaobljenih i šiljastih ispupčenja, i gdje bi se kroz njihovu kronološku poziciju mogli datirati i primjerci iz Bijeloga Vira.

Sa gradine Gradac-Turan, u Istri, među prikupljenim materijalom za vrijeme sondažnih istraživanja 1991., može se primijetiti manji broj primjeraka ručica koji su modelirani sa dvama rogovima na sebi.¹¹² Primjerci na tablama 7-8 pripadaju sloju I, u dijelu sonde sa unutrašnje strane bedema, koji autorica datira u kasno brončano doba.¹¹³ Primjerak na tabli 9, potječe iz najdonjega sloja, u izvanjskom dijelu sonde, koji autorica, također, smješta u kasno brončano doba.¹¹⁴

Iz Nezakcija u Istri, potječe manji broj primjeraka koji možemo navesti kao slične primjerke ovoj navedenoj skupini. Ti se primjerci grupiraju u dvije skupine.

U prvu skupinu ulaze primjerci ručica, koji su brojniji, a koji su modelirani u obliku dvaju rogova.¹¹⁵ Ti primjerci su dio iskopanoga materijala za koji se ne zna kontekst nalaza, pa tako niti uža kronološka pozicija. Tu skupinu materijala, pa tako i navedene primjerke ručica, autorica smješta u širi vremenski period.¹¹⁶ Nećemo pogriješiti ako te ručice smjestimo u vremenski raspon od kasnoga brončanoga do u željezno doba, sa mogućim akcentom na kasno brončano doba, prema gore navedenim sličnim primjercima sa gradine Gradac-Turan.

U drugu skupinu ulazi samo jedan primjerak ručice sa trima zaobljenim ispupčenjima na sebi.¹¹⁷ Treba istaknuti da je ovaj primjerak ručice iz Nezakcija potpuno identičan našem jednom primjerku iz ove skupine (T. XI, br. 39). Kronološka pozicija ovoga primjerka potpuno je ista kao i za prije spomenutu skupinu, ali sa mogućim akcentom na željezno doba, prema vrlo sličnim primjercima koji su se pronašli na prostoru Japoda (u ovom dijelu teksta vidi primjerke sa nekropola Jezerine i Ribić).

Jedna vodoravna ručica modelirana u obliku dvaju roščića potječe iz Vaganačke pećine, na južnoj padini Velebita, sjeverno od Starigrada.¹¹⁸ Ručica

¹¹² MIHOVILIĆ 1997, T. 7, br. 17, T. 8, br. 3, 7, T. 9, br. 4

¹¹³ Vidi bilj. 84

¹¹⁴ MIHOVILIĆ, nav. dj., 45

¹¹⁵ MIHOVILIĆ 2001, T. 112, br. 11, T. 130, br. 6, 9-10

¹¹⁶ MIHOVILIĆ, nav. dj., 40

¹¹⁷ MIHOVILIĆ, nav. dj., T. 130, br. 12

¹¹⁸ FORENBAHER-VRANJICAN 1985, T. 8, br. 3

potječe iz faze 7, koju autori datiraju u kraj srednjega i stariji dio kasnoga brončanoga doba.¹¹⁹

Sa poznate japodske nekropole na Jezerinama, u Pritoci kod Bihaća, u sjeverozapadnoj BiH, među materijalom postoji određen broj apliciranih vodoravnih vrpca koje su modelirane u obliku dvaju ili triju roščića.¹²⁰ Svi primjerci se nalaze na urnama, što znači da se radi o žarnim grobovima, dok su tri primjerka sačuvana kao ulomci, no svojom veličinom pokazuju da vjerojatno pripadaju dijelovima urni. Položaj nekih od navedenih primjeraka na urnama, nedvojbeno pokazuje da se tu radi o ukrasu, a ne o ručici. Posebno treba istaknuti primjerke sa trima rogovima, koji pokazuju sličnost sa našim primjercima iz Bijeloga Vira (Radimsky 1893: T. XXXV, br. 5, T. XLVIII, br. 8 i T. L, br. 12; Marić 1968: 19, Sl. 2, br. 1). Svi navedeni primjerci, prema Z. Mariću, datiraju se između njegovih faza II (500. – 360. god. pr. Kr.) i Va (110. – 35. god. pr. Kr.).¹²¹

Među prikupljenim materijalom sa druge velike japodske nekropole, u Ribiću kod Bihaća, u sjeverozapadnoj BiH potječu, također, slični primjerci horizontalnih ručica, modelirani u obliku rogova ili ispupčenih zaobljenja.¹²² Ova nekropola se istraživala 1896., 1897., 1936., 1954. i 1982. godine kada je na svjetlo dana izašlo 308 grobova, od kojih je samo šest skeletnih, njih 291 su paljevinski grobovi, dok za njih 11 nema podataka.¹²³ Te primjerke horizontalnih ručica, Z. Marić je uvrstio od svoje faze III do u fazu Vb (360. god. pr. Kr. - 10./20. god. po. Kr.), japodskih nekropola u dolini Une.¹²⁴

I sa prapovijesne nekropole na Gradini u selu Ripač blizu Bihaća, na desnoj obali rijeke Une, u sjeverozapadnoj Bosni, potječe jedan primjerak vodoravne vrpce koja na sebi ima krajeve modelirane u obliku dvaju roščića.¹²⁵ Ta vrpca pripada urni iz groba br. 2 i autorica je datira u period od 700. do 500. god. pr. Kr. Taj se uzvišeni položaj nalazi nekih 300 metara od poznatoga sojeničkoga naselja i autorica je mišljenja da se na tom položaju nalazi nekropola toga istoga naselja.¹²⁶

¹¹⁹ FORENBAHER-VRANJICAN, nav. dj., 7, 13

¹²⁰ RADIMSKY 1893, 77, 243, 261, 373, 404, 416, T. XXXIII, br. 4, T. XXXV, br. 5, T. XXXVI, br. 3, T. XXXVIII, br. 4, T. XXXIX, br. 4, T. XLIII, br. 7, T. XLVIII, br. 7-8, T. L, br. 12; MARIĆ 1968, 19 (Sl. 2, br. 1), T. III, br. 4

¹²¹ MARIĆ, nav. dj., 13, 28

¹²² MARIĆ, nav. dj., T. VIII, br. 4, 8, T. IX, br. 31, T. XVIII, br. 51

¹²³ MARIĆ, nav. dj., 9; RAUNIG 1988, 24-25

¹²⁴ MARIĆ, nav. dj., 17, 32

¹²⁵ RAUNIG 1981, 149, T. I, br. 9

¹²⁶ RAUNIG, nav. dj., 153

Za preciznije datiranje nekih primjeraka te skupine iz Bijeloga Vira, od velike su važnosti primjerci koji su se pronašli na Velikoj gradini u Varvari, općina Prozor u BiH.¹²⁷ Pojavu horizontalnih vrpca – ručica, čiji su vrhovi modelirani u obliku jednoga ili triju trokutastih šiljaka, sa rupama za vješanje posuda, kao novi oblik može se pratiti tek od faze Varvara B-2 (kraj srednjega brončanoga doba, Bd C).¹²⁸ Jedan primjerak horizontalne ručice sa dvama roščićima, koji je pronađen na ovom lokalitetu, potječe iz kasnije faze Varvara C-1 i datira se u vrijeme početka kasnoga brončanoga doba, Bd D.¹²⁹

Primjerci horizontalnih ručica sa dvama roščićima, potječu i sa gradine Pod, kod Bugojna u BiH.¹³⁰ Autor te primjerke uvrštava u sloj Pod D (faze 5 i 6) i datira ga u 5.- 4. st. pr. Kr.¹³¹ Utjecaj za izradbu toga tipa ručica došao je, vjerojatno, sa prostora sjeverozapadne Bosne, gdje su u to vrijeme živjeli Japodi i gdje se taj tip ručice na keramičkom posuđu, znatno češće javlja.

Jedan primjerak horizontalne ručice sa dvama roščićima pronađen je i na gradini Veliki gradac na Privali, između Livanjskoga i Duvanjskoga polja, u BiH.¹³² Autor taj primjerak stavlja dosta rano, u fazu Privala A i datira ga u rano i početak srednjega brončanoga doba.¹³³

Nejasnu kronološku poziciju pokazuje jedan primjerak horizontalne ručice sa dvama roščićima koji potječe sa gradine Korita, na Buškomu blatu u BiH.¹³⁴ Ono što možemo izreći glede datacije ovoga primjerka, jest mišljenje autora o vremenu trajanja života na ovoj gradini, a to je od kraja kasnoga brončanoga do početka mlađega željeznoga doba (Ha B1-Lt. A).¹³⁵

Među ručicama koje se mogu uvrstiti u ovu skupinu potječe jedan primjerak iz Hateljske pećine kod Stoca u BiH, i pripada fazi II posuške kulture (Sovići).¹³⁶ Radi se o apliciranoj horizontalnoj vrpčastoj ručici, kojoj je središnji dio modeliran u obliku trokutasta šiljka, dok se prema crtežu ne vidi jesu li krajevi, također, modelirani u obliku šiljastih trokuta. No, bez obzira na to, ovaj primjerak potječe iz faze IVa sa ovoga lokaliteta, koju B. Marijanović, prema materijalu iz cijele te faze, uvrštava u fazu II posuške kulture, koja se datira u drugu polovinu ranoga brončanoga i u sami početak srednjega brončanoga

¹²⁷ ČOVIĆ 1978, T. XLI, br. 2, T. XLII, br. 5, T. XLIV, br. 9; ČOVIĆ 1983b, 265 (Sl. 18, br. 14)

¹²⁸ ČOVIĆ, nav. dj., 70

¹²⁹ ČOVIĆ 1983, T. LVII, br. 3

¹³⁰ ČOVIĆ 1965, T. XV, br. 21; ČOVIĆ 1987, 505

¹³¹ ČOVIĆ 1965, 64-65; ČOVIĆ 1987, 504, 506

¹³² GOVEDARICA 1982, 122, T. IV, br. 7

¹³³ GOVEDARICA, nav. dj., 126-127

¹³⁴ GOVEDARICA, nav. dj., T. XIII, br. 15

¹³⁵ GOVEDARICA, nav. dj., 145-146

¹³⁶ MARIJANOVIĆ 2000, 97, T. XLV, br. 3

doba.¹³⁷ Iz treće razvojne faze posuške kulture, iz Hateljske pećine, kao i sa gradine Guvnine (Gagrice) kod Čapljine, također u BiH, eponimnih lokaliteta ove faze, potječe i nekoliko primjeraka horizontalnih vrpčastih ručica, koje bi se po svojim značajkama, također, mogle uvrstiti u ovu predloženu skupinu ručica.¹³⁸ Nekoliko je primjeraka modelirano u obliku trokutasta šiljka, sa rupom za vješanje posude, dok je kod ostalih primjeraka izvanjski rub modeliran u obliku triju zaobljenih ispupčenja, od kojih je onaj središnji najviše izbočen, također sa rupom za vješanje posude. Svi navedeni primjerci pokazuju sličnost sa našim sličnim primjercima iz Bijeloga Vira. Kronološka pozicija tih primjeraka unutar ove faze sasvim je jasna, što znači da ih se datira u srednje brončano doba.¹³⁹

Svakako treba spomenuti i Ravlića pećinu, na izvoru rijeke Tihaljine, jugozapadno od Gruda u BiH. Od objavljenoga materijala treba spomenuti jedan primjerak aplicirane horizontalne vrpčaste ručice koja je modelirana u obliku dvaju roščića.¹⁴⁰ Taj se primjerak stratigrafski veže uz fazu III B u ovoj pećini, dok mu je kronološka pozicija unutar ranije faze ranoga brončanoga doba (Bd A1).¹⁴¹

Sa prostora sjeverne Dalmacije (otok Sestrunj i otočić Ričul kod Turnja blizu Zadra), u ovu skupinu ručica moglo bi se uvrstiti nekoliko primjeraka.¹⁴² U jednom slučaju radi se o jezičastoj ručici sa dvama zaobljenim ispupčenjima. U drugom slučaju se radi o horizontalnoj ručici sa rupom za vješanje posude, koja je modelirana tako da joj je svaki kraj u obliku blagoga trokutasta šiljka, dok joj je sredina izvedena dvama blagim trokutastim šiljcima. Treći primjerak je, također, tip horizontalne ručice modelirane u dvama roščićima. Autori te primjerke ručica datiraju u željezno doba.¹⁴³ Ovdje želim skrenuti pozornost posebice na primjerke koji potječu sa otoka Sestrunja. Za taj otok, Š. Batović je ustvrdio da se na njemu (gradinski položaji) može dokumentirati prijelazna faza iz brončanoga u željezno doba, ali ne izdvaja određenu keramičku skupinu u tom smislu i ne stavlja je u navedeni period, za koji drži da se datira u 11. - 10. st. pr. Kr.¹⁴⁴ Pregledom objavljenoga materijala sa tih lokaliteta, gdje

¹³⁷ ČOVIĆ 1989, 100 (Sl. 16); MARIJANOVIĆ, nav. dj., 57, 132, 135

¹³⁸ ČOVIĆ, nav. dj., 79, T. IX, br. 15, T. XVI, br. 5; MARIJANOVIĆ, nav. dj., 27, (Guvnine), T. XI, br. 3-6; 101, (Hateljska pećina), T. XLVII, br. 1, T. LVII, br. 2-3

¹³⁹ ČOVIĆ, nav. dj., 100 (Sl. 16); MARIJANOVIĆ, nav. dj., 57

¹⁴⁰ MARIJANOVIĆ 1981, 41, T. XL, br. 11

¹⁴¹ MARIJANOVIĆ, nav. dj., 53

¹⁴² BATOVIĆ 1973, T. LXXXVII, br. 5, T. LXXXIX, br. 5; BRUSIĆ 1977, T. V, br. 1

¹⁴³ BATOVIĆ, nav. dj., 107; BRUSIĆ, nav. dj., 58

¹⁴⁴ BATOVIĆ, nav. dj., 110-113

posebice u prvi plan dolaze primjerci koljenastih ručica, mislim da se može promišljati i na raniju dataciju za tu skupinu ručica, ranije od 11. st. pr. Kr.

Kada je riječ o ovoj skupini ručica, onda je situacija, što se tiče vremenskoga određenja, puno jasnija nego što je to slučaj sa prethodnim skupinama. Glede primjeraka horizontalnih ručica modeliranih sa trima izbočenim trokutastim šiljcima (T. X, br. 34, T. XI, br. 40), tu je situacija najjasnija. Primjerci pripadaju vrsti fine keramike i oba su crnih tonova, što nam govori da su pečeni redukcijskim načinom. Najbliže analogije za ta dva primjerka postoje unutar materijala sa Velike gradine u Varvari, te unutar faze III, posuške kulture. Na Velikoj gradini u Varvari slični primjerci se javljaju u fazi B-2, koja se datira u kraj srednjega brončanoga doba, dok se faza III posuške kulture datira u srednje brončano doba. Na ovaj način smo, možda, odredili putove širenja toga tipa horizontalnih ručica, gdje je ishodišna točka bila unutar posuške kulture, odakle su se ti utjecaji proširili na okolne prostore, pa tako i do sojeničkoga naselja u Bijelome Viru. Kako sojeničko naselje u Bijelome Viru počinje svoj život pred kraj srednjega brončanoga doba, mislim da nećemo pogriješiti ako ta dva primjerka datiramo ili u kraj srednjega brončanoga ili u sami početak kasnoga brončanoga doba (Bd C2-Bd D).

Kada se govori o ostalim primjercima ove skupine ručica (T. X, br. 35, T. XI, br. 39), mislim da se i za njih može ponuditi jedno uže vremensko određenje. No, prije toga, bilo bi dobro reći nekoliko riječi. Motiv zašiljenih, odnosno zaobljenih roščića, također, ima duži raspon trajanja, prema navedenim primjercima. Ponekad ih je teško razlikovati od sličnih ručica sedlasta oblika. Tako se ovakve ručice javljaju dosta rano na Velikom gradcu na Privali i u Ravliča pećini, a datiraju se u rano i početak srednjega brončanoga doba. Iako u malom broju, one, ipak, traju sve do perioda mlađega željeznoga doba, kao npr. u japodskim nekropolama Jezerine, Ribić, ili na gradini u Koritima. Bitno je istaknuti da sve ove navedene primjerke veže početni oblik ručice. Naime, svi ti oblici nastali su nakon što se aplicirala horizontalna pravokutno-pločasta ručica na stijenke posude. Prije nego što se ručica dobro osušila, sa njezina središnjega dijela odstranio se komad gline, te je modelirana upravo kao navedeni primjerci, u formi zaobljenih ili šiljastih roščića. Svi su ti primjerci i relativno izbočeni u odnosu na stijenke posude. Za razliku od tih primjeraka, primjerci iz Bijeloga Vira modelirani su na drugi način. Naime, u startu se na stijenke posude aplicirala duža horizontalna vrpca i potom se modelirala, sa odstranjenjem dijela gline na tim vrpčama, u trima zaobljenim izbočenjima. Te ručice su malo izbočene u odnosu na stijenke posude. Navedeni primjerci, također, pripadaju tipu fine keramike, crne su boje, što znači da su se redukcijski pekli. Najveće sličnosti sa tim dvama primjercima ručica iz Bijeloga Vira, pokazuju navedeni primjerci koji potječu iz Nezakcija i japodske nekropole u Ribiću. Prema nalazima iz Ribića možemo datirati i primjerak iz Nezakcija.

Analogno tomu, primjerke iz Bijeloga Vira, za sada bih se usudio datirati u vrijeme oko polovine željeznoga doba, odnosno u 5. – 4. st. pr. Kr., (Ha D2-Ha D3).

Vežano uz zadnji navedeni primjerak (T. X, br. 36), napominjem da niti jedan primjerak ručica sa rogovima, koji su navedeni unutar ove skupine, nije identičan našem primjerku iz Bijeloga Vira. Treba istaknuti da naš primjerak sa trima rogovima, u odnosu na slične primjerke, pokazuje znatno veću umjetničku i tehnološku razinu izradbe od onih navedenih. Napominjem da se, ipak, određene sličnosti mogu uočiti na navedenim primjercima iz japodske nekropole u Jezerinama, gdje imaju dekorativnu ulogu. Oni se tu datiraju u period druge polovine 1. tisućljeća. Mislim da bi se za sada i ovaj primjerak mogao datirati kao i oni prethodni, u 5. – 4. st. pr. Kr., (Ha D2-Ha D3).

Glede predložene datacije, to bi bili ujedno i najmlađe datirani primjerci, koji se obrađuju ovim radom, te bismo na osnovi toga mogli datirati eventualan prestanak života na ovom sojeničkom naselju u isti period.

4) Vrpčaste ručice (T. XI, br. 42-43, T. XII, br. 44-45, T. XIII, br. 47, 49, 52)

Od sedam primjeraka *vrpčastih ručica*, njih tri su se sačuvale u cijelosti. Ostali primjerci pokazuju samo male dijelove tih ručica, ili na nekim primjercima daju naznaku da se sigurno radi o vrpčastoj ručici. Treba istaknuti da niti jednoj sačuvanoj vrpčastoj ručici tijelo ne prelazi zamišljenu liniju vrha oboda. Sačuvane vrpčaste ručice iz Bijeloga Vira, podijeljene su u dvije varijante.

a) Prvu varijantu čini jedan primjerak s izvijenim, zadebljalim rubovima i gornjim vodoravnim završetkom u odnosu na stijenku posude, o kojoj će biti više riječi u daljnjem tekstu (T. XI; br. 43).

Nekropola gradine iznad Linskoga kanala u Istri, dala je nekoliko primjeraka ove varijante.¹⁴⁵ Među tim primjercima samo je jedan primjerak vrpčaste ručice koji ima izvijene izvanjske rubove, dok ostali primjerci ručica imaju cijelu vrpcu bez rubnih zadebljanja. Autorica navedene primjerke ručica datira u fazu II ove nekropole, odnosno u 9. – 8. st. pr. Kr.¹⁴⁶

Među keramičkim materijalom sa gradine Monkodonja, u Istri, prikupljenim istraživanjima od 1953. do 1955., našlo se, također, sličnih primjeraka ručica.¹⁴⁷ Ti primjerci idu u skupinu kod koje rubovi ručica nisu izdignuti, već je cijela vrpca ručice bez rubnih zadebljanja. Među njima, gotovo

¹⁴⁵ MIHOVILIĆ 1972, 50, T. 5, br. 1, T. 6, br. 8, T. 7, br. 1-3

¹⁴⁶ MIHOVILIĆ, nav. dj., 50, Sl. 5

¹⁴⁷ BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ 1998, T. 16, br. 273, 280-281, 288

identičan oblik našem primjerku iz Bijeloga Vira ima jedan primjerak (Buršić-Matijašić 1998: T. 16, br. 280). U drugu skupinu sličnih primjeraka ručica idu one kojima su rubovi izdignuti i kojima je oblik tijela vrpčast i blago trokutast.¹⁴⁸ Sve navedene ručice sa ovoga lokaliteta mogu se datirati u period kraja ranoga i u srednje brončano doba.¹⁴⁹

I sa gradine Vrčin, u Istri, potječe veći broj vrpčastih ručica koje se mogu dovesti u sličnost sa primjerkom iz Bijeloga Vira. Jednu skupinu čine primjerci ručica kod kojih izvanjski rubovi nisu izdignuti i zadebljali, ali svojim oblikom pokazuju sličnost.¹⁵⁰ U drugu skupinu ulaze primjerci koji imaju izdignute i zadebljale izvanjske rubove i ubrajaju se, također, u skupinu vrpčastih ručica.¹⁵¹ Objavljeni materijal iz Vrčina datira se, okvirno, u srednje i kasno brončano doba.¹⁵²

Na prostoru poluotoka Istre, vrpčastih ručica najviše se pronašlo arheološkim istraživanjima u Nezakciju. Kada govorimo o primjercima sličnima ručici iz Bijeloga Vira, onda ih i ovdje možemo svrstati u dvije skupine. U prvu skupinu ubrajaju se slični primjerci vrpčastih ručica koji nemaju izdignute rubove.¹⁵³ Među navedenim primjercima postoji skupina za koju možemo reći da je oblikom gotovo identična našem primjerku ručice (Mihovilić 2001: T. 29, br. 5, T. 32, br. 1, T. 34, br. 1, T. 94, br. 8, T. 99, br. 5, T. 124, br. 1, 5, 8). Primjerci ove skupine ručica, različito se datiraju. Tako se primjerci tih ručica na tablama 29-35 datiraju u fazu II žarnih grobova u Nezakciju, odnosno u 9. - 8. st. pr. Kr.¹⁵⁴ Primjerci ručica na tablama 94-99, također, pripadaju željeznom dobu, ali se ne mogu razvrstati po grobnim cjelinama.¹⁵⁵ Najneprecizniju dataciju se mora odrediti za primjerke ručica sa tabli 124-125, koje pripadaju širem vremenskom periodu, i to od srednjega brončanoga do u željezno doba.¹⁵⁶ Primjerci ručica na tabli 140, datiraju se, također, u fazu II žarnih grobova, tj. u 9. – 8. st. pr. Kr.¹⁵⁷ U drugu skupinu

¹⁴⁸ BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, nav. dj., T. 16, br. 289, T. 21, br. 361, T. 22, br. 364-365, 367-371, 374-376, T. 23, br. 391, 394, T. 24, br. 401-407

¹⁴⁹ Vidi bilj. 35 i 86

¹⁵⁰ BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ 1999, T. XI, br. 194-195, T. XIV, br. 271

¹⁵¹ BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, nav. dj., T. XI, br. 191, 196, T. XIV, br. 273

¹⁵² Vidi bilj. 38 i 88

¹⁵³ MIHOVILIĆ 2001, 66-72, T. 29, br. 1, 5, T. 32, br. 1, T. 34, br. 1, 3-4, 6-7, T. 35, br. 1, 3, T. 94, br. 2, 6-8, 11, T. 95, br. 9, T. 96, br. 9, T. 99, br. 5, T. 124, br. 1-5, 8, T. 125, br. 1, 6, T. 140, br. 1, 3-6

¹⁵⁴ MIHOVILIĆ, nav. dj., 68-82

¹⁵⁵ MIHOVILIĆ, nav. dj., 40

¹⁵⁶ Vidi bilj. 90 i 116

¹⁵⁷ MIHOVILIĆ, nav. dj., 71

ulaze one vrpčaste i tunelaste ručice koje imaju izdignute rubove.¹⁵⁸ I ovdje je datacija slična kao kod gore navedene skupine ručica. Naime, ručice na tabli 33 pripadaju vremenu 9. – 8. st. pr. Kr., odnosno fazi II žarnih grobova. Ručice na tablama 90-91 pripadaju, okvirno, u željezno doba, dok se primjerci ručica na tablama 110-124 široko datiraju od srednjega brončanoga do u željezno doba. Posebno treba istaknuti one primjerke ručica ove skupine koji su gotovo identični našem primjerku (Mihovilić 2001: T. 91, br. 8, T. 122, br. 12, 14, T. 123, br. 1).

Sa prostora Like, među istraženim materijalom iz Cerovačke donje pećine kod Gračaca, također se pronašlo primjeraka vrpčastih ručica.¹⁵⁹ I na tom lokalitetu primjerci vrpčastih ručica podijeljeni su u dvije varijante; jedna ima izvijene i zadebljale rubove, dok druga nema izvijene rubove. Materijal je iz te pećine autorica uvrstila u Ha B stupanj, tj. na sami kraj brončanoga i početak željeznoga doba.¹⁶⁰

I među keramičkim materijalom, koji se sakupio istraživanjima 1965. u poznatoj pećinskoj nekropoli Bezdanjači kod Vrhovina, u Lici, postoji velik broj vrpčastih ručica. Taj tip ručica i ovdje se može podijeliti u dvije varijante, od kojih jedna ima izvijene zadebljale rubove,¹⁶¹ dok je druga varijanta bez zadebljalih rubova.¹⁶² Od spomenutih vrpčastih ručica ona na T. XXXII, br. 3, gotovo je identična našem primjerku iz Bijeloga Vira. Kronološki se obje varijante vrpčastih ručica nalaze u obama horizontima (I i II), onako kako je autorica predložila.¹⁶³ Valja spomenuti autoričinu opservaciju da se od stupnja Ha A događaju i neke promjene u obliku toga tipa ručica, odnosno da vrpčaste ručice postaju veće i tanje, a umjesto vrpčastoga dobivaju okrugao presjek.¹⁶⁴

Nakon tih istraživanja 1965., kako je pećina Bezdanjača izuzetno atraktivan speleološki objekt, tijekom kasnijih obilazaka, ponajviše speleologa koji teže otkrivanju svakoga novoga kutka pećine, pronašlo se dosta i

¹⁵⁸ MIHOVILIĆ, nav. dj., T. 33, br. 2, T. 90, br. 1-16, T. 91, br. 1-2, 5, 8, T. 110, br. 4, T. 122, br. 1-14, T. 123, br. 1-15

¹⁵⁹ DRECHSLER-BIŽIĆ 1970, 97, T. III, br. 11-14

¹⁶⁰ Vidi bilj. 44

¹⁶¹ DRECHSLER-BIŽIĆ 1979-80, T. VI, br. 9, T. VII, br. 2, 5, 8, T. VIII, br. 2, 7, 9, T. IX, br. 7, T. X, br. 1, 5, T. XVI, br. 11, T. XXIX, br. 2-3, T. XXXII, br. 3-4, T. XXXVIII, br. 2, T. XXXIX, br. 4

¹⁶² DRECHSLER-BIŽIĆ, nav. dj., T. V, br. 3-4, 6, 9, T. VI, br. 3, T. VII, br. 1, 4, T. IX, br. 1, T. X, br. 8, T. XI, br. 1, T. XII, br. 3, 10-11, T. XIII, br. 7, T. XVI, br. 4, T. XVIII, br. 1, T. XIX, br. 5-6, 9, T. XX, br. 2, 4, T. XXI, br. 2, T. XXII, br. 1, T. XXV, br. 1, 3, T. XXVI, 9, T. XXVII, br. 2, T. XXVIII, br. 2, T. XXXI, br. 1, 3, T. XXXV, br. 1, 5, T. XXXVI, br. 3, 5, T. XXXVII, br. 3, 6, T. XXXVIII, br. 3, T. XXXIX, br. 1

¹⁶³ DRECHSLER-BIŽIĆ, nav. dj., 33-42

¹⁶⁴ DRECHSLER-BIŽIĆ, nav. dj., 40

keramičkoga i metalnoga materijala. Tako se među keramičkim materijalom mogu uočiti i vrpčaste ručice.¹⁶⁵ No, prema priloženoj dokumentaciji, kao ni po katalogskom opisu, ne može se razaznati radi li se o vrpčastim ručicama sa izvijenim, zadebljalim rubovima, ili ne. Novopronađeni primjerci vrpčastih ručica uklapaju se u kronološku sliku koja je već poznata za ovaj lokalitet, a to je vremenski raspon od kraja srednjega brončanoga do u ranu fazu kasnoga brončanoga doba (Bd C-Ha A1).¹⁶⁶

Još je jedan bitan arheološki lokalitet u Lici dao primjerke vrpčastih ručica. Radi se o Jozginoj pećini u Trnovcu Ličkom, kod Gospića.¹⁶⁷ Tu su 1981. provedena zaštitna sustavna istraživanja. Navedeni primjerci vrpčastih ručica i na ovom lokalitetu mogu se razdvojiti na dvije skupine; u jednoj skupini su ručice sa izvijenim, zadebljalim rubovima, a u drugoj skupini su ručice bez tih zadebljanja. Znatnu sličnost, u odnosu na naš primjerak iz Bijeloga Vira, pokazuju primjerci ručica na T. V, br. 3, 6. Sve primjerke vrpčastih ručica, autorica datira, kao i ostali materijal iz ove pećine, u period od samoga kraja srednjega brončanoga do u sami početak kasnoga brončanoga doba.¹⁶⁸

Sa prostora Primorja, iz Vaganačke pećine na južnim padinama Velebita, sjeverno od Starigrada, također se među keramičkim materijalom može pronaći sličnih vrpčastih ručica.¹⁶⁹ Ti primjerci ručica stratigrafski pokrivaju raspon od faze 6 do u fazu 8. Autori taj raspon stavljaju u vremenski interval od ranoga brončanoga do u starije faze željeznoga doba.¹⁷⁰ Autori, također, navode da su vrpčaste ručice novina od ranoga brončanoga doba, u odnosu na raniji period eneolitika.¹⁷¹

Poznata prapovijesna japodska nekropola u Pritoci kod Bihaća, na lokalitetu Jezerine, u sjeverozapadnoj BiH, dala je velik broj primjeraka vrpčastih ručica koje se datiraju u vrijeme od 8. st. pr. Kr. do 35. god. pr. Kr., kada zemlju Japoda zauzimaju Rimljani.¹⁷² Od vrpčastih ručica zastupljene su i one koje imaju izvijene, zadebljale rubove, kao i obične vrpčaste ručice.¹⁷³

Među materijalom pronađenim u nekropoli na Gradini iznad sela Ripač kod Bihaća, u sjeverozapadnoj Bosni, također je pronađeno vrpčastih ručica

¹⁶⁵ MALINAR 1998, T. II, br. 1-7

¹⁶⁶ DRECHSLER-BIŽIĆ, nav. dj., 33, 37; MALINAR, nav. dj., 142, 146

¹⁶⁷ DRECHSLER-BIŽIĆ 1987a, T. I, br. 1-3, T. II, br. 1-2, T. III, br. 1-2, T. V, br. 3, 6, str. 69 (br. 27)

¹⁶⁸ DRECHSLER-BIŽIĆ, nav. dj., 60

¹⁶⁹ FORENBAHER-VRANJICAN 1985, T. 6, br. 2-3, T. 8, br. 12

¹⁷⁰ FORENBAHER-VRANJICAN, nav. dj., 7

¹⁷¹ FORENBAHER-VRANJICAN, nav. dj., 10

¹⁷² DRECHSLER-BIŽIĆ 1987, 399, 415, 440

¹⁷³ RADIMSKY 1893, 449-466, T. XXXIII-L; MARIĆ 1968, T. I-VI

koje imaju izvijene, zadebljale rubove i onih koji imaju obično vrpčasto tijelo.¹⁷⁴ Autorica ih datira od I. – III. faze japodskih nekropola (prema Z. Mariću), odnosno od oko 700. – 250. god. pr. Kr.

Sličnih primjeraka vrpčastih ručica pronašlo se i na Velikoj gradini u Varvari, na izvoru rijeke Rame, u općini Prozor u BiH. Treba istaknuti da je ovo tip ručice koji je najdugovječniji i najbrojniji među oblicima ručica. Te se ručice, dakle, javljaju u najdonjem sloju, odnosno fazi Varvara A-1 (završna faza eneolitika), i traju u neprekinutu slijedu sve do u fazu Varvara C, odnosno do kraja kasnoga brončanoga doba (Ha B).¹⁷⁵ Od navedenih primjeraka ima onih ručica koje nemaju izdignute i zadebljale rubove, kao i onih primjeraka koji to imaju. Među ovom skupinom navedenih vrpčastih ručica postoji jedan manji broj onih primjeraka koji svojim oblikom pokazuju znatnu sličnost sa našim primjerkom iz Bijeloga Vira (Čović 1978: Sl. 13, T. XXII, br. 5-6, T. XXX; br. 2-3, T. XXXVI, br. 4), dok primjerak na T. XXXVII, br. 1, gotovo da je identičan primjerku iz Bijeloga Vira i datira se u fazu Varvara B-1 (razvijeno srednje brončano doba, Bd B-2).

I među keramičkim materijalom sa gradine Pod, kod Bugojna u BiH, vrpčaste ručice su najbrojniji tip ručica i pokazuje veliku dugovječnost, i to od sloja Pod A do sloja Pod D. Javljaju se u objema varijantama i sa izraženim i zadebljalim rubovima, i bez toga.¹⁷⁶ Vremenski one traju od kraja ranoga brončanoga doba (Bd A2), do oko 300. god. pr. Kr.¹⁷⁷ Od primjeraka vrpčastih ručica postoji manji broj onih koji pokazuju veću sličnost sa našim primjerkom iz Bijeloga Vira (Čović 1965: T. XI, br. 6, 9; Čović 1991: T. 13, br. 6).

Ovo je, također, dominantan tip među oblicima ručica na gradini Veliki gradac na Privali, između Livanjskoga i Duvanjskoga polja, u BiH.¹⁷⁸ I ovdje postoje dvije varijante tih ručica, i to one koje imaju izvijene i zadebljale rubove, kao i one koje te elemente nemaju. Taj je tip ručice, također, dugovječan na ovom lokalitetu i autor ih datira od faze Privala A do faze Privala C, odnosno od ranoga brončanoga doba do početka željeznoga doba (Bd A2-Ha B3).¹⁷⁹ Od publiciranih primjeraka najviše sličnosti sa našim primjerkom iz Bijeloga Vira pokazuje jedan primjerak (Govedarica 1982: T. IV. br. 5).

¹⁷⁴ RAUNIG 1981, T. I, br. 1, T. II, br. 1, 4-5, 8, T. III, br. 18

¹⁷⁵ ČOVIĆ 1978, 30 (Sl. 13), 38 (Sl. 19), T. XXII, br. 2-3, 5-6, T. XXX, br. 2-3, T. XXXIV, br. 3, T. XXXVI, br. 4, T. XXXVII, br. 1, T. XLIV, br. 1-2, T. XLVII, br. 1-2; ČOVIĆ 1983b, 399-400

¹⁷⁶ ČOVIĆ 1965, ČOVIĆ 1983c; ČOVIĆ 1987; ČOVIĆ 1991

¹⁷⁷ ČOVIĆ 1965, 58; ČOVIĆ 1983c, 173; ČOVIĆ 1987, 506; ČOVIĆ 1988a, 183; ČOVIĆ 1991, 21-22

¹⁷⁸ GOVEDARICA 1982

¹⁷⁹ GOVEDARICA, nav. dj., 126, 131

Vrpčaste ručice i u posuškoj kulturi traju tijekom cijeloga života te kulture¹⁸⁰, što znači da ih datiramo kroz cijelo rano i srednje brončano doba. Među tim primjercima vrpčastih ručica, najviše sličnosti, prema obliku, pokazuje jedan primjerak koji pripada fazi II (Sovići),¹⁸¹ koji se datira u drugu polovinu ranoga brončanoga i u sami početak srednjega brončanoga doba (Bd A2), i koji nema izdignute i zadebljale rubove.¹⁸² Ono što je vrlo bitno istaknuti, glede primjeraka iz Bijeloga Vira, jest konstatacija autora da su vrpčaste ručice, pozicionirane na ramenu posude sa izdignutim i zadebljalim rubovima, tipične za treću razvojnu fazu te kulture (faza Gagrice-Hatelji) i koje pokazuju razne profilacije.¹⁸³ Među ovom skupinom navodim jedan primjerak iz Hateljske pećine, koji pripada fazi III posuške kulture (Marijanović, 2000, T. LVII, br. 1), i koji pokazuje sličnosti sa našim primjerkom iz Bijeloga Vira. Na taj način možemo, bar okvirno, dovesti u kronološku vezu ove primjerke sa primjerkom iz Bijeloga Vira. Shodno pripadnosti toj fazi, navedene primjerke vrpčastih ručica iz Hateljske pećine kod Stoca u BiH, datiramo u srednje brončano doba.¹⁸⁴

Među materijalom sa lokaliteta Luščići u selu Prispu, kod Livna u BiH potječe, također, nekoliko vrpčastih ručica koje se mogu dovesti u sličnost sa našim primjerkom iz Bijeloga Vira.¹⁸⁵ Za drugi navedeni primjerak, autor navodi da se radi o koljenastoj ručici. Lokalitet pripada posuškoj kulturi. Primjerci tih ručica datiraju se u srednje brončano doba.¹⁸⁶

Vrpčaste ručice, koje po svojim obilježjima imaju sličnosti sa našim primjerkom iz Bijeloga Vira, pronađene su i na prostoru sjeverne Dalmacije.¹⁸⁷ Navedene primjerke autori datiraju u period željeznoga doba.¹⁸⁸

I sa prostora srednje i južne Dalmacije mogu se na nekim primjercima vrpčastih ručica uočiti neke sličnosti sa našim primjerkom iz Bijeloga Vira.¹⁸⁹ Navedeni primjerci se datiraju od perioda srednjega brončanoga do u željezno doba.

¹⁸⁰ ČOVIĆ 1989; MARIJANOVIĆ 2000

¹⁸¹ ČOVIĆ 1980, T. III, br. 3; ČOVIĆ 1989, T. XIV, br. 1

¹⁸² ČOVIĆ, nav. dj., 100 (Sl. 16)

¹⁸³ ČOVIĆ, nav. dj., 79, T. XV, br. 4-5, T. XVI, br. 3; MARIJANOVIĆ, nav. dj., 101, (Hateljska pećina), T. LVI, br. 2-4, T. LVII, br. 1

¹⁸⁴ ČOVIĆ, nav. dj., 100 (Sl. 16); MARIJANOVIĆ, nav. dj., 57

¹⁸⁵ MARIJAN 1995, T. 1, br. 6, T. 3, br. 2

¹⁸⁶ MARIJAN, nav. dj., 41

¹⁸⁷ BATOVIĆ 1971, 56 (Sl. 8, br. 7); BRUSIĆ 1977, T. XVII, br. 3; KOROŠEC 1980, T. XVI

¹⁸⁸ BATOVIĆ, nav. dj., 29; BRUSIĆ, nav. dj., 58; KOROŠEC, nav. dj., 138

¹⁸⁹ ČAČE-JURIĆ 1975, T. XIII, br. 2; GUNJAČA 1976, T. I, br. 1, T. IV, br. 4; JURIĆ 1998, 13 (Sl. 6); MAROVIĆ 1999, 40 (Sl. 15b)

b) Drugu varijantu čine dva primjerka ručica kod kojih se gornji dio strmo spušta prema natrag i pod ostrim kutom se spaja sa stijenkom posude (T. XII, br. 44-45). Po načinu tretiranja samoga vrha ovih držaka, odnosno položaju gornjega dijela ručice, moglo bi se reći da su, možda, imale uzore u koljenastim ručicama. Zato mislim da treba naglasiti kronološki akcent, vezan uz koljenaste ručice. To bi nam možda pomoglo barem okvirno datirati i ova dva primjerka iz Bijeloga Vira. Zato mislim da je potrebno spomenuti i neke primjerke tih ručica.

Na gradinskom položaju Gradac-Turan, u Istri, u skupinu primjeraka, koju je autorica stavila u koljenaste ručice, kod kojih je gornji dio prelomljen prema natrag, javljaju se već u sloju IV istražene sonde. Isti oblici nastavljaju se i u slojevima IIIa i IIIb, kao i u sloju II.¹⁹⁰ Kronološka pozicija navedenih ručica, na ovom lokalitetu, ide od razvijenoga ranoga brončanoga do kraja srednjega brončanoga doba.¹⁹¹

Prilikom rekognosciranja male gradine na otoku Školjić, kod Funtane u Istri 1994., tom se prilikom pronašao jedan primjerak koljenaste ručice sa jezičastom pločicom, čija je linija gornjega dijela modelirana vrlo slično kao linije na našim dvama primjercima vrpčastih ručica iz Bijeloga Vira.¹⁹² Autorica za taj primjerak ručice drži da je tipičan za periode srednjega i kasnoga brončanoga doba u Istri, ali i šire.¹⁹³

Među objavljenim materijalom sa gradine Monkodonje u Istri, koji se prikupio istraživanjima od 1953. do 1955., postoji jedan primjerak ručice kojoj je gornji dio modeliran na vrlo sličan način kao kod naših dvaju primjeraka ručica iz Bijeloga Vira.¹⁹⁴ No, kako na dokumentaciji postoji samo presjek ručice, nije sigurno radi li se o vrpčastom ili nekom drugom presjeku ručice. Sličnosti sa našim dvama primjercima iz Bijeloga Vira, kroz liniju modeliranja gornjega dijela ručice, svakako pokazuje i znatan broj, prema autorici, trokutastih ručica s pločastim završetkom.¹⁹⁵ Svi se primjerci navedenih ručica mogu datirati u kraj ranoga i u srednje brončano doba (Bd A2/ Bd C), odnosno u vrijeme trajanja života na ovoj gradini.¹⁹⁶

Sa gradine Monkodonje, iz istraživanja 1997. i 1998., također se mogu pronaći ručice koje imaju isto svojstvo gornjega dijela, odnosno da su

¹⁹⁰ MIHOVILIĆ 1997, 43, T. 1, br. 1, 10, T. 3, br. 3-5, T. 4, br. 7, T. 5, br. 7-9

¹⁹¹ MIHOVILIĆ, nav. dj., 46, 48; HÄNSEL, MIHOVILIĆ, TERŽAN 1999, 95

¹⁹² MIHOVILIĆ, 1997a, T. III, br. 6

¹⁹³ MIHOVILIĆ, nav. dj., 51

¹⁹⁴ BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ 1998, T. 31, br. 488

¹⁹⁵ BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, nav. dj., T. 20, br. 338-339, T. 21, br. 352, T. 25, br. 415-424, T. 32, br. 499, T. 33, br. 501, 503, T. 34, br. 516, T. 37, 536, T. 39, br. 551

¹⁹⁶ Vidi bilj. 35 i 86

prelomljene prema natrag.¹⁹⁷ Taj se element, prema autorici, javlja među trokutastim ručicama i ručicama u obliku lakta. Autorica za ručice u obliku lakta drži da su daljnja varijanta pravokutnih ručica i datira ih u srednje brončano doba.¹⁹⁸ Od navedenih primjeraka najviše sličnosti pokazuju dva primjerka (B. Hänsel, K. Mihovilić, B. Teržan 1999: str. 84, T. 39, br. 4; str. 94, T. 44, br. 15).

Sa gradine Vrčin, također u Istri, potječe dosta brojna skupina ručica koja pokazuje isti konstruktivan element kao gore navedeni primjerci iz Monkodonje.¹⁹⁹ Prema autorici, sve one pripadaju skupini trokutastih ručica sa pločastim završetkom. Objavljeni materijal iz Vrčina datira se, okvirno, u srednje i kasno brončano doba.²⁰⁰

Nezakcij, u Istri, također je dao nekoliko primjeraka vrpčastih ručica koje su vrlo slične našim dvama primjercima iz Bijeloga Vira.²⁰¹ Ti se primjerci ručice, okvirno, datiraju u željezno doba.²⁰² No, među keramičkim materijalom ima znatan broj primjeraka koji pripadaju tipu koljenastih ručica sa jezičastim proširenjem na gornjemu dijelu. Tim je ručicama linija gornjega dijela tijela, također, slično modelirana, odnosno koso se spušta prema stijenci posude.²⁰³ Kada govorimo o dataciji navedenih primjeraka, onda treba istaknuti da autorica primjerak ručice na tabli 110 datira u kraj ranoga brončanoga doba, dok za ostale primjerke navodi da su to već razvijene forme koje se vežu za cijelo srednje brončano doba.²⁰⁴

Primjerci vrpčastih ručica, kojima je gornji dio modeliran na način da se koso spušta prema stijenci posude, pokazuju primjerci iz Hateljske pećine, kod Stoca u BiH, koji, naravno, pokazuju sličnost sa našim primjercima iz Bijeloga Vira. Osim jednoga primjerka (Marijanović, 2000, T. XXXV, br. 3), koji se datira u fazu IVa Hateljske pećine, odnosno fazu II posuške kulture (druga polovina ranoga brončanoga i početak srednjega brončanoga doba), ostali se primjerci ručica datiraju u fazu IVb u Hateljskoj pećini, odnosno u fazu III posuške kulture, u vrijeme srednjega brončanoga doba.²⁰⁵ S obzirom da je sličnost tih primjeraka sa primjercima iz Bijeloga Vira znatna, to nam može pomoći u njihovu, barem okvirnom datiranju.

¹⁹⁷ HÄNSEL, MIHOVILIĆ, TERŽAN 1999, 84 (T. 39, br. 4-5, 14), 92 (T. 43, 2-3), 94 (T. 44, br. 15)

¹⁹⁸ HÄNSEL, MIHOVILIĆ, TERŽAN, nav. dj., 87

¹⁹⁹ BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ 1999, 117-118, 132, T. XII, 202-228

²⁰⁰ Vidi bilj. 38 i 88

²⁰¹ MIHOVILIĆ 2001, T. 91, br. 7, T. 124, br. 10-12

²⁰² MIHOVILIĆ, nav. dj., 40

²⁰³ MIHOVILIĆ 2001, 42, T. 110, br. 2, T. 121, 1-15

²⁰⁴ MIHOVILIĆ, nav. dj., 42

²⁰⁵ ČOVIĆ 1989, 100 (Sl. 16), T. XV, br. 4, T. XVI, br. 3; MARIJANOVIĆ 2000, 57, 132, 135, T. XXXV, br. 3, T. LIII, br. 2, T. LVI, br. 3-4

Sličnih primjeraka te varijante vrpčastih ručica vrlo je malo među objavljenim materijalom, koji potječe sa prostora sjeverne Dalmacije.²⁰⁶ Za navedene primjerke ne znamo radi li se o ručicama sa kružnim ili vrpčastim poprečnim presjekom, jer te informacije nedostaju na crtežu. U svakom slučaju, ti primjerci, svojim konstruktivnim elementima, pokazuju određenu sličnost sa našim primjercima iz Bijeloga Vira. Autori te primjerke datiraju u period željeznoga doba.²⁰⁷

Prostor srednje i južne Dalmacije dao je malo primjeraka koji bi se mogli povezati uz primjerke iz Bijeloga Vira.²⁰⁸ Autor navedeni primjerak datira u period srednjega i kasnoga brončanoga doba.²⁰⁹

Od ove skupine samo su tri primjerka sačuvana u cijelosti i te primjerke ćemo dalje kronološki razmatrati. Kako je prije rečeno, kod svih triju primjeraka, linija oboda sigurno je tekla iznad vrhova vrpčastih ručica, što znači da su se nalazile na ramenom pojasu posude. Nadalje, sva tri primjerka pripadaju tipu grublje keramike na kojima se samo djelomično sačuvao premaz. Nekoliko nijansa boja na njima pokazuje da su se pekale uz redukcijski i oksidacijski način. Sličnih primjeraka vrpčastih ručica može se pronaći od Istre, Like, srednje Bosne, zapadne i istočne Hercegovine. Uz sve primjerke, prema autorima, najčešće se povezuje period srednjega brončanoga doba. Bitno je istaknuti, glede kronologije, da su vrpčaste ručice unutar posuške kulture, koje se nalaze na ramenu posude sa izdignutim i zadebljalim rubovima, tipične za treću razvojnu fazu te kulture (faza Gagrice-Hatelji). Prema svemu što je gore spomenuto, skupinu vrpčastih ručica iz sojeničkoga naselja u Bijelome Viru, mislim da možemo datirati u kraj srednjega brončanoga i u kasno brončano doba (Bd C2-Ha B).

5) Koljenasta ručica sa sjekirastim završetkom (tip "ad ascia", T. XI, br. 41)

U posebnu skupinu ulazi jedan primjerak *koljenaste ručice* sa sjekirastim završetkom, tzv. *ad ascia*.

Postojanje toga tipa ručice na prostoru sojeničkoga naselja u Bijelome Viru, od velike je važnosti jer je to tip ručice koji se veže uz jedan određeni vremenski period i kao takav nam može biti od ključne važnosti pri pokušaju njegova datiranja. Prezentacijom sličnih primjeraka sa drugih lokaliteta i njihovom kronologijom, i primjerak iz Bijeloga Vira će biti uvršten u isti vremenski raspon.

²⁰⁶ BRUSIĆ 1977, T. IX, br. 2; KOROŠEC 1980, 129 (Sl. 20), 131 (Sl. 21), T. XVI

²⁰⁷ BRUSIĆ, nav. dj., 58 KOROŠEC, nav. dj., 138

²⁰⁸ PETRIĆ 1981, T. 4, br. 7

²⁰⁹ PETRIĆ, nav. dj., 8

Prvi lokalitet, u našem izlaganju, koji nam u tome može pomoći, svakako je Velika gradina u Varvari, općini Prozor u BiH. Na toj se prapovijesnoj gradini, u pouzdanim stratigrafskim slojevima, sačuvao lijep broj sličnih primjeraka ručica.²¹⁰ Taj se tip ručica po prvi put pojavio u sloju Varvara A-2, ali vrlo rijetko. Sloj se datira u period rane faza ranoga brončanoga doba (Bd A1).²¹¹ Najveći broj primjeraka veže se uz slojeve Varvara B-1 i B-2, odnosno u razvijeno srednje brončano doba (Bd B2-Bd C).²¹² Treba spomenuti da se među materijalom iz istoga perioda pojavljuje i jedna koljenasta ručica koja ima sjekirast završetak, i koja pokazuje znatnu sličnost sa našim primjerkom iz Bijeloga Vira.²¹³ Krajem srednjega brončanoga doba broj ručica “ad ascia” opada, da bi se taj tip ručica sporadično javio u sloju Varvara C-1, odnosno na početku kasnoga brončanoga doba (Bd D).²¹⁴ Dalje, u fazi Varvara C-2, taj tip više ne egzistira. Od navedenih primjeraka ovoga tipa ručica, jedna manja skupina pokazuje izrazitiju sličnost sa našim primjerkom ručice iz Bijeloga Vira (Čović 1978: T. XXXVII, br. 2, T. XL, br. 5, T. XLII, br. 3) i stratigrafski se mogu uvrstiti u slojeve Varvara B-1 i Varvara B-2.

U odnosu na Varvaru, primjerci ovih ručica su znatno rjeđi na gradini Pod, kod Bugojna u BiH.²¹⁵ Ti primjerci pripadaju sloju Pod A, koji se može sinkronizirati sa Varvara A-3, pa se prema tomu taj sloj može datirati u kraj ranoga i u početak srednjega brončanoga doba.²¹⁶ B. Govedarica, za primjerke ovoga tipa ručica, tvrdi da na ovom lokalitetu predstavljaju utjecaj iz južnoga kraškoga areala, gdje je kao posrednik tih elemenata na prostor srednje Bosne bila Velika gradina u Varvari. Isti autor nadalje, također, tvrdi da se generalno na materijalu sa gradine Pod (srednja Bosna), iskazuje jača povezanost sa kulturama ranoga brončanoga doba sjevernoga Balkana i južne Panonije.²¹⁷

Ručice ovoga tipa mogu se konstatirati i na gradini Veliki gradac na Privali, između Livanjskoga i Duvanjskoga polja u BiH.²¹⁸ Primjerci ovih ručica pronađeni su u fazama Privala A-B. S obzirom da se faza A može sinkronizirati sa fazom Varvara A-3, onda bi datacija te faze išla od završne faze ranoga

²¹⁰ ČOVIĆ 1978, T. XVIII, br. 5, T. XX, br. 16, T. XXVII, br. 5, T. XXXVI, br. 3, T. XXXVII, br. 2, T. XL, br. 3, T. XLI, br. 1, T. XLII, br. 3; ČOVIĆ 1980a, T. VI, br. 7, T. VIII, br. 1; DRECHSLER-BIŽIĆ 1983, 266, T. XLI, br. 8

²¹¹ ČOVIĆ 1978, 32, 57

²¹² ČOVIĆ, nav. dj., 76

²¹³ ČOVIĆ 1978, 70, T. XL, br. 5; ČOVIĆ 1980, T. VIII, br. 3

²¹⁴ ČOVIĆ 1983b, 400, T. LVII, br. 7

²¹⁵ ČOVIĆ 1991, 19, 23, T. 17, br. 2

²¹⁶ ČOVIĆ 1965, 58; ČOVIĆ 1983c, 173; ČOVIĆ 1988a, 183; ČOVIĆ 1991, 21-22

²¹⁷ GOVEDARICA 1982, 126

²¹⁸ GOVEDARICA, nav. dj., 120-121, 123, 128, T. III, br. 1, T. VI, br. 2

brončanoga i u početne faze srednjega brončanoga doba (Bd A2-Bd B1). Kako se faza B može sinkronizirati sa fazom Varvara B, datacija te faze išla bi u razvijeno srednje brončano doba (Bd B2-Bd C2).²¹⁹

I među materijalom koji se pripisuje posuškoj kulturi, postoji znatan broj ručica toga tipa.²²⁰ Ono što je vrlo bitno istaknuti jest činjenica da su u pravilu bikonične i zaobljene forme pehara, koje su vrlo karakteristična forma za cijelu posušku kulturu, opremljene jednom ili dvjema ručicama ovoga tipa.²²¹ Važno je, također, istaknuti da taj tip ručica traje tijekom cijeloga života ove kulture (faze I-III), odnosno u ranome i u srednjemu brončanom dobu.²²² Nije nebitno, također, spomenuti da se od faze II (Sovići) ove kulture, sjekirasti produžeci nalaze i na koljenastim ručicama, te ih nalazimo i u fazi III (Gagrice-Hateljji).²²³ Spominjem to zbog činjenice što se naš primjerak iz Bijeloga Vira, svojim oblikom, može tretirati primjerkom koljenastih ručica. Kroz tu prizmu, nekoliko primjeraka navedenih ručica pokazuje znatnu sličnost sa našim primjerkom iz Bijeloga Vira (Čović, 1989, T. XV, br. 1-2; Marijanović, 2000, - Guvnine - T. IX, br. 3, T. XII, br. 1 - ovaj zadnji primjerak je gotovo identičan našem primjerku iz Bijeloga Vira; - Hateljska pećina - T. LV, br. 1) i vrlo su pogodni za njegovo, bar okvirno, datiranje. Naime, ti se navedeni primjerci datiraju u srednje brončano doba.²²⁴ B. Čović, nadalje, tvrdi da je posuška kultura bila glavni katalizator iz koje su se oblici ručica tipa "ad ascia" proširili, posebice na prostor srednje Bosne, gdje je taj tip ručica pouzdano dokumentiran, naročito na gradini Velika gradina u Varvari (faze Varvara A-2/B-2) i u manjemu broju na obližnjoj gradini Pod, kod Bugojna (faza Pod A). U kontekstu prenošenja tih elemenata iz kruga posuške kulture, može se zaključiti odakle potječu ti isti među materijalom iz Bijeloga Vira.

Među lokalitetima koji se ubrajaju u posušku kulturu su i Luščići u selu Prispu kod Livna u BiH. Unutar materijala, koji potječe sa tog položaja, ima i ručica sa sjekirastim završetkom.²²⁵ Oba navedena primjerka pokazuju određenu sličnost sa našim primjerkom iz Bijeloga Vira i datiraju se u period srednjega brončanoga doba.²²⁶

²¹⁹ GOVEDARICA, nav. dj., 126-127, 129

²²⁰ ČOVIĆ 1980, T. II, br. 3, T. IV, br. 6; ČOVIĆ 1983d, T. XVI, br. 8, T. XVII, br. 2, T. XIX, br. 3, 6; ČOVIĆ 1989, 73, 75, 77, 79, 95-96, 98, T. IV, br. 3-4, 6, 8, T. IX, br. 12-13, T. XIII, br. 1, T. XVI, br. 1-2, 4; MARIJANOVIĆ 2000, 27-28, (Guvnine), T. IX, br. 1-2; 97, 101, (Hateljjska pećina), T. XLIV, br. 2-3, 5, T. LV, br. 2, T. LVI, br. 1, T. LVII, br. 4

²²¹ ČOVIĆ 1989, 72; MARIJANOVIĆ, nav. dj., 28

²²² ČOVIĆ, nav. dj., 100 (Sl. 16); MARIJANOVIĆ, nav. dj., 57, 132, 135

²²³ ČOVIĆ, nav. dj., 77, 79, T. XV, br. 1-2, T. XVII, br. 2; MARIJANOVIĆ, nav. dj., (Guvnine), T. IX, br. 3, T. XII, br. 1, 3; 101, (Hateljjska pećina), T. LV, br. 1

²²⁴ ČOVIĆ, nav. dj., 100 (Sl. 16); MARIJANOVIĆ, nav. dj., 57, 132, 135

²²⁵ MARIJAN 1995, T. 2, br. 3, 6

²²⁶ MARIJAN, nav. dj., 41

Iz faze IV u Ravlića pećini na izvoru Tihaljine, jugozapadno od Gruda u BiH, također se može pronaći ručica sa sjekirastim završetkom.²²⁷ Ti se primjerci ručica, unutar ove faze, datiraju u kraj ranoga brončanoga doba (Bd A2)²²⁸, koji opet korespondira sa fazom II posuške kulture, kako je predložio B. Čović (faza Sovići), u čiji krug ulazi i ova pećina.²²⁹

Za prostor sjeverne Dalmacije moramo konstatirati da je vrlo siromašan tim tipom ručica, bar prema publiciranome materijalu.²³⁰ Poznati primjerak potječe iz Stankovaca, i datira se u rano brončano doba.²³¹

Kada je riječ o prostoru srednje Dalmacije, onda svakako ne smijemo zaobići slične primjerke ručica sa sjekirastim završetkom, koji su pronađeni u sojeničkom naselju na otočiću Dugiš, blizu Otoka kod Sinja.²³² Ono što je vrlo važno, glede kronološke determinacije, jest autorov navod da se ovakvi primjerci ručica javljaju već od dubine 3,20 m, pa sve do 1,25 m. Ovaj lokalitet dao je 34 komada, što je zaista velik broj. Najveća koncentracija tih ručica prati se od zdravice do oko 2,00 m dubine, gdje se našlo 30 primjeraka, a u gornjim razinama samo četiri primjerka.²³³ Najznačajniji lokalitet za usporedbu, kada je riječ o tom tipu ručica, jest Velika gradina u Varvari. Najveća koncentracija tih ručica, na tom lokalitetu, prisutna je u slojevima Varvara B-1 i B-2, koji pokrivaju period srednjega brončanoga doba, i početkom kasnoga brončanoga doba, iščezavaju.²³⁴ I. Marović smatra da je na Dugišu, od oko 1,80 m do 2,00 m dubine, došlo do stradanja sojenica i to uvrštava u period 11. – 10. st. pr. Kr.²³⁵ Kako je dubina od 2,00 m granična linija koja pokazuje veliku učestalost toga tipa ručica na Dugišu, kako je već izneseno, analogno tomu bi trebalo promišljati da je do tog vremena bio vrlo čest i taj tip ručica. Međutim, nalazi sa nalazišta u BiH tu konstataciju opovrgavaju, jer se tu glavčina ovoga tipa ručica smješta u srednje brončano, a tek sporadično u početak kasnoga brončanoga doba. Mislim da nećemo pogriješiti ako sličan kronološki okvir predložimo i za primjerke ovih ručica sa Dugiša. To bi dalje potaknulo na promišljanje da se razaranje sojeničkoga naselja u Dugišu, možda, smjesti u starije faze kasnoga brončanoga doba.

²²⁷ MARIJANOVIĆ 1981, 41, T. XLI, br. 2, 5

²²⁸ MARIJANOVIĆ, nav. dj., 54

²²⁹ ČOVIĆ 1989, 62, 67, 75, 100 (Sl. 16)

²³⁰ ČOVIĆ 1983e, 136, T. XV, br. 5

²³¹ Vidi bilj. 228

²³² MAROVIĆ 2002, 247, 255-256, T. XXI, br. 1

²³³ MAROVIĆ, nav. dj., 247

²³⁴ Vidi o ovom lokalitetu u ovoj skupini koja obrađuje primjerke ručica sa sjekirastim završetkom.

²³⁵ MAROVIĆ, nav. dj., 258

Od lokaliteta koji se ubrajaju u krug cetinske kulture, na prostoru srednje Dalmacije, treba navesti pećinu Škarin samograd u Miriloviću, zapadno od Unešića i gomilu 88 u Preočanima na Cetini. Iz navedene gomile potječe jedan pehar čiji je vrh ručice sjekirasto modeliran.²³⁶ Materijal se iz te gomile uvrštava u stupanj 2 ove kulture, odnosno u period ranoga brončanoga doba (Bd A1-Bd A2).²³⁷ I. Marović, koji je i kopao tu gomilu, smješta ga na prijelaz iz stupnja 2 u stupanj 3, što bi značilo negdje u početak srednjega brončanoga doba (Bd B1).²³⁸ U Škarinu samogradu su se, kao višeslojnu pećinskom lokalitetu, odvijala sondažno-zaštitna istraživanja 1958.-1960., koja je vodio, također, Ivan Marović. Unutar sloja debljine oko 1,30 m, i koji prema ostacima materijalne kulture pripada cetinskoj kulturi, nađeno je i primjeraka ručica sa sjekirastim završetkom.²³⁹ Navedeni primjerak pripada stupnju 3 cetinske kulture, i prema tomu se datira u period kraja ranoga brončanoga i početka srednjega brončanoga doba (Bd A2-Bd B1).²⁴⁰

Kronološka pozicija najsigurnija je za ovaj primjerak ručice i prema tom primjerku možemo sa većom ili manjom sigurnošću odrediti i početak života na sojeničkom naselju iz Bijeloga Vira. Prema navedenim primjercima, pojava ručica sa sjekirastim završetkom može se pratiti kroz rano i srednje brončano doba. Kod ove skupine moramo razlikovati dvije varijante. Jednoj varijanti pripadaju vrpčaste ručice kod kojih se sjekirast završetak nalazi neposredno iznad oboda i u tu varijantu ulazi veći dio spomenutih primjeraka. Drugoj varijanti pripadaju koljenaste ručice koje, također, imaju sjekirast završetak, i one su u manjini. Ova druga varijanta je za nas posebno značajna, jer u tu varijantu ulazi i naš primjerak ručice iz Bijeloga Vira. Najbliže analogije prisutne su među materijalom faze B-2, sa Velike gradine u Varvari, kao i u materijalu od faze II (Sovići) posuške kulture, gdje su sporadične, ali koje su češće u fazi III (Gagrice-Hatelji) posuške kulture. Svi ti analogni primjerci ulaze unutar srednjega brončanoga doba. S obzirom da se primjerak iz Varvare datira u kraj srednjega brončanoga doba, i koji je tu došao utjecajem iz kruga posuške kulture, nema razloga ne promišljati da se ista stvar dogodila i sa primjerkom iz Bijeloga Vira. Prema svemu što je gore izrečeno, mislim da ovaj primjerak ručice iz Bijeloga Vira moramo datirati u kraj srednjega brončanoga doba (Bd C2).

²³⁶ MAROVIĆ-ČOVIĆ 1983, 199 (Sl. 15, br. 14), 213

²³⁷ MAROVIĆ-ČOVIĆ, nav. dj., 198

²³⁸ MAROVIĆ 1991, 121 (Sl. 52, br. 4)

²³⁹ MAROVIĆ-ČOVIĆ 1983, 214, T. XXIX, br. 13

²⁴⁰ MAROVIĆ-ČOVIĆ, nav. dj., 200

B) Dijelovi oboda (T. VIII, br. 22, 26)

Za kronološku determinaciju ovoga lokaliteta mislim da su od važnosti dva keramička ulomka, koji prezentiraju ukrašavanje oboda tehnikom zvanom facetiranje. Jedan ulomak predstavlja tip zdjele kojemu je obod posude modeliran prema unutra i jedini je sačuvani primjerak te vrste (T. VIII, br. 26), kao i ulomak koji ulazi u skupinu lonaca kojemu je obod gotovo okomito modeliran (T. VIII, br. 22).

Na gradini Gradac-Turan u Istri 1991., obavljena su sondažna istraživanja gdje se u sloju II, u unutrašnjem dijelu gradine, po prvi put među keramičkim materijalom pojavljuju primjerci sa facetiranim obodom.²⁴¹ Taj se sloj datira u mlađu fazu srednjega brončanoga doba (Bd C).²⁴² U najnižem sloju sonde, sa vanjske strane bedema, također se među keramičkim materijalom javljaju ulomci, koji imaju facetirano obrađen vrh oboda.²⁴³ Autorica taj sloj datira u period kasnoga brončanoga doba.²⁴⁴

I sa Nezakcija u Istri, također, potječe nekoliko ulomaka facetirana oboda. Ti se ulomci nalaze među materijalom koji se nije mogao pouzdano pridružiti nekoj grobnoj cjelini paljevinskih grobova. No, i bez toga, ti se ulomci nesumnjivo smatraju utjecajem kulture polja sa žarama, koja se proširila i bila vrlo jaka na području poluotoka Istre u kasnome brončanom i starijemu željeznom dobu, pa ove ulomke tako i trebamo datirati.²⁴⁵

I u Cerovačkoj donjoj pećini kod Gračaca, u Lici, među keramičkim materijalom ima primjeraka koji imaju facetiran obod.²⁴⁶ Keramičke primjerke sa facetiranim obodom, iz te pećine, autorica datira, okvirno, u Ha B stupanj, odnosno na sami kraj kasnoga brončanoga i početak željeznoga doba,²⁴⁷ odnosno u mlađi Ha C horizont.²⁴⁸

Među keramičkim materijalom, koji se sakupio istraživanjima 1965., iz poznate pećinske nekropole u Bezdanjači kod Vrhovina u Lici, također se pronašlo primjeraka koji dokumentiraju tehniku facetiranja.²⁴⁹ Prema priloženoj dokumentaciji primjerak na tabli XIX, vjerojatno, ulazi u skupinu

²⁴¹ MIHOVILIĆ 1997, 44, T. 6, br. 1

²⁴² MIHOVILIĆ, nav. dj., 44-45; HÄNSEL, MIHOVILIĆ, TERŽAN 1999, 95

²⁴³ MIHOVILIĆ 1997, 45, T. 9, br. 2

²⁴⁴ MIHOVILIĆ, nav. dj., 45

²⁴⁵ MIHOVILIĆ 2001, 46, T. 113, br. 17, T. 116, br. 14-15, 19-20, 25

²⁴⁶ DRECHSLER-BIŽIĆ 1970, 96, 98, 101, 103, T. V, br. 9, 12, T. VI, br. 4-5, T. VIII, br. 3, 12-13

²⁴⁷ DRECHSLER-BIŽIĆ, nav. dj., 97, 103; DRECHSLER-BIŽIĆ 1987, 402, 422

²⁴⁸ DRECHSLER-BIŽIĆ 1987, 402

²⁴⁹ DRECHSLER-BIŽIĆ 1979-80, 42, T. XIX, br. 2, T. XXVIII, br. 1-2

sa facetiranim obodom i pripada grobnoj cjelini br. 30, koju autorica uvrštava u horizont I, odnosno na kraj srednjega ili na prijelaz u kasno brončano doba.²⁵⁰ Primjerci na tabli XXVIII, uvršteni su u horizont II te nekropole, odnosno na početak kasnoga brončanoga doba.²⁵¹ Autorica navodi da je facetiranje pojava karakteristična za kasnije faze te nekropole i da se javlja od Ha A1 stupnja, gdje se dalje širi po cijelomu prostoru Like i od stupnja Ha B postaje vrlo karakteristična pojava na istomu prostoru, koja se tumači prodorom iz prostora Podunavlja.²⁵²

Ista kronološka pozicija vrijedi i za još jedan primjerak facetirana oboda, ali pronađenoga nakon 1965., obilaskom raznih speleologa, koji su u tim prilikama pronašli još dosta atraktivna materijala u ovoj pećini.²⁵³

Primjeraka facetirana oboda, također, pronašlo se i na ostalim lokalitetima u Lici, koji se mogu datirati u kasno brončano doba.²⁵⁴

Primjerci facetiranih oboda pronašli su se i među keramičkim materijalom iz Vaganačke pećine, iznad Starigrada, u Primorju.²⁵⁵ Najranije se primjerci sa facetiranim obodom pojavljuju u fazi 7, no autori za taj primjerak tvrde da je naknadno došao u taj sloj iz gornjega nivoa, pa nije relevantan za njegovo datiranje. U svakom slučaju, autori prema tom ulomku i još jednomu, na kojem je uočljivo kaneliranje, predlažu kraj faze 7 jer su oba ulomka karakteristična za kulturu polja sa žarama. Prema tome, kraj faze 7 treba tražiti u periodu starijega dijela kasnoga brončanoga doba.²⁵⁶ Ostali primjerci sa facetiranim obodom pripadaju fazi 8. Autori tu fazu datiraju u period završetka kasnoga brončanoga i starijih faza željeznoga doba.²⁵⁷ S obzirom da se primjeraka sa facetiranim obodom pouzdano dokumentiralo u dvjema pećinama u Lici, Bezdanjači i Cerovačkoj donjoj pećini, zaključiti je da se taj element, karakterističan za kulturu polja sa žarama sjeverne Hrvatske, u Vaganačku pećinu proširio upravo iz smjerova na kojima leže te dvije pećine, tim više što se Vaganačka pećina nalazi blizu najpovoljnijega prijevoja na južnom Velebitu, koji povezuje Primorje sa Likom.

²⁵⁰ DRECHSLER-BIŽIĆ, nav. dj., 33, 58

²⁵¹ DRECHSLER-BIŽIĆ, nav. dj., 37, 42

²⁵² DRECHSLER-BIŽIĆ, nav. dj., 42

²⁵³ MALINAR 1998, 142, T. II, br. 1

²⁵⁴ DRECHSLER-BIŽIĆ 1958, 56-57, T. VII, br. 46; DRECHSLER-BIŽIĆ 1986, 109-110, T. 8, br. 5, T. 9, br. 2

²⁵⁵ FORENBAHER - VRANJICAN 1985, T. 7, br. 13, T. 9, br. 3, 5-8, T. 10, br. 2, T. 11, br. 3-4, 6

²⁵⁶ FORENBAHER - VRANJICAN, nav. dj., 7, 12, 14

²⁵⁷ FORENBAHER - VRANJICAN, nav. dj., 7, 13-15

Primjerke facetiranih oboda dala je i Velika gradina u Varvari, na izvoru rijeke Rame, kod Prozora u BiH. Facetiranje se na ovom lokalitetu javlja od faze Varvara C-1, pa preko faze Varvara C-2, i to kod starijih varijanata turbanskih oboda.²⁵⁸ Ono što je za nas zanimljivo, to je pojava različitih horizontalnih faceta na obodu, koja se javlja tek od faze Varvara C-3.²⁵⁹ Kronološki se ta faza može smjestiti u period kraja kasnoga brončanoga doba (Ha B).²⁶⁰ B. Čović drži da se na prijelazu iz faza Varvara C-2 u fazu C-3 dogodio jak prodor nosilaca kulture polja sa žarama u sjevernu Bosnu, koji su potom vršili jak utjecaj prema jugu, što se ogleda i u materijalnoj kulturi vezanoj za fazu Varvara C-3. U tom svjetlu trebamo gledati i pojavu horizontalnih faceta na obodima keramičkih oblika na ovom lokalitetu. Pojava facetiranih oboda u Varvari, ne traje kasnije u ranome željeznom dobu iz jednostavna razloga što to naselje ne nastavlja život u tom periodu. Arheološka istraživanja su na tom lokalitetu, na ograničenoj površini, potvrdila postojanje jednoga erodirana kulturnoga sloja, koji se, prema materijalnim ostacima, veže uz period razvijenoga željeznoga doba, odnosno od oko 550. god. pr. Kr. do oko 350. god. pr. Kr.²⁶¹

Ovdje svakako treba istaknuti podatak koji navodi B. Čović, za koji držim da je bitan u kronološkom određivanju, naročito našega primjerka sa facetiranim obodom iz Bijeloga Vira (T. VIII, br. 26). Taj jedan primjerak, facetirana oboda, ujedno je jedini primjerak iz Bijeloga Vira koji ima uvučen obod. Isti autor navodi da je za fazu Varvara B-2, naročito karakteristična pojava zdjela s različito profiliranim uvučenim obodom.²⁶² Autor taj sloj datira u razvijeno srednje brončano doba.²⁶³ Zdjelje s uvučenim obodom dalje se mogu pratiti kroz cijelu fazu Varvara C, odnosno kasnoga brončanoga doba.²⁶⁴ R. Drechsler-Bižić tvrdi za zdjela uvučena oboda da su brojno zastupljene u južnoj Panoniji i južno od rijeke Save, a kronološki se vežu uz kulturu polja sa žarama i traju sve do punoga razvoja željeznoga doba.²⁶⁵

Kada je riječ o facetiranju oboda, onda svakako trebamo spomenuti i gradinu Pod, kod Bugojna u BiH. Primjerci sa facetiranim obodom na ovom su se lokalitetu prvi put pojavili u sloju Pod B, koji se paralelizira sa slojem

²⁵⁸ ČOVIĆ 1983b, 395 (Sl. 25, br. 6), 400, 402, T. LVII, br. 10

²⁵⁹ ČOVIĆ, nav. dj., 402, 405 (Sl. 27, br. 1-4), T. LIX, br. 4, 6-8

²⁶⁰ ČOVIĆ, nav. dj., 411

²⁶¹ ČOVIĆ 1987, 502, 504, 527

²⁶² ČOVIĆ 1978, 70, T. XLV, br. 1-4, 6-9; DRECHSLER-BIŽIĆ 1983, 265 (Sl. 18, br. 12-13), 267

²⁶³ ČOVIĆ, nav. dj., 76

²⁶⁴ ČOVIĆ 1983b, 395-405 (Sl. 25-Sl. 27)

²⁶⁵ DRECHSLER-BIŽIĆ, nav. dj., 267

Varvara C-3.²⁶⁶ To znači da taj sloj datiramo u period kraja kasnoga brončanoga doba (Ha B).²⁶⁷ Autor ističe da pojava facetiranih oboda predstavlja jednu od najkarakterističnijih pojava keramografije srednjobosanske skupine uopće, u periodu kasnoga brončanoga doba. Kao što je slučaj i na gradini Varvari, facetiranje se, u navedenom periodu, uglavnom veže uz zdjele koje čine najbrojniju skupinu, posebno za tip sa uvučenim obodom.²⁶⁸ Kroz horizontalno facetiranje oboda ogledaju se, u periodu kraja kasnoga brončanoga doba, utjecaji sa sjevera Bosne, pripadnika kulture polja sa žarama, i sve što je rečeno s tim u svezi za gradinu Varvaru, vrijedi i za gradinu Pod. Ono što je bitno za datiranje primjeraka sa facetiranim obodom iz Bijeloga Vira, jest trajanje te pojave na gradini Pod i dalje u sljedeći period. Naime, ovo naselje živi i dalje, bez prekida, i u željezno doba. Treba istaknuti da pojava facetiranja oboda traje još samo u sloju Pod C (faza 2), i to samo u donjoj polovici sloja²⁶⁹, i da tijekom te faze nestaje. Kao i u ranijem periodu, facetiranje se očituje, također, uglavnom na zdjelama sa uvučenim obodom.²⁷⁰ Napominjem da zdjele sa uvučenim obodom traju sve do u sloj Pod D (faza 6), koji se datira u period od oko 350. – 300. god. pr. Kr.²⁷¹

Primjerke sa facetiranim obodom pronašlo se i na gradini Veliki gradac na Privali.²⁷² Taj se tip oboda javlja na većim plitkim posudama sa izvijenim obodom. Ti primjerci pripadaju fazi Privala C i datiraju se u period kasnoga brončanoga doba.²⁷³ Autor navodi da je pojava facetiranja oboda tipična pojava za kulturu polja sa žarama zapadne Panonije, koja se veže za skupinu Baierdorf-Velatice, odnosno od početka faze II, kulture polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj. Isti autor, dalje, navodi da se pojava facetiranih oboda nastavlja sve do kraja kulture polja sa žarama i da ta manira obradbe oboda dalje živi i u željezno doba.²⁷⁴

Facetiranje na obodima prisutno je i među materijalom koji potječe sa gradine Korita na Buškom blatu u BiH.²⁷⁵ Autor navodi da su primjerci zdjela sa facetiranim obodom zastupljeni kroz čitav kulturni sloj i navodi da ne mogu

²⁶⁶ ČOVIĆ 1965, 51, T. IX, br. 14; ČOVIĆ 1983c, 435, 444, 452-453, T. LXV, br. 4, T. LXVI, br. 9

²⁶⁷ ČOVIĆ 1983c, 435; ČOVIĆ 1988a, 183

²⁶⁸ ČOVIĆ 1965, 51; ČOVIĆ 1983c, 444, 447 (Sl. 32, br. 6)

²⁶⁹ ČOVIĆ 1965, 53

²⁷⁰ ČOVIĆ, nav. dj., 53; ČOVIĆ 1987, 485

²⁷¹ ČOVIĆ 1987, 505-506

²⁷² GOVEDARICA, nav. dj., 122, 130, T. VII, br. 2

²⁷³ GOVEDARICA, nav. dj., 131

²⁷⁴ GOVEDARICA, nav. dj., 130

²⁷⁵ GOVEDARICA, nav. dj., 138, 140, 143, T. IX, br. 4-6, 12, 14, T. X, br. 8, 11, T. XI, br. 5, 7

biti stariji od stupnja Ha B, kasnoga brončanoga doba.²⁷⁶ Nadalje, nije nevažno istaknuti tvrdnju autora da se primjerci facetiranih oboda, koji nisu dodatno ukrašavani, nalaze u dubljim segmentima navedenoga sloja. Prema autoru, kulturni sloj zauzima vremenski raspon od kraja kasnoga brončanoga do početka mlađega željeznoga doba (Ha B1-Lt. A).²⁷⁷ S obzirom na gornju konstataciju, mislim da se pojava facetiranih oboda, na ovoj gradini, može pratiti još i na početku željeznoga doba, kao npr. na gradini Pod kod Bugojna, u BiH.

Sa prostora sjeverne Dalmacije primjerci sa facetiranim obodom javljaju se vrlo sporadično.²⁷⁸ Prema Š. Batoviću, pojava tih primjeraka, kao i na još nekolicini lokaliteta u liburnskoj kulturi, ne može se uže datirati. J. i P. Korošec primjerke facetiranih oboda na Bribirskoj glavici datiraju u stariju fazu željeznoga doba (VIII-VI st. pr. Kr.).²⁷⁹

Prostor srednje i južne Dalmacije, također, siromašan je primjercima facetirana oboda.²⁸⁰ Primjerak potječe sa gradine Popelj, kod Šibenika. Autor je ovaj primjerak datirao u najraniju fazu željeznoga doba.²⁸¹ Ne bismo smjeli odbaciti mogućnost i nešto ranijega datiranja, u kraj kasnoga brončanoga doba.

Kada je riječ o primjercima s facetiranim obodom, iz sojениčkoga naselja u Bijelome Viru, mislim da je njihova kronološka pozicija dosta jasna, ako se usporede datacije navedenih primjeraka unutar ove skupine. Prema tome, navedeni primjerci sa facetiranim obodom, zahvaćaju prostor od poluotoka Istre na sjeveru sve do južne Dalmacije (Bijeli Vir), na istočnojadranskoj obali i zaleđu, kao i na prostoru srednje Bosne, zapadne i istočne Hercegovine. Naravno da je areal rasprostiranja primjeraka sa facetiranim obodima znatno veći, no ti primjerci nisu uvršteni u ovaj rad iz razloga što predloženi primjerci predstavljaju dovoljno reprezentativan uzorak, te nije bilo potrebe za navođenjem ostalih primjeraka, posebice sa prostora sjeverne Hrvatske i ostaloga dijela BiH. Prema kronološkim pozicijama navedenih primjeraka, koje su predložili razni autori, najveći dio se veže uz kasno brončano doba. Kod pokušaja kronološkoga određivanja primjeraka s facetiranim obodom iz Bijeloga Vira, onda svakako treba konzultirati dva vrlo važna lokaliteta, a to su Velika gradina u Varvari i gradina Pod, kod Bugojna, oba u BiH.

²⁷⁶ GOVEDARICA, nav. dj., 143

²⁷⁷ GOVEDARICA, nav. dj., 146

²⁷⁸ BATOVIĆ 1973, 107, T. XCV, br. 1, 3; KOROŠEC 1980, 124, 131 (Sl. 21, br. 1b-c)

²⁷⁹ KOROŠEC, nav. dj., 128

²⁸⁰ GUNJAČA 1976, T. IV, br. 10

²⁸¹ GUNJAČA, nav. dj., 38

Pojava horizontalnih faceta na obodu, javlja se od faze Varvara C-3, koja se smješta u period kraja kasnoga brončanoga doba (Ha B), i ono što je za nas bitno, vrlo često na zdjelama s različito profiliranim uvučenim obodom. Takva se kombinacija posebno veže uz jedan primjerak iz Bijeloga Vira (T. VIII, br. 26).

Primjerci sa facetiranim obodom na gradini Pod, po prvi put se javljaju u sloju Pod B, koji je sinkroniziran sa slojem Varvara C-3, dakle na kraj kasnoga brončanoga doba. Kao što je slučaj i na gradini u Varvari, i na ovom lokalitetu facetiranje se, uglavnom, veže uz zdjele koje čine najbrojniju skupinu, posebno tip sa uvučenim obodom. Primjerci sa facetiranim obodom, na ovom lokalitetu, traju još u sloju Pod C (faza 2), i to samo u donjoj polovici sloja. Njihova kronološka pozicija jest na samome početku željeznoga doba. Kao i u ranijem periodu, facetiranje se očituje, također, uglavnom na zdjelama sa uvučenim obodom.

Rezimirajući gornje navode, vrlo je vjerojatno da se pojava oblikovanja oboda facetiranjem, s tih dvaju lokaliteta, dolinom rijeke Neretve spustila i do sojениčkoga naselja u Bijelome Viru. Prema svemu što je gore izrečeno, mislim da, kada je riječ o dataciji primjeraka sa facetiranim obodom iz Bijeloga Vira, moramo predložiti dataciju na kraj kasnoga brončanoga ili na sami početak željeznoga doba (Ha B2-Ha B3).

C) Ukras

Aplikacije kao ukras (T. XI, br. 38, T. XIII, br. 50, 52)

U ovu skupinu ubrajamo tri ulomka iz Bijeloga Vira. Dva ulomka predstavljaju aplikе u obliku obrnuta slova V, (T. XI, br. 38, T. XIII, br. 50). Kod jednoga ulomka iz Bijeloga Vira, ukras predstavlja vrlo plitko reljefno blago zaobljeno rebro (T. XIII, br. 52). Kod dvaju ulomaka aplicirane su plitko-reljefne vrpce. Treći ulomak ima u dubljem reljefu izrađenu vrpcu na kojoj se nalaze izrađena, tehnikom utiskivanja, dva kružna otiska vrhova prstiju. Nema dvojbe da na tim ulomcima aplikа ima dekorativan karakter i tu ukras dolazi kao samostalan element, i kao takav je i posebno istaknut.

Za sva tri ulomka može se pronaći dosta analognih primjeraka i ovdje ih treba spomenuti. Prilikom navođenja sličnih primjeraka bit će navedeni i oni oblici aplikа polukružne, potkovičaste i druge forme. Mislim da akcent treba ponajprije staviti na čimbenik postojanja tih oblika aplikacija na keramici, i kroz navedene primjerke, one iz Bijeloga Vira, staviti ih u jedan kronološki okvir.

Na prostoru Kvarnera, na otoku Cresu, sa gradinskoga položaja Pelginja, potječe jedan keramički ulomak koji na sebi ima polumjesečastu aplikaciju.

Autorice za taj ulomak navode dosta široku dataciju, kako u brončano, tako i u starije željezno doba.²⁸²

Iskopavanjima liburnskog tumula u gradu Osoru, također na otoku Cresu 1959., pronađen je jedan ulomak koji, po priloženoj dokumentaciji, ima sličnu obrnuto V aplikaciju, kao i ulomak iz Bijeloga Vira (T. XI, br. 38), ali i pokazuje neke nejasnoće.²⁸³ Prema autoru, na tom se ulomku radi o valovitome ukrasu, tj. dijelu valovnice. U svakom slučaju, taj se ulomak, prema autoru, kao i cjelokupni materijal koji se pronašao tim istraživanjima, datira u početnu fazu željeznoga doba (kraj Ha B3-Ha C1), odnosno u 8. - 7. st. pr. Kr.²⁸⁴

Znatno više primjeraka sa sličnim aplikacijama potječe sa samoga prostora poluotoka Istre. U prvom redu treba spomenuti slične primjerke koji su se pronašli arheološkim istraživanjima na nekropoli žarnih grobova, gradine iznad Limskoga kanala, od 1960. do 1967. Među istraženim keramičkim predmetima su i oni koji na svojim stijenkama imaju aplicirane razne polukružne, potkovičaste i slične ukrasne vrpce koje se mogu dovesti u znatnu sličnost s primjerkom iz Bijeloga Vira (T. XIII, br. 50).²⁸⁵ Autorica navodi da su potkovičasto i polukružno aplicirana rebra karakteristična za fazu I te nekropole, odnosno u 11. – 10. st. pr. Kr.²⁸⁶

Sa gradine Gradac-Turan, u sloju III, unutar sonde koja je tu otvorena, prilikom arheoloških istraživanja 1991., pronađen je jedan ulomak na kojem se nalaze dvije aplicirane obrnute V vrpce, jedna iznad druge, i gotovo su identične sa onom na jednom našem fragmentu iz Bijeloga Vira (T. XIII, br. 50). Sloj III datira se u stariju fazu srednjega brončanoga doba (Bd B), pa tako i ovaj fragment.²⁸⁷

Gradinsko naselje na otoku Školjiću kod Funtane, sjevernije od Vrsara, spada u red jednoga od niza gradinskih objekata koji su se smjestili na samome priobalnome i otočkom pojasu zapadne Istre. Sredinom kolovoza 1994., tu je provedeno rekognosciranje. Tom akcijom prikupljena je i određena količina keramičkih ulomaka. Što se tiče sličnih fragmenata s ukrasom apliciranih obrnutih V vrpca, ovaj je položaj dao, također, nekoliko ulomaka keramike na kojima se vidi slično apliciranje. Na jednom ulomku polukružno aplicirana vrpca dolazi u kombinaciju sa bradavičastim ispučenjem. Autorica nalaze sa te gradine datira u brončano doba.²⁸⁸

²⁸² ĆUS-RUKONIĆ - GLOGOVIĆ, nav. dj., 496, T. 2, br. 7

²⁸³ MLADIN 1960, 217, T. V, br. 3

²⁸⁴ MLADIN, nav. dj., 217, 221

²⁸⁵ MIHOVILIĆ 1972, 13, 21, 27, 29, T. 6, br. 12, T. 15, br. 7, T. 22, br. 19, 22

²⁸⁶ MIHOVILIĆ, nav. dj., 43, 51

²⁸⁷ MIHOVILIĆ 1997, T. 2, br. 2; HÄNSEL, MIHOVILIĆ, TERŽAN 1999, 95

²⁸⁸ MIHOVILIĆ 1997a, 28, T. I, br. 4, 8, 15

Među publiciranim materijalom s gradine Monkodonje, koji se odnosi na arheološka iskopavanja od 1953. do 1955., postoji znatan broj sličnih primjeraka koji se mogu povezati s našim primjercima s obrnutom V aplikacijom. Brojni su primjerci potkovičastih, odnosno obrnutih V aplikacija koji dolaze samostalno, i u kombinaciji s bradavičastim i gumbastim aplikacijama, kao i one aplikacije istih oblika, ali koje su ukrašene otiscima vrhova prstiju.

Kod samostalnih potkovičastih, polukružnih i V vrpca, autorica je izdvojila velik broj komada i druga su skupina po brojnosti unutar apliciranih motiva, iza bradavičastih aplikacija.²⁸⁹ Treba naglasiti da postoje i ulomci, iz ove skupine, na kojima je aplicirana vrpca bez otiska prsta, identično predstavljena (Buršić-Matijašić 1998a: T. 46, br. 683-684, T. 47, br. 698, 709), kao kod našeg ulomka iz Bijeloga Vira (T. XIII, 50). Kod vrpca sličnih oblika, ali u kombinaciji s drugim ukrasima, a koji su bitni za analogiju s našim ulomkom, ima ih, također, veliki broj.²⁹⁰ Od ovoga broja prednjači kombinacija raznih oblika vrpce zajedno sa bradavicama. I među ovom skupinom postoje ulomci koji su svojim oblikom vrpca identični istome ulomku iz Bijeloga Vira (Buršić-Matijašić 1998a: T. 31, br. 486, 489, T. 50, br. 749, T. 51, br. 762).

Ulomak iz Bijeloga Vira, koji na sebi ima dva otiska vrha prsta (T. XI, br. 38), također ima analogija među materijalom sa gradine Monkodonje.²⁹¹ I ovdje analogni primjerci dolaze kao samostalne vrpce, ali i u kombinaciji sa bradavičastim aplikacijama.

Među istim materijalom sa gradine Monkodonje, ima takvih ulomaka koji su ukrašeni gotovo identičnim ukrasom kao naš primjerak iz Bijeloga Vira (T. XII, 52), sa plitkim, blago zaobljenim rebrom.²⁹² Svi se, gore navedeni primjerci iz gradine Monkodonje, datiraju u kraj ranoga i u srednje brončano doba (Bd A2/ Bd C), kada i traje život na ovoj gradini.²⁹³

Među objavljenim materijalom sa iste gradine, koji potječe sa arheoloških iskopavanja u kampanjama 1997. i 1998., potječe jedan ulomak na kojemu se nalazi identična aplicirana vrpca u obliku obrnuta slova V, kao kod našeg primjerka iz Bijeloga Vira (T. XIII, 50).²⁹⁴ I za ovaj ulomak vrijedi ista datacija kao kod gore navedenoga materijala sa gradine Monkodonje.

²⁸⁹ BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ 1998a, 97, T. 41, br. 574, T. 42, br. 599-600, T. 43, br. 626, T. 46, br. 671-680, 682-684, T. 47, br. 685-687, 690-693, 695-701, 703, 707, 709

²⁹⁰ BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, nav. dj., 99-100, T. 30, br. 483, T. 31, br. 486, 489, T. 32, br. 492, T. 50, br. 741-749, 751, T. 51, br. 752-758, 760-769, 771, T. 52, br. 784-789, T. 54, br. 811-812

²⁹¹ BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, nav. dj., T. 44, br. 645, T. 45, br. 657, 661, T. 53, br. 802-803, 806, T. 54, br. 813-814

²⁹² BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, nav. dj., T. 42, br. 610, T. 43, br. 617, 620-622, 625, T. 47, br. 688-689, 706, 708, T. 50, br. 750, T. 51, br. 759, 770, T. 54, br. 817, 819

²⁹³ Vidi bilj. 35 i 86

²⁹⁴ HÄNSEL, MIHOVILIĆ, TERŽAN 1999, Sl. 44, br. 2

Kako su aplicirane vrpce raznih oblika bile veoma omiljene kao dekorativan element na posudu iz Istre, posebno u srednje, ali i u kasno brončano doba, logično je da se i među materijalom sa gradine Vrčin pronašlo takvih primjeraka, koji se mogu dovesti u svezu s našim ulomcima s vrpčastim aplikama iz Bijeloga Vira. Autorica je izdvojila, od keramičkoga materijala koji je prikupljan od 1925. do 1929., i sada se nalazi u Arheološkom muzeju Istre u Puli, velik broj primjeraka na kojima je prisutno apliciranje kao dekoracija u raznim kombinacijama motiva.

Među njima treba izdvojiti aplicirane vrpce polukružna, potkovičasta, obrnuta V oblika i vrpce tih oblika sa ukrasom vrhova prstiju na sebi. Takve primjerke izravno možemo dovesti u sličnost sa našim ulomcima s apliciranim vrpcama iz Bijeloga Vira (Buršić-Matijašić 1999: T. VII, 38, T. IX, br. 50). Apliciranih vrpca, bez ukrasa otiska vrha prsta, ima više u odnosu na one koje su ukrašene tim motivom.²⁹⁵ Čak su dva primjerka (Buršić-Matijašić 1999: T. XV, br. 299-300) gotovo identična našem ulomku iz Bijeloga Vira (T. XIII, br. 50). Aplicirane vrpce sličnih oblika sa ukrasom vrhova prstiju na sebi, bogatije su dekorirane nego aplika iz Bijeloga Vira (T. XI, br. 38), no svakako ih ovdje treba uzeti u razmatranje kao slične oblike.²⁹⁶

Među materijalom sa gradine Vrčin, postoji i određen broj ulomaka koji su ukrašeni vrlo sličnim ornamentom, kao naš primjerak iz Bijeloga Vira, sa plitkim, blago zaobljenim rebrom (T. XIII, br. 52).²⁹⁷ Materijal s ove gradine, pa tako i gore navedeni, može se okvirno datirati u srednje i kasno brončano doba.²⁹⁸

Slični su primjerci pronađeni i među materijalom sa gradine u Nezakciju. Arheološki muzej Istre u Puli uskladištio je arheološki materijal prikupljan godinama sa toga lokaliteta, bez ikakvih preciznijih podataka. Tako se među tim materijalom može uočiti i ona skupina keramičkih ulomaka koji su ukrašeni aplikacijama u obliku vrpca polukružna, zaobljena, obrnuta V oblika, kao i one vrpčaste aplikacije sa ukrasom vrhova prstiju.

Primjerci sa običnim vrpčastim aplikacijama raznih oblika, brojniji su od onih koji još imaju ukras utisnuta vrha prsta na sebi.²⁹⁹ Od ovih primjeraka postoje i oni koji imaju apliciranu vrpcu (Mihovilić 2001: T. 93, br. 11, T. 119, br. 8, 13, T. 136, br. 18, 24), gotovo identično našem ulomku iz Bijeloga Vira

²⁹⁵ BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ 1999, 121-124, T. IV, br. 42-43, T. XV, br. 289, 291-292, 299-301, T. XVI, br. 313-316

²⁹⁶ BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, nav. dj., T. IV, br. 44-45, T. XVI, br. 307-309

²⁹⁷ BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ 1999, T. IV, br. 40, T. XV, br. 280, 294, 298

²⁹⁸ Vidi bilj. 38 i 88

²⁹⁹ MIHOVILIĆ 2001, 73, T. 30, br. 1, T. 31, br. 4, T. 40, br. 5, T. 93, br. 11, T. 98, br. 8, T. 112, br. 8, T. 119, br. 8-9, 11-16, T. 120, br. 3, 12, T. 136, br. 18, 24

(T. XIII, br. 50). Ono što je otežavajuća okolnost, jest nejasna kronološka pozicija tih primjeraka. Naime, posuda iz groba I-21 (T. 30, br. 1) nije preciznije datirana. Kako ovaj grob sigurno ne pripada fazi I paljevinskih grobova, datira se od 9. do 8. st. pr. Kr.³⁰⁰ U tom se grobu javlja jedan primjerak košarasta privjeska koji autorica datira u drugu polovinu 5. i u 4. st. pr. Kr.³⁰¹ U taj vremenski raspon se datira i ovaj primjerak posude. Primjerak posude (T. 31, br. 4) pripada grobovima I-22,23 koji se, prema priložima, datiraju u period od 11./10. do 5./4. st. pr. Kr., pa u taj raspon ulazi i taj primjerak posude.³⁰² Za primjerak posude (T. 40, br. 5) vrijedi slično, tim više što se tu radi o posudi gotovo identična oblika onoj prethodnoj. Iako autorica ne navodi kojoj fazi pripada ovaj grob, sigurno je da grob ne pripada fazi I paljevinskih grobova.³⁰³ Prema tomu, njegova datacija bi okvirno išla od 9./8. do 5./4. st. pr. Kr. Ulomak na T. 93, br. 11, također je problematičan, iz razloga što autorica taj ukras vidi kao dio valovnice. No, njegov crtež nam ne daje potvrdu za to, pa možemo isto tako pretpostaviti da se ovdje može raditi i o aplikaciji obrnuta slova V. Ovaj ulomak, kao i dijelove posuda (T. 94, br. 10 i T. 98, br. 8), autorica datira općenito u željezno doba, jer pripadaju fundusu koji se, u pomanjkanju podataka, nije mogao razvrstati po grobnim cjelinama.³⁰⁴ Za ostale primjerke ne može se dati preciznija datacija, osim prema analognim primjercima sa drugih istarskih lokaliteta, gdje se stavljaju u srednje i kasno brončano doba.

Druga skupina apliciranih vrpca, oblika sličnih onima gornjima, ali sa motivom utisnuta vrha prsta, zastupljena je u manjem broju od gornje skupine.³⁰⁵ Treba istaknuti da među tim primjercima, dva ulomka sigurno predstavljaju ručice (Mihovilić 2001: T. 110, br. 7, T. 119, br. 1) dok bi drugi, prema priloženoj dokumentaciji, mogli također predstavljati ručice (Mihovilić 2001: T. 112, br. 7, T. 120, br. 5). Prema autoričinoj dataciji, svi ti primjerci okvirno se mogu datirati u željezno doba.³⁰⁶

Također, među materijalom iz Nezakcija, postoji nekoliko primjeraka koji svojim oblikom pokazuju znatnu sličnost sa primjerkom iz Bijeloga Vira (T. XIII, br. 52), ukrašenim apliciranim plitkim, blago zaobljenim rebrom.³⁰⁷ Za prvi navedeni primjerak (vidi bilješku 307), autorica navodi da pripada

³⁰⁰ MIHOVILIĆ, nav. dj., vidi kartu na str. 26, 31, 66

³⁰¹ MIHOVILIĆ, nav. dj., 105

³⁰² MIHOVILIĆ, nav. dj., 56

³⁰³ Vidi. bilj. 300 i 302

³⁰⁴ MIHOVILIĆ, nav. dj., 40

³⁰⁵ MIHOVILIĆ, nav. dj., T. 110, br. 7, T. 112, br. 7, T. T. 119, br. 1-2, 7, 17, T. 120, br. 5, T. 136, 7

³⁰⁶ Vidi bilj. 304

³⁰⁷ MIHOVILIĆ 2001, T. 94, br. 10, T. 112, br. 9, T. 114, br. 12, T. 138, br. 4

željeznomu dobu, dok ostale primjerke stavlja u širi vremenski period.³⁰⁸ Nećemo pogriješiti ako preostale primjerke široko datiramo od srednjega brončanoga do u željezno doba.

Arheološka istraživanja, koja su 1967. poduzeta u Cerovačkoj donjoj pećini, kod Gračaca u Lici, dala su, među keramičkim materijalom, jedan ulomak sa vjerojatno apliciranim ukrasom, zaobljene forme, koji je ukrašen utiscima vrhova prstiju.³⁰⁹ Prema priloženoj dokumentaciji, ne može se decidirano reći radi li se o apliciranu ukrasu, ili se, ipak, radi o ručici, što i autorica zastupa. Autorica taj ulomak, kao i cjelokupni materijal iz ove pećine, datira u Ha B stupanj.³¹⁰

Među istraženim materijalom pećinske nekropole Bezdanjače, kod Vrhovina u Lici, također se mogu uočiti razne polukružne aplikacije ili aplikacije obrnuta slova V.³¹¹ U špilji Bezdanjači, polukružne, odnosno obrnute V aplikacije, ne javljaju se nikad samostalno, već s vrpčastim ručicama, što govori da se ovdje radi o estetskoj komponenti, što potvrđuju dimenzije tih aplikacija. S tim u svezi, autorica za te ukrase navodi da su služili i kao ručice. Za istaknuti je primjerak posude na kojoj se nalazi gotovo identična obrnuto V aplika (Drechsler-Bižić 1979-80: T. XXIV, br. 6), kao ona na našem primjerku iz Bijeloga Vira (T. XIII, br. 50).

Od skupine posuda, koje su ukrašene apliciranim vrpčama, treba navesti i posudu sa plitkim, blago zaobljenim rebrom, i to je jedini takav publicirani primjerak iz ove nekropole,³¹² koji je gotovo identičan našem primjerku iz Bijeloga Vira (T. XIII, br. 52).

Većina navedenih aplikacija datira se, prema autorici, u horizont I ove nekropole,³¹³ dok se manji broj stavlja u horizont II. Ta bi, dakle, dva horizonta pokrivala vrijeme od kraja srednjega brončanoga do u starije faze kasnoga brončanoga doba.³¹⁴

Nakon istraživanja 1965., brojni speleolozi, istražujući još neotkrivene dijelove pećine Bezdanjače, pronalaze novi keramički i metalni materijal. Tako se među tim materijalom nalazi i ulomak na kojem se nalazi jedna plitka obrnuto V aplika,³¹⁵ koja je identična našoj obrnutoj V aplici na ulomku iz

³⁰⁸ Vidi bilj. 304

³⁰⁹ DRECHSLER-BIŽIĆ 1970

³¹⁰ Vidi bilj. 44 i 160

³¹¹ DRECHSLER-BIŽIĆ 1979-80, 34, T. V, br. 4, T. IX, br. 8, T. XI, br. 1, T. XXI, br. 1, T. XXIV, br. 6, T. XXV, br. 2

³¹² DRECHSLER-BIŽIĆ, nav. dj., T. VII, br. 8, T. X, br. 1

³¹³ DRECHSLER-BIŽIĆ, nav. dj., 33

³¹⁴ DRECHSLER-BIŽIĆ, nav. dj., 37

³¹⁵ MALINAR 1998, T. III, br. 12

Bijeloga Vira (T. XIII, br. 50). Što se tiče kronologije za ovaj ulomak, jedino što se može reći jest da ulazi u kronološki okvir predloženoga vremena pokapanja u ovom objektu, odnosno od kraja srednjega brončanoga do u rane faze kasnoga brončanoga doba, kako je već gore izneseno (Bd C-Ha A1). Vrijedno je istaknuti da su novootkriveni arheološki nalazi aktualizirali pitanje, je li taj objekt bio, doista, samo u funkciji kulta, odnosno mjesta pokapanja, ili se u njemu i živjelo. Novootkriveni materijal bi sugerirao da se, ipak, u jednom dijelu pećine odvijao svakodnevni život, dok je drugi dio služio za pokapanje.³¹⁶

Na Velikoj gradini u Varvari, na ušću rijeke Rame kod Prozora u BiH, također se mogu naći plastične aplikacije polukružna i obrnuta V oblika.³¹⁷ Svi navedeni primjerci se nalaze unutar slojeva Varvara A-3 i B-1. Zastupljene su obje varijante tih apliciranih vrpca, kako one neukrašene, tako i one ukrašene utiscima vrhova prstiju. Prema B. Čoviću, ti slojevi pokrivaju vremenski period od kraja ranoga brončanoga do u razvijeno srednje brončano doba (Bd A2-Bd B2).³¹⁸ Treba istaknuti da samo primjerak na str. 65 (Sl. 26), sigurno predstavlja ručicu, zbog svojih dimenzija. Na ovom mjestu ga spominjem jer je oblik ručice u obliku obrnuta slova V vrlo sličan našem primjerku s apliciranom vrpcom iz Bijeloga Vira (T. XIII, br. 50). S druge strane, B. Čović navodi da se takvo apliciranje i modeliranje u obliku obrnuta slova V javlja samo u sloju Varvara B-1, i da ne postoji niti ranije, niti kasnije na ovom lokalitetu, što nam može pomoći u kronološkom smještaju primjerka iz Bijeloga Vira.³¹⁹

Nekoliko primjeraka apliciranih ukrasa potječe i sa gradine Pod, kod Bugojna. Radi se o apliciranim vrpcama u obliku obrnuta slova V, kao i o polukružnim rebrima,³²⁰ koja se mogu dovesti u sličnost sa našim primjerkom iz Bijeloga Vira (T. XIII, br. 50). Ti se primjerci vežu uz sloj Pod A, koji se paralelizira sa slojem Varvara A-3, što znači da ga datiramo u kraj ranoga i u početak srednjega brončanoga doba (Bd A2-Bd B1).³²¹

Među publiciranim materijalom sa gradine Korita, potječe i jedan ulomak sa apliciranom polukružnom vrpcom ukrašenom nizovima utisnuća.³²² Preciznija kronološka pozicija ovoga ulomka među tri razvojne faze toga

³¹⁶ MALINAR, nav. dj., 146

³¹⁷ ČOVIĆ 1978, 65 (Sl. 26), T. XXII, br. 4, T. XXXVIII, br. 1; DRECHSLER-BIŽIĆ 1983, 265 (Sl. 18, br. 4)

³¹⁸ ČOVIĆ, nav. dj., 60, 76

³¹⁹ ČOVIĆ, nav. dj., 64

³²⁰ ČOVIĆ 1983c, T. XXIV, br. 1; ČOVIĆ 1991, 19, T. 19, br. 1, T. 20, br. 2, T. 29, br. 6

³²¹ ČOVIĆ 1965, 58; ČOVIĆ 1983c, 173; ČOVIĆ 1988a, 183; ČOVIĆ 1991, 21-22

³²² GOVEDARICA 1982, 139-140, T. XII, br. 10

naselja, kako je predložio autor, nije poznata. Jedino se može reći da ovaj ulomak datiramo u vrijeme trajanja života na ovoj gradini, odnosno od kraja kasnoga brončanoga do početka mlađega željeznoga doba (Ha B1- Lt. A).³²³

Unutar posuške kulture, također je prisutno ukrašavanje potkovičastim, polukružnim ili polumjesečastim apliciranim plastičnim rebrima.³²⁴ Takve plastične vrpce javljaju se na finijem posuđu, gdje su, po mišljenju B. Čovića, mogle služiti i za pridržavanje, odnosno mogle su imati funkciju ručice.³²⁵ Taj način ukrašavanja izvanjskih stijenka posuda traje kroz cijelo vrijeme trajanja ove kulture, odnosno kroz rano (faze I-II) i srednje brončano doba (faza III).³²⁶ Generalno govoreći, prisustvo ovoga načina ukrašavanja je znatno češće u prvim dvjema razvojnim fazama ove kulture, dok se u fazi III (Gagrice-Hatelji), osjeća znatna brojčana stagnacija ovih ukrasa. Od navedenih primjeraka sa apliciranom potkovičastom plastičnom vrpcom (Čović, 1989, T. XVII, br. 1; Marijanović, 2000, Sl. 29, T. XXXV, br. 2), mogu se, donekle, dovesti u svezu sa našim primjerkom iz Bijeloga Vira (T. XIII, br. 50), koji ima apliciranu vrpcu u obliku obrnuta slova V, i navedeni se primjerci datiraju u faze II-III posuške kulture, odnosno od druge polovine ranoga brončanoga do u srednje brončano doba (Bd A2-Bd C). Ostali navedeni primjerci iz kruga posuške kulture (vidi bilješku 323), pokazuju znatnu sličnost sa našim primjerkom zdjele, iz Bijeloga Vira, na kojoj je aplicirano plitko zaobljeno rebro (T. XIII, br. 52), i datiraju se u period ranoga brončanoga doba.

Među objavljenim materijalom sa lokaliteta Luščići, u selu Prispu kod Livna, u BiH, potječe jedan keramički ulomak na kojem se nalazi aplicirano plitko, blago zaobljeno rebro³²⁷ i svojim je karakteristikama gotovo identično našem primjerku iz Bijeloga Vira (T. XIII, br. 52). Navedeni se primjerek datira u srednje brončano doba.³²⁸ Lokalitet pripada posuškoj kulturi.

Polukružnih apliciranih vrpce pronašlo se i među materijalom koji potječe iz faze IV u Ravlića pećini, na izvoru Tihaljine, jugozapadno od Gruda u BiH.³²⁹ Taj se lokalitet uvrštava u fazu II posuške kulture, odnosno u kraj ranoga brončanoga doba.³³⁰

³²³ GOVEDARICA, nav. dj., 145-146

³²⁴ ČOVIĆ 1989, 72-73, 74 (Sl. 9, br. 8-10), 75, 77, 79, T. III, br. 8, T. XIV, br. 2, T. XVII, br. 1; MARIJANOVIĆ 2000, 96 (Sl. 29), T. XXXV, br. 2

³²⁵ ČOVIĆ, nav. dj., 72

³²⁶ ČOVIĆ, nav. dj., 100 (Sl. 16); MARIJANOVIĆ, nav. dj., 57, 132, 135

³²⁷ MARIJAN 1995, T. 4, br. 5

³²⁸ MARIJAN, nav. dj., 41

³²⁹ MARIJANOVIĆ 1981, 41, T. XLI, br. 3

³³⁰ ČOVIĆ 1989, 67, 75, 100 (Sl. 16); MARIJANOVIĆ, nav. dj., 54

Među sakupljenim materijalom iz sjeverne Dalmacije, također potječu aplicirani ukrasi na stijenkama posuda, a koji pokazuju sličnosti sa našim primjercima iz Bijeloga Vira.³³¹ Ti se primjerci sa apliciranim vrpca javljaju kako neukrašeni, tako i ukrašeni otiscima vrhova prstiju. Mahom se radi o vrpca koje su polumjesečasta ili polukružna oblika. Može se primijetiti da su ti primjerci apliciranih vrpca grublje izradbe, dosta robusna izgleda, za razliku od naših primjeraka iz Bijeloga Vira, koji odišu finoćom, preciznošću i elegancijom. Prema autorima, svi se primjerci datiraju u period željeznoga doba.³³²

Prostor srednje i južne Dalmacije, također, ne oskudijeva primjercima raznih apliciranih plastičnih vrpca u obliku obrnuta slova V ili sličnih polukružnih ili polumjesečastih vrpca.³³³ Primjerak iz jame u Podumcima, kod Drniša, gotovo je identičan našem primjerku iz Bijeloga Vira (Marović 1999: Sl. 8). Ovaj je primjerak ujedno i najstariji među navedenim primjercima sa prostora srednje i južne Dalmacije, koji autor datira u period kraja srednjega brončanoga i početka kasnoga brončanoga doba (Bd C-Bd D).³³⁴ Ostale navedene primjerke apliciranih vrpca, autori datiraju od kraja kasnoga brončanoga do kasnoga željeznoga doba.³³⁵

Kako se iz navedenih primjera može zaključiti, motiv apliciranih ukrasnih vrpca, raznih oblika, odnosno rebara, možemo pratiti od Istre do južnoga Jadrana, Like, srednje Bosne, zapadne i istočne Hercegovine i šire. Može se zaključiti da je to omiljen ukrasni motiv, koji je relativno čest na keramičkom posuđu, a brojnošću tih primjeraka iskače prostor poluotoka Istre. Možda je to zato što najveća količina objavljenoga keramičkoga materijala upravo potječe iz Istre. U svakom slučaju, te se aplicirane reljefne vrpce, na stijenkama keramičkoga posuđa javljaju, kako samostalno, tako i u kombinacijama sa raznim bradavičastim ispupčenjima i drugim apliciranim vrpca, bilo da su same ukrašene utiscima vrhova prstiju ili ne. Navedeni primjerci javljaju se u vremenskom rasponu od ranoga brončanoga doba do u period željeznoga doba.

³³¹ BATOVIĆ 1970, Sl. 15; BATOVIĆ 1971, 51 (Sl. 4, br. 1-2); BATOVIĆ 1973, T. LXIV, br. 2, T. XCII, br. 1; KOROŠEC 1980, 133 (Sl. 22), T. XV, T. XVII

³³² BATOVIĆ 1970, 36, 40; BATOVIĆ 1971, 29, 32; BATOVIĆ 1973, 107; KOROŠEC, nav. dj., 138

³³³ KOROŠEC 1959, T. V, br. 3, T. VII, br. 4-5, T. XI, br. 4, T. XII, br. 2-5; JURIC 1980, 118, 123 (Sl. 16); JURIC 1987, 174 (Sl. 3); N. Petrić, 1992., 28 (Sl. 2, br. 4-5); JURIC 1998, 17 (Sl. 11, br. 1); MAROVIĆ 1999, 24, 36 (Sl. 8)

³³⁴ MAROVIĆ, nav. dj., 23

³³⁵ KOROŠEC, nav. dj. 225; JURIC 1980, 124; JURIC 1987, 174; PETRIĆ, nav. dj., 26

Kada je riječ o primjerku iz Bijeloga Vira (T. XI, br. 38), onda možemo reći da ulazi u skupinu grublje keramike, korištene za svakodnevni život. S obzirom da je na površini ovoga ulomka prisutno nekoliko boja, svijetlih i tamnih, možemo zaključiti da se ovaj primjerak pekao uz redukcijski i oksidacijski način. Nalazimo mu dosta sličnih primjeraka, počevši od Istre do južne Dalmacije i BiH. Slični navedeni primjerci se datiraju, na tom prostoru, od kraja ranoga brončanoga do u željezno doba. Relativna finoća u samoj kvaliteti izradbe (sačuvan premaz) kao i u izgledu (trokutast presjek), čini da ovaj primjerak odudara od navedenih primjeraka apliciranih vrpca iz željeznoga doba, te ga na osnovi izrečenoga, zasada datiram u period kraja srednjega brončanoga i u kasno brončano doba (Bd C2-Ha B).

Sljedeći primjerak iz Bijeloga Vira (T. XIII, br. 50) pokazuje još veću plitkoću u reljefnosti, veću eleganciju i preciznost. Boje na njegovoj površini pokazuju da se i on pekao uz redukcijski i oksidacijski način. I ovaj primjerak ulazi u skupinu grublje keramike, korištene za svakodnevni život. Analognih primjeraka se, također, može pronaći, naročito u Istri, pa dalje do srednje Dalmacije, srednje Bosne, te zapadne i istočne Hercegovine, gdje obuhvaćaju vremenski interval od kraja ranoga brončanoga do u kasno brončano doba. S obzirom na to što je već kazano, i ovaj bih primjerak datirao u period kraja srednjega brončanoga do u kasno brončano doba, s tim što bih dao akcent na kasno srednje brončano doba i početak kasnoga brončanoga doba (Bd C2-Ha A).

Primjerak blago zaobljena, plitko reljefna rebra iz Bijeloga Vira (T. XIII, br. 52), nalazi se na sačuvanome primjerku zdjele. Kako ovo rebro, tako i čitava zdjela, ulaze u skupinu fine keramike. Zdjela je tamnih tonova, sivoga i crnoga spektra, što nam govori da se ova posuda pekla uz redukcijski postupak. Analognih primjeraka sličnih zaobljenih rebra nema puno, i oni su unutar perioda kraja ranoga brončanoga do u kasno brončano doba. Na osnovi tih primjeraka, u ovom trenutku bih taj primjerak datirao u period kraja srednjega brončanoga i u početak kasnoga brončanoga doba (Bd C2-Bd D).

D) Tanjur (T. XII, br. 46):

Od ostalih keramičkih oblika ništa manje pozornosti ne zaslužuje i ulomak *tanjura*. Kada govorimo o sličnim oblicima, onda možemo reći da ih se može naći od Istre pa duž cijele istočnojadranske obale. Unutar ove skupine svakako će biti spomenuti primjerci tanjura do kojih sam mogao doći u literaturi. Ono što, također, na ovom mjestu treba uzeti u razmatranje, jest ukras koji se nalazi s donje strane tanjura. S tim u svezi, na ovom mjestu ćemo, naravno, spomenuti

i one ulomke dna i stijenka posuda koji se svojim izgledom ukrasa i tehnikom izradbe mogu dovesti u sličnost s našim ukrasom. Tim se primjercima želi naglasiti manira ukrašavanja, istim ili sličnim motivom, u istoj izvedbenoj tehnici, i vremenski ih paralelizirati, kako bi se dobio jedan kronološki okvir za primjerak tanjura iz Bijeloga Vira.

Motiv koncentričnih krugova, koji se nalaze s donje strane ovoga predmeta, za sada nam ne daje sigurnu potvrdu radi li se o motivu nastalome prilikom pečenja ili se radi o svjesno obrađenoj površini u svrhu dekoracije. Ono što na ovom mjestu želim istaknuti, u svezi s time, jest činjenica da postoje brojne analogije u keramičkom materijalu iz Istre koje nedvojbeno govore o ovoj maniri stavljanja raznih motiva na dna i na stijenke raznih oblika posuda, isključivo kao dekorativni element. Pregledom tog materijala dolazimo do zaključka koji bi govorio u prilog tomu da ovaj motiv, na donjemu dijelu tanjura iz Bijeloga Vira, ipak, prihvatimo kao dekorativan element.

Rekognosciranjem po površini otočića Školjića kod Funtane, sjeverno od Vrsara, na zapadnoj obali Istre, od sakupljenih ulomaka keramike ističe se jedan ulomak dna posude ukrašenoga na izvanjskoj strani. Autorica cijeli keramički materijal, koji je prikupljen sa ovoga gradinskoga položaja, uvrštava u brončano doba, s time što kod obradbe pojedinih primjeraka ovaj ulomak stavlja u kontekst srednjega brončanoga doba, prema analogijama iz sjeverne Italije.³³⁶

Gradinski položaj Gradac-Turan dao je znatno više sličnih ulomaka keramike. U sloju IV iskopane sonde, koji se vremenski određuje u kraj ranoga brončanoga doba (Bd A2), prisutan je jedan ulomak posude sa ukrašenim dnom, i to u kombinaciji kružnoga utisnuća i snopova finih kanelira.³³⁷ I u sljedećem sloju III javljaju se tri ulomka ukrašenih dna posuda, motivom plitkih križnih kanelira. Taj se sloj datira u stariju fazu srednjega brončanoga doba (Bd B).³³⁸ Motiv koncentričnih krugova, vrlo sličnih našem ukrasu na tanjuru, javlja se na stijenkama posuda, također, u tehnici kaneliranja, na nekoliko ulomaka keramike, koji potječu iz sloja II. Taj se sloj datira u mlađu fazu srednjega brončanoga doba (Bd C).³³⁹ Isti motiv prisutan je i na jednomu keramičkom ulomku, koji potječe iz sloja I. Sloj se datira u kasno brončano doba.³⁴⁰

Što se tiče samih ulomaka tanjura sa ovoga lokaliteta, sačuvala su se dva primjerka, od kojih jedan svojim konstrukcijskim elementima pokazuje znatnu sličnost s našim primjerkom iz Bijeloga Vira.³⁴¹ Kako se u tekstu ta dva

³³⁶ MIHOVILIĆ 1997a, 32, T. II, br. 1

³³⁷ MIHOVILIĆ 1997, 43, T. 1, br. 3

³³⁸ MIHOVILIĆ, nav. dj., 44, T. 3, br. 6-7, T. 4, br. 11; MIHOVILIĆ 1999, 95

³³⁹ MIHOVILIĆ 1997, 44-45, T. 6, br. 9, 11-13; MIHOVILIĆ 1999, 95

³⁴⁰ MIHOVILIĆ, nav. dj., T. 7, br. 23; MIHOVILIĆ, nav. dj., 95

³⁴¹ MIHOVILIĆ 1997, T.8, br. 16

primjerka ne obrađuju, prema priloženoj dokumentaciji, nije jasno radi li se ovdje o tanjuru sa ravnim dnom ili se radi o ulomku koji je pripadao skupini tronožnih pladnjeva. Drugi primjerak, nesumnjivo pripada skupini tronožnih pladnjeva. Kako oba primjerka pripadaju sloju I, mogu se datirati u kasno brončano doba, kako je i gore navedeno.

Od istarskih lokaliteta, svakako treba spomenuti i gradinu Monkodonju, koja je dala veliku količinu keramičkoga materijala, posebno u kampanjama od 1953. do 1955. Među tim materijalom postoje i brojni primjerci ukrašenih dna posuda. Od toga materijala izdvojena su 32 komada ukrašenih dna. Ukrašena je čitava donja površina posude raznim kombinacijama urezanih linija i kanelira, kao i okruglim utiscima.³⁴² Osim skupine ukrašenih dna, treba svakako spomenuti stijenke posuda u tehnici kaneliranja, na kojima je motiv vrlo sličan našem iz Bijeloga Vira.³⁴³

Kada je riječ o samome obliku tanjura, onda je vrlo bitno istaknuti da se među obrađenim materijalom nalaze dva primjerka koja su sa donje strane još ukrašena kaneliranjem, od kojih je jedan vrlo sličan našem.³⁴⁴ Osim tih dvaju ukrašenih primjeraka tanjura, postoji još primjeraka tanjura, ali bez dekoracije na sebi i koji se po nekim konstruktivnim elementima mogu dovesti u svezu s našim iz Bijeloga Vira.³⁴⁵ Svi gore navedeni analogni primjerci datiraju se u kraj ranoga i u srednje brončano doba (Bd A2/ Bd C).³⁴⁶

Arheološkim istraživanjima na gradini Monkodonji, koja su provedena 1997. i 1998., također se našlo keramičkih ukrašenih ulomaka, kako dna, tako i stijenki. I ovdje se radi o raznim motivima ukrasa, koji su izvedeni tehnikom kaneliranja.³⁴⁷ Treba istaknuti jedan ulomak za koji možemo reći da ima skoro identičan motiv našem na tanjuru (B. Hänsel-K. Mihovilić-B. Teržan, 1999: str. 90, Sl. 42, br.12). Za sve navedene primjerke vrijedi datacija koja je gore iznesena, s time da autori daju akcent na period srednjega brončanoga doba.³⁴⁸

Sa gradine Vrčin, među materijalom iskopanim između 1925. i 1929., postoje i oni ulomci koji se mogu dovesti u sličnost sa našim tanjurom, u prvome redu kada je riječ o sličnosti motiva i tehnici njegove izradbe. Od 685 obrađenih ulomaka, njih 16 ima ukrašeno dno ili donji dio posude, koji se

³⁴² BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ 1998a, 61-63, T. 12

³⁴³ BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, nav. dj., 101-102, T. 56, br. 841, 845, 848-851, 854-857, T. 57, br. 862

³⁴⁴ BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, nav. dj., 61, T. 13, br. 229-230

³⁴⁵ BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, nav. dj., T. 38, br. 547-550

³⁴⁶ Vidi bilj. br. 39, 86 i 293

³⁴⁷ HÄNSEL-MIHOVILIĆ-TERŽAN 1999, 84 (Sl. 39, br. 1), 86 (Sl. 40, br. 14), 88 (Sl. 41, br. 13); 89, 90 (Sl. 42, br. 9, 12-14), 91, 94 (Sl. 44, br. 4, 8-11)

³⁴⁸ HÄNSEL, MIHOVILIĆ, TERŽAN, nav. dj., 89, 91

naslanja na dno. Svi motivi na tim ulomcima, također su izrađeni u tehnici kaneliranja.³⁴⁹ Posebno je važan jedan ulomak (K. Buršić-Matijašić, 1999: T. IX, br. 134), kod kojega se ukras tretira na identičan način, kao ukras koncentričnih krugova na našem tanjuru iz Bijeloga Vira. Treba, svakako, napomenuti da se slični motivi nalaze i na ukrašenim stijenkama posuda pa i njih, svakako, možemo dovesti u svezu s našim tanjurom, ukrašenim na donjoj strani. Autorica je izdvojila 41 ulomak takvih karakteristika.³⁵⁰ Svi navedeni primjerci imaju gotovo identičan ukras, izveden istom tehnikom kaneliranja, pa se po tome dovode u blisku svezu sa ukrasom na tanjuru iz Bijeloga Vira.

Osim tih ukrašenih ulomaka, među materijalom sa ove gradine, prisutni su i obični, neukrašeni tanjuri ravna dna. Njihovi određeni konstrukcijski elementi mogu se dovesti u svezu sa našim primjerkom tanjura.³⁵¹ Materijal sa ove gradine može se, okvirno, datirati u srednje i kasno brončano doba.³⁵²

Na kraju, svakako još treba spomenuti i Nezakciju. Tako se među materijalom, koji je prikupljan istraživanjima, tijekom dugoga niza godina bez pobliže oznake, može uočiti i ona skupina keramičkih ulomaka ukrašena kaneliranjem, kako na dnu, tako i na stijenkama posuda. Naime, taj se materijal prema svojim ukrasima može dovesti u svezu sa ukrasom na našem tanjuru iz Bijeloga Vira.³⁵³ Kod obradbe materijala iz Nezakcija, autorica je takve ukrasne forme, prema sličnim ulomcima, primjerice u sjevernoj Italiji, stavila u period srednjega i kasnoga brončanoga doba.³⁵⁴

Što se tiče neukrašenih formi tanjura, autorica navodi niz tronožnih pladnjeva, koji potječu iz Nezakcija. Međutim, pregledom priložene dokumentacije, bar bi se jedan dio tanjura mogao uvrstiti u skupinu sa ravnim dnom, odnosno bez nogu.³⁵⁵ Niti u katalogu se ne može iščitati da tim ulomcima tanjura nedostaje donja noga. Njihovi konstrukcijski elementi pokazuju određenu sličnost sa oblikom našega tanjura iz Bijeloga Vira. Postojanje toga tipa tanjura u Nezakciju, kao jednoga od vodećih gradinskih naselja, bila bi sasvim logična pojava, analogna ostalima, gore navedenim lokalitetima u Istri, koji su dali slične primjerke. Prema datacijama za već navedene primjerke tanjura u Istri, nećemo pogriješiti ako i ove primjerke stavimo, okvirno, u srednje i kasno brončano doba.³⁵⁶

³⁴⁹ BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ 1999, 116, 132, T. IX, br. 129-139

³⁵⁰ BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, nav. dj., 133, T. XVII, br. 339, 351, 358, 364

³⁵¹ BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, nav. dj., 127, 133, T. IX, br. 151-152, 155-157

³⁵² Vidi bilj. 38, 88 i 298

³⁵³ MIHOVILIĆ 2001, T. 117, br. 23-26, T. 131, 8-21, T. 132-135

³⁵⁴ MIHOVILIĆ, nav. dj., 43, 45-46

³⁵⁵ MIHOVILIĆ, nav. dj., T. 102, br. 4-5, 7, 9

³⁵⁶ MIHOVILIĆ, nav. dj. 47-48

Znatan broj tanjura, od kojih se jedan dio može dovesti u sličnu svezu sa našim primjerkom iz Bijeloga Vira, potječe sa teritorija sjeverne Dalmacije.³⁵⁷ Navedeni primjerci nisu ukrašeni i, prema autoru, datiraju se u period željeznoga doba.³⁵⁸

Sa prostora srednje Dalmacije, svakako treba navesti slične primjerke tanjura, koji su se pronašli unutar sojeničarskoga naselja na otočiću Dugišu blizu Otoka kod Sinja.³⁵⁹ To naselje dalo je veliku količinu tanjura, njih čak 23. Njihovo javljanje ide od dubine 2,60 - 2,70 m do 1,10 - 1,25 m. Autor navodi da je najveća koncentracija primjeraka tanjura konstatirana između 1,90 m i 2,00 m. Za taj dio primjeraka tanjura, autor predlaže dataciju prije kraja drugoga milenija pr. Kr.,³⁶⁰ što bi odgovaralo vremenu oko kraja kasnoga brončanoga doba (možda stupnjevi Ha B1-Ha B2). U kronološkom pogledu, s obzirom na raspon javljanja, možemo reći da pojavu primjeraka tanjura na ovom lokalitetu možemo staviti u vremenski raspon od srednjega brončanoga do u željezno doba.

Kada je riječ o primjerku tanjura iz Bijeloga Vira, onda moramo ustvrditi određene činjenice. Prema navedenim primjercima, moramo konstatirati da je areal rasprostiranja ovoga keramičkoga tipa, kada je riječ o jadranskoj obali, od Istre, sjeverne do srednje Dalmacije. Među navedenim primjercima, mali je broj onih koji imaju na sebi određeni ukras (primjerci iz Monkodonje i sa Dugiša), dok ne postoji niti jedan primjerak tanjura, sa navedenoga prostora, koji bi na sebi, sa donje strane, imao identičan ili sličan ukras, kao primjerak tanjura iz Bijeloga Vira. Do tog zaključka došao sam nakon pregleda brojne literature, pa prema tome možemo reći da je ovaj primjerak tanjura, prema tim karakteristikama, jedinstven primjerak kod nas. Taj primjerak, svojim karakteristikama, stoji između fine i grublje keramike. Naime, unutrašnjost tanjura lijepo je uglačana i crne je boje, kao kod ostalih primjeraka koji ulaze u skupinu fine keramike. Bočna, kao i donja strana, grublje su izradbe, gdje se ne primjećuje uglačavanje, gdje prevladava siva boja, kao i kod ostalih primjeraka grublje keramike korištene za svakodnevni život. U svakom slučaju, ovaj je primjerak tanjura pečen uz redukcijski i oksidacijski način.

Kada govorimo o kronološkoj poziciji navedenih primjeraka tanjura, oni pokrivaju period od kraja ranoga brončanoga do u željezno doba. Kako primjerak tanjura iz Bijeloga Vira nije pronađen u pouzdanu stratigrafskom

³⁵⁷ BATOVIĆ 1968, T. XXV, br. 3; BATOVIĆ 1968b, 175 (Sl. 1); BATOVIĆ 1973, T. LXXXVI, br. 1; KOROŠEC 1980, 131 (Sl. 21)

³⁵⁸ BATOVIĆ 1968, 57, 66-67; BATOVIĆ 1968b, 171-174; BATOVIĆ 1973, 107; KOROŠEC, nav. dj., 138

³⁵⁹ MAROVIĆ, 2002., 241 (Sl. 1, br. 15-17), 282 (T. XVII, br. 1-3)

³⁶⁰ MAROVIĆ, nav. dj., 239

kontekstu, teško bi bilo odrediti užu dataciju za njega. No, međutim, ukras na njegovoj donjoj strani, uvelike nam može pomoći u tom pokušaju. Ta manira ukrašavanja donjih dijelova, posebno posuda, bila je vrlo omiljena na prostoru Istre u vremenu od kraja ranoga brončanoga do u kasno brončano doba, sa akcentom, ipak, na periodu srednjega brončanoga doba. U tom vremenskom intervalu, cvjetala je manira ukrašavanja donjih dijelova posuda, kao i onih dijelova stijenki posuda koji su se nalazili tik uz dna posuda, sa vrlo sličnim ukrasnim uzorkom, kao što je slučaj sa dijelom tanjura iz Bijeloga Vira. Tu karakteristiku na istočnojadranskoj obali, vezanu za prostor Istre, akcentiram iz dvaju razloga. Prvo, navedeni primjerci u Istri vjerojatno su, barem veći dio njih, kronološki raniji od primjerka iz Bijeloga Vira. Drugo, da smo utvrdili mogući put širenja ove manire, dakle, iz smjera Istre prema jugu, duž istočnojadranske obale. Problem je što između prostora Istre i Bijeloga Vira ne postoje, među publiciranom građom, primjerci koji bi potvrdili gornju pretpostavku, no mislim da glavni razlog leži u nedovoljnoj istraženosti toga prostora. Primjerci tanjura pronađeni na prostoru sjeverne Dalmacije, koji se datiraju u period željeznoga doba, u ovom slučaju ne bi mogli ući u neko ozbiljnije razmatranje.

Dakle, prema svemu što je gore izrečeno, mislim da ovaj primjerak tanjura, iz sojeničkoga naselja u Bijelome Viru treba datirati u period kraja srednjega brončanoga ili na početak kasnoga brončanoga doba (Bd C2- Ha A).

E) Podložak za pripremanje hrane (T. XIV, br. 53)

Među sačuvanim keramičkim oblicima iz Bijeloga Vira, mislim da našu pozornost zavrjeđuje i jedan predmet dosta neobična oblika. Naime, oblikom neodoljivo podsjeća na dio kamenoga žrvnja, no ovdje se radi o keramici, pa ta varijanta otpada. Na ovom predmetu, sigurno se nisu usitnjavale žitarice, kao kod klasičnih žrvnjeva, jer je bio od keramike, te ne bi izdržao silu pritiska koja se stvarala prilikom usitnjavanja.

U stručnoj literaturi, među ilustrativnim materijalom, nisam mogao naći analogije za uporabnu vrijednost predmeta. Razmišljajući, nametnule su mi se razne varijante, potaknute njegovim oblikom, a ponajviše udubljenim središnjim dijelom predmeta: možda je služio kao kućni žrtvenik pojedinim božanstvima u prinošenju hrane kao žrtve, ili je služio čisto u praktične svrhe, kao podložak kod miješanja hrane, npr. pripremanja smjese za kruh.

Pregledom teksta o Hateljskoj pećini, kod Stoca u BiH, ustanovio sam da bi se tu moglo raditi o sličnom predmetu, za koji autor donosi i jednu sliku.³⁶¹

³⁶¹ MARIJANOVIĆ 2000, 64 (Sl. 5), 65

Riječ je o pronađenim keramičkim ulomcima plosnata oblika, debelima pet-šest centimetara, koji, prema autoru, tvore pravilnu četverokutnu formu, s kratkim, okomito postavljenim rubom. Ti su ulomci pronađeni uz vatrišta u mlađim slojevima brončanoga doba. Autor za te predmete navodi da su služili za pripremanje hrane, i to one pripremljene od cerealija, sličnih kruhu i pogači.³⁶²

Možemo konstatirati da se taj predmet, bez sumnje, primarno koristio pri pripremanju hrane, kao podložak u kućanstvu određene obitelji unutar sojeničkoga naselja u Bijelome Viru. Kvalitetom izradbe ovaj primjerak ulazi u skupinu grublje keramike, jer se na njegovim površinama, u znatnoj mjeri, sačuvao razrijeđen premaz, što govori da se u njega stavljala tekućina, koja se miješala sa određenom hranom ili žitaricama, vjerojatno u pripremi smjese za pečenje kruha ili tomu slično. Boje na ovom predmetu pokazuju da se pekao uz redukcijski i oksidacijski način.

S obzirom da se radi o primjerku koji je, također, vrlo rijedak u našoj stručnoj literaturi, i da nema puno analognih primjeraka, šteta je što će izostati uža kronološka determinacija. S obzirom na nepostojanje preciznoga stratigrafskoga konteksta, ne preostaje mi ništa drugo nego ga dosta široko datirati, dakle, od kraja srednjega brončanoga do u željezno doba (Bd C2-Ha D2-D3).

ZAKLJUČAK

Ovaj se, dakle, prapovijesni lokalitet nalazi kod mjesta Bijeli Vir, udaljenoga nekih 6-7 km južnije od Metkovića. Materijal, koji je sakupljen sa toga lokaliteta, nalazio se po površini, a izbacio ga je bager prilikom kopanja kanala, kako rječica Mislina, koja protječe u neposrednoj blizini lokaliteta, ne bi plavila taj dio plodne doline. Osim keramike, sakupljeno je i životinjskih kostiju, kao i ostataka drvene građe. Nepostojanje tih kanala u prapovijesti, uzrokovalo je da se rječica Mislina često izlijevala iz svoga korita i da je prostor oko ovoga lokaliteta, bar većim dijelom godine, bio poplavljen vodom. Prema tome, nema sumnje da se ovdje radi o postojanju sojeničkoga naselja koje je jedino i moglo egzistirati u takvim uvjetima. Ti su klimatski čimbenici utjecali na sam izgled naselja.

Takav tip naselja počivao je na drvenoj konstrukciji (platformi) koju su obvezno nosili jaki drveni stupci, zabodeni u močvarno tlo. Najprije je trebalo poznavati koja je vrsta drveta najotpornija i najdugotrajnija za prilagodbu novonastalim uvjetima u močvari. Određenu količinu drvene građe trebalo je

³⁶² MARIJANOVIĆ, nav. dj., 65

posjeći i kolektivnim radom svih pripadnika te zajednice, dovući iz okolnih šuma što bliže zacrtanome mjestu, predviđenom za gradnju naselja. Za sječu stabala trebalo je imati kvalitetno kameno i brončano oruđe, a netko je to oruđe morao servisirati zbog pucanja ili manjih lomova. Veličina drvenih stupaca ovisila je o tome koliko se razina rijeke podizala u kišnim razdobljima godine, jer bi inače podizanje vodostaja moglo poplaviti samo naselje, što se svakako željelo izbjeći. Kako je te drvene kolce trebalo postaviti na močvarnom prostoru, većim dijelom prekrivenu vodom, takve velike stupce jedino se moglo dopremiti na čamcima do mjesta postavljanja. To nam je dokaz kako su pripadnici ove zajednice znali raditi drvene čamce, koji su primarno služili pri ribolovu, ali su i pri gradnji naselja odlično mogli poslužiti. Za prijevoz većega drvenoga stupca nije bio dovoljan samo jedan čamac, već je bilo potrebno nekoliko njih, koji bi se povezali konopima i tako bi poput pontonskoga mosta, prevozili drvene stupce. Na “gradilištu” je radila najsposobnija ekipa, koja je zabijala kolce u potopljeno tlo, u nekom, vjerojatno, pravilnom redosljedu i u određenim razmacima, gdje se koristilo teško oruđe kako bi se kolce što dublje zabilo u tlo. Ta faza bila je najdelikatnija jer su o čvrstoći, kao i o uporišnoj snazi postavljenih drvenih stupaca, ovisile sve daljnje konstrukcijske faze izgradnje naselja, ali i kasniji život na ovom mjestu.

Nakon što su se postavili i učvrstili drveni stupci, pristupilo se postavljanju horizontalnih stupaca koji su trebali tvoriti platformu, dovoljno čvrstu da se na njoj izgrade nastambe za življenje. Horizontalne drvene trupce trebalo je jako povezati konopima da čine jednu jedinstvenu cjelinu, da ne bi bila ugrožena kasnija gradnja nastamba na njoj. Takvo slaganje horizontalnih drvenih trupaca dokazuje nam da su pripadnici ove zajednice bili vrsni majstori u izradbi konopa, kao jednoga od osnovnih vezivnih sredstava, prijeko potrebnih u svakodnevnom životu.

Ostaci kućnoga lijepa (T. XIV, br. 54-55) nedvojbeno dokazuju postojanje stambenih objekata unutar ovoga naselja u kojemu se odvijao život. Otisci na njihovim površinama govore da su konstrukciju koliba nosili drveni kolci, koji su se smještali na kutovima i na sredini, ukoliko se radilo o kolibi većih dimenzija. Osnovnu konstrukciju zida činile su okomite ispune od trstike, koje su bile povezane konopima i horizontalnim tankim šibljem. Kako je drvene građe, kao i trstike, bilo u okolici naselja u izobilju, onda je najlogičnije da su se prapovijesni ljudi u ovom naselju njima vrlo često i koristili. Na tako izrađene zidne konstrukcije nabacivao bi se lijep, koji je popunjavao svaku prazninu, stvarao zaštitu od vjetra i kiše i nakon sušenja, pojačavao konstrukciju kolibe.

S obzirom na takvu konstrukciju kuće, krovna konstrukcija nije smjela biti teška. U tu svrhu su se sigurno koristile tanje drvene horizontale, trstika

i na kraju se sve to prekrivalo slamom, lišćem, manjim granama i sl. Ostaje nepoznanica veličine i unutrašnjega rasporeda tih nastamba. Nadalje, nismo u mogućnosti reći ništa ni o rasporedu tih nastamba unutar naselja, odnosno, jesu li postojala neka grupiranja nastamba, što bi potvrdilo postojanje određenih užih porodičnih ili rodovskih zajednica unutar jedne veće zajednice.

Kako je već rečeno, ovo je naselje imalo idealne uvjete za bavljenje gospodarskim granama poput ribolova, lova, zemljoradnje i stočarstva. Da bi se bavilo tim djelatnostima, trebalo je postojati određeno oružje i oruđe (npr. koplja, udice, strjelice, sjekire, motike itd.), no ono nam za sada nije dostupno. Sačuvani ostaci životinjskih kostiju nisu analizirani, ali se može pretpostaviti da bi mogli pripadati, kako domaćim, tako i lovnim životinjama. Već je spomenuta sječa šuma, izradba čamaca i pletenje konopa. Osim toga, svakako treba spomenuti izradbu i šivanje odjeće i obuće, izradbu pletenih košara, štavljenje kože, kao i eventualno postojanje metalurške aktivnosti itd. Sve su se te navedene aktivnosti razvijale unutar jednoga sojeničkoga naselja, pa tako i unutar našega u Bijelome Viru, za koje nemamo materijalnih dokaza, ali koje su, nesumnjivo, postojale.

Jedna od važnijih gospodarskih djelatnosti, koja nam je potvrđena svojim materijalnim ostacima, svakako je proizvodnja i izradba keramičkih posuda. Keramički ostaci su u ovom slučaju i jedini parametar koji nam može bolje rasvijetliti život u ovom naselju i kronološki ga smjestiti u određeni period. U tu su proizvodnju bili uključeni brojni sudionici, od onih koji su sakupljali i donosili glinu do keramičara i njihovih pomagača, koji su svojim znanjem omogućili izradbu keramičkih peći i kvalitetno pečenje unutar njih, odakle je izlazila kvalitetna keramička roba. Kako je izneseno u obradbi značajnih keramičkih primjeraka i oblika, ovo je naselje, vjerojatno, počelo svoj život negdje krajem srednjega brončanoga doba Bd C2 (14. st. pr. Kr.). Završetak života na ovom naselju, još je nedovoljno jasan, mada sam ga okvirno, prema nekim primjercima, stavio u period Ha D2-Ha D3 (5-4 st. pr. Kr.). Sustavna istraživanja vjerojatno bi otklonila brojne sumnje vezane uz trajanje života u ovom naselju.

Kod pitanja trajanja života ovoga naselja, treba istaknuti nekoliko momenata. Prvo, zbog močvarna potopljena prostora, sve do u naše vrijeme, od početka do kraja života naselje je uvijek funkcioniralo kao tipično sojeničko naselje. Drugo, mali broj obrađenoga materijala pokriva dosta veliki vremenski period, što nas navodi na pitanje o neprekinutu kontinuitetu, ili o eventualnim prekidima življenja u ovom naselju, na ovom mjestu. S tim u svezi treba spomenuti i sojeničko naselje u Dugišu, u Otoku kod Sinja. To je naselje imalo kontinuitet, također, od srednjega brončanoga doba do u rimski carski period. Ono što je važno istaknuti jest situacija koja se javila kod iskopavanja, naime da se na dubini negdje od oko 2,00 m dogodilo poravnavanje terena kamenim

nanosom.³⁶³ I. Marović je zaključio da je ovo naselje do te dubine egzistiralo kao sojeničko naselje u pravom smislu te riječi. Na toj dubini naselje je uništeno i novi naseljenici, poravnavajući teren, zaposjedaju isti prostor i od tada naselje živi život kao obično naselje na suhom, mada je bilo okruženo rijekom Cetinom. Je li to naselje uništeno nekim jakim klimatskim poremećajem i naglim podizanjem vodostaja rijeke Cetine, ili nekim nasilnim načinom, za sada ostaje nepoznanica. Ona bi se možda riješila istraživanjem ostalih sojeničkih naselja, koja su evidentirana na tom prostoru rijeke Cetine.

S obzirom da se sa prostora sojeničkoga naselja u Bijelome Viru sakupila mala količina keramičkih ostataka, za sada nismo u mogućnosti ništa reći o tom problemu neprekinutoga naseljavanja u ovom naselju. Otvorene su sve opcije, koje bi jedino sustavno istraživanje, vjerojatno, riješilo. U ovom kontekstu potvrde vremena naseljavanja onda, svakako, treba spomenuti da se na brdima Veliki hum i Mali hum, koji se nalaze neposredno iznad samoga naselja, nalaze dvije kamene gomile - tumuli (T. I, sl. 2). Za ova dva tumula mislim da bismo ih, opravdano, trebali povezati u najtješnju svezu sa ovim naseljem. Dakle, ti "vanjski" objekti govorili bi u prilog i potvrđivali bi da je život u ovom sojeničkom naselju sigurno egzistirao u periodu kasnoga brončanoga doba, jer iz tog vremena, vjerojatno, potječu navedene gomile.

Kada je riječ o kontaktima sa ostalim susjednim prostorima, onda možemo konstatirati da je naselje počelo život kada je posuška kultura (uglavnom prostor zapadne i istočne Hercegovine) već bila na izdisaju (kraj 14. st. pr. Kr.), ali koje je primilo neke utjecaje iz toga kruga, kao što je npr. koljenasta ručica sa sjekirastim završetkom, i horizontalne vrpce (ručice), modelirane u obliku trokutastih šiljaka. Sa prostora Istre osjećaju se utjecaji koji se mogu očitati u ornamentici tanjura iz Bijeloga Vira, i to u periodu kraja srednjega i početka kasnoga brončanoga doba. Iz prostora srednje BiH došla je, krajem kasnoga brončanoga doba, pojava oblikovanja oboda facetiranjem (Velika gradina u Varvari i Pod kod Bugojna). Horizontalne vrpce sa trima zaobljenim ispupčenjima, koje datiram u 5.- 4. st. pr. Kr., imaju svoje najbliže analogije u materijalu japodskih nekropola i sojenica iz sjeverozapadne Bosne, pa su se odatle ti utjecaji spustili prema jugu doprijevši do naselja u Bijelome Viru. Prema svemu što je gore izrečeno, ovo naselje bilo je vrlo komunikativno, otvoreno prema izvanjskome svijetu i njegovim utjecajima, što se ogleda i u njihovoj arheološkoj ostavštini.

Bez obzira na mali uzorak keramičkih predmeta, koji se obrađuju u ovom radu, sama obradba materijala iz jednoga sojeničkoga naselja ima određenu težinu kada se zna da je ovo tek drugi sojenički lokalitet u Hrvatskoj koji je

³⁶³ MAROVIĆ 2002, 258

doživio svoju objavu, nakon što je I. Marović objavio dio materijala iz sojeničkoga naselja na Dugišu, kod Otoka blizu Sinja.³⁶⁴ Ovo sojeničko naselje je, za sada, jedino kojem je potvrđeno postojanje na prostoru južne Dalmacije, kojih je bez sumnje bilo još podosta, znajući za važnost i plodnost rijeke Neretve, bar u njezinomu donjem dijelu (T. II, sl. 1-3). U kontekstu ovoga prostora navodim da je R. Jurić, na kosi Gomile u Momićima, zapadno od Metkovića, zabilježio prapovijesno naselje. Ono što je za nas bitno, isti autor te nalaze povezuje uz nalaze prapovijesnoga keramičkoga posuđa, koji su pronađeni tik uz isto selo u srpnju 1986., za koje drži da bi mogli pripadati jednom sojeničkom naselju organiziranome na tom mjestu.³⁶⁵

Nadam se da će objavom keramičkoga materijala sa ovoga lokaliteta, sojeničko naselje u Bijelome Viru zauzeti svoje mjesto, koje mu zasluženno pripada, među sličnim naseljima, na prostoru Hrvatske i BiH.³⁶⁶

³⁶⁴ MAROVIĆ, nav. dj.

³⁶⁵ JURIĆ 1986, 174

³⁶⁶ MAROVIĆ, nav. dj. 229-236

KATALOG

A. OBODI

1) Inv. br. N 5758; dio oboda; depo AMS

Duž. 13,05 cm, vis. 4,7 cm, idealan promjer oboda (dalje pr. ob.) 26 cm

Boja vanjske površine: smeđa i siva

Boja unutrašnje površine: smeđa, tamnosmeđa i siva

Boja presjeka: smeđa i tamnosmeđa na izvanjskim i unutrašnjim rubovima, a siva u sredini presjeka

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj površini premaz se, koji je smeđe boje, neznatno sačuvao. Na tom se dijelu uočava znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Premaz nema sjaj. Na ostalom dijelu iste površine, vidljiva je osnovna struktura koja je sive boje, a uočavaju se brojna zrnca kvarca i pijeska. Na unutrašnjoj površini sačuvao se premaz u većoj mjeri, koji je smeđe i tamnosmeđe boje. Na tim dijelovima ne uočavaju se niti zrnca kvarca, niti pijeska. Ni ovaj premaz nema sjaj. Na ostalome dijelu iste površine vidljiva je osnovna struktura, koja je sive boje sa, također, brojnim zrcima kvarca i pijeska. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. IV, br. 1

2) Inv. br. N 5759; dio oboda; depo AMS

Duž. 8,6 cm, vis. 5,6 cm, pr. ob. 29-30 cm

Boja vanjske površine: smeđa, crvenkastosmeđa i siva

Boja unutrašnje površine: smeđa i siva

Boja presjeka: svjetlosmeđa i siva

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na objema površinama taj se premaz, koji je smeđe boje, vrlo malo sačuvao. Ondje gdje se sačuvao, uočava se znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Premaz nema sjaj. Na objema stranama, gdje se premaz nije sačuvao, vidi se osnovna struktura koja je sive boje, gdje se uočavaju brojna zrnca kvarca i pijeska. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. IV, br. 2

3) Inv. br. N 5760; dio oboda i tijela; depo AMS

Duž. 6,1 cm, vis. 6,8 cm, pr. ob. 13 cm

Boja vanjske površine: svjetlosmeđa, smeđa, crvenkastosmeđa i siva

Boja unutrašnje površine: svjetlosmeđa, tamnosmeđa i siva

Boja presjeka: siva i tamnosmeđa

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na izvanjskoj površini taj se premaz, koji je svjetlosmeđe boje, vrlo malo sačuvao, dok se na unutrašnjoj gotovo potpuno izgubio. Ondje gdje se premaz sačuvao, ne uočavaju se zrnca kvarca i pijeska. Premaz nema sjaj. Na objema stranama, gdje se

premaz nije sačuvao, vidi se osnovna struktura koja je sive boje, gdje se neznatno uočavaju sitna zrnca kvarca i pijeska. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: vrč

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. IV, br. 3

4) Inv. br. N 5761; dio oboda i tijela; depo AMS

Duž. 6,2 cm, vis. 5,2 cm, pr. ob. 14-15 cm

Boja vanjske površine: svjetlosmeđa i smeđa

Boja unutrašnje površine: svjetlosmeđa i smeđa

Boja presjeka: svjetlosmeđa i smeđa

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na objema stranama premaz se, koji je svjetlosmeđe boje, u većoj mjeri sačuvao. Na tim se dijelovima jedva uočava zrnca kvarca i pijeska. Premaz nema sjaj. Na onim dijelovima, na objema stranama, gdje se premaz nije sačuvao, vidi se osnovna struktura koja je smeđe boje, gdje se uočava znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. IV, br. 4

5) Inv. br. N 5762; dio oboda; depo AMS

Duž. 4,8 cm, vis. 2,35 cm, pr. ob. 9 cm

Boja vanjske površine: svjetlosmeđa, smeđa, tamnosmeđa i siva

Boja unutrašnje površine: svjetlosmeđa, smeđa, tamnosmeđa i siva

Boja presjeka: svjetlosmeđa i siva

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na objema stranama premaz se, koji je u smeđim tonovima, tek neznatno sačuvao. Na tim se dijelovima premaza neznatno uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Premaz nema sjaj. Na onim dijelovima, na objema stranama, gdje se premaz nije sačuvao, vidi se osnovna struktura koja je sive boje, gdje se uočavaju brojna zrnca kvarca i pijeska. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: šalica

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. IV, br. 5

6) Inv. br. N 5763; dio oboda i tijela; depo AMS

Duž. 7,35 cm, vis. 7,75 cm, pr. ob. 14-15 cm

Boja vanjske površine: siva i smeđa

Boja unutrašnje površine: tamnosmeđa i siva

Boja presjeka: siva i svjetlosmeđa

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj i unutrašnjoj površini premaz se, koji je sive i smeđe boje, sačuvao u potpunosti. Na objema se površinama uočava znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Premaz nema sjaj. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. V, br. 7

7) Inv. br. N 5764; dio oboda; depo AMS

Duž. 4,5 cm, vis. 3,3 cm, pr. ob. 13-14 cm

Boja vanjske površine: crna

Boja unutrašnje površine: crna

Boja presjeka: siva

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su ugladene i zatim premazane razrijeđenom glinom. Na objema površinama premaz se, koji je crne boje, sačuvao u potpunosti. Na objema površinama neznatno se uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Premaz ima visok sjaj. Ulomak pokazuje redukcijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: vrč

Kategorija kvalitete keramike: I. kategorija

Ilustracija: Tab. IV, br. 6

8) Inv. br. N 5765; dio oboda i tijela; depo AMS

Duž. 8,75 cm, vis. 6,95 cm, pr. ob. 19 cm

Boja vanjske površine: svjetlosmeđa i crna

Boja unutrašnje površine: crna

Boja presjeka: svjetlosmeđa i crna

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj površini skoro se u potpunosti sačuvao premaz, koji je svjetlosmeđe boje, gdje se uočava znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Premaz nema sjaj. Na onim malim dijelovima gdje se premaz nije sačuvao, vidljiva je osnovna struktura koja je sive boje. Na unutrašnjoj strani premaz se, koji je smeđe boje, sačuvao tek neznatno u sitnim tragovima. Na najvećem dijelu, gdje se premaz nije sačuvao, vidljiva je osnovna struktura koja je crne boje, gdje se uočava znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. V, br. 8

9) Inv. br. N 5766; dio oboda i tijela; depo AMS

Duž. 6,0 cm, vis. 5,15 cm, pr. ob. 24-25 cm

Boja vanjske površine: smeđa, siva i crna

Boja unutrašnje površine: smeđa i siva

Boja presjeka: siva

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su ugladene i zatim premazane razrijeđenom glinom. Na objema površinama se u potpunosti sačuvao premaz, koji je sivosmeđe boje. Premaz ima visok sjaj. Na objema površinama neznatno se uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: I. kategorija

Ilustracija: Tab. V, br. 9

10) Inv. br. N 5767; dio oboda i tijela; depo AMS

duž. 9,3 cm, vis. 6,8 cm, pr. ob. 17-18 cm

Boja vanjske površine: svjetlosmeđa, smeđa i siva

Boja unutrašnje površine: siva, tamnosmeđa i smeđa

Boja presjeka: svjetlosmeđa na vanjskim rubovima i siva na ostalom dijelu presjeka.

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj površini premaz se, koji je smeđih tonova, sačuvao u velikom obujmu, gdje se uočava znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Premaz nema sjaj. Ondje gdje se premaz nije sačuvao, vidljiva je osnovna struktura, koja je sive boje sa, također, znatnim brojem zrnaca kvarca i pijeska. Na unutrašnjoj površini premaz se, koji je, također, smeđih tonova, tek neznatno sačuvao. Ni taj premaz nema sjaj. Na onim dijelovima gdje je premaz nestao, vidi se osnovna struktura koja je sive boje, gdje se uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: II kategorija

Ilustracija: Tab. V, br. 10

11) Inv. br. N 5768; dio oboda; depo AMS

duž. 4,6 cm, vis. 3,7 cm, pr. ob. 16 cm

Boja vanjske površine: smeđa i siva

Boja unutrašnje površine: crna i tamnosmeđa

Boja presjeka: smeđa na vanjskim rubovima i siva na ostalom dijelu presjeka

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj površini se premaz, koji je sivosmeđe boje, sačuvao u cijelosti, gdje se uočava mali broj zrnaca kvarca i pijeska. Premaz nema sjaj. Na unutrašnjoj površini premaz se, koji je crne boje, u većoj mjeri sačuvao. Na tom dijelu se ne uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Ni taj premaz nema sjaj. Na onim dijelovima gdje je premaz nestao, vidi se osnovna struktura koja je tamnosmeđe boje, gdje se uočavaju znatna zrnca kvarca i pijeska. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: vrč

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. VI, br. 11

12) Inv. br. N 5769; dio oboda i tijela; depo AMS

duž. 4,8 cm, vis. 5,6 cm, pr. ob. 12-13 cm

Boja vanjske površine: tamnosmeđa i siva

Boja unutrašnje površine: siva

Boja presjeka: svijetlosiva

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj i unutrašnjoj površini premaz se, koji je svjetlosmeđe boje, sačuvao tek u neznatnim tragovima. Na ostalom dijelu obaju površina vidi se osnovna struktura koja je sivosmeđih tonova. Na tim se objema površinama neznatno uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: vrč

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. VI, br. 12

13) Inv. br. N 5770; dio oboda; depo AMS

duž. 5,7 cm, vis. 4,4 cm, pr. ob. 16 cm

Boja vanjske površine: crna

Boja unutrašnje površine: siva

Boja presjeka: siva

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su ugladene i zatim premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj površini premaz se, koji je crne boje, sačuvao u cijelosti, gdje se uočava mali broj zrnaca kvarca i pijeska. Premaz ima znatan sjaj. Na unutrašnjoj površini premaz se, koji je sive boje, također, u cijelosti sačuvao. I na tom dijelu uočava se mali broj zrnaca kvarca. I taj premaz ima znatan sjaj. Ulomak pokazuje redukcijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: I. kategorija

Ilustracija: Tab. VI, br. 13

14) Inv. br. N 5771; dio oboda i tijela; depo AMS

Duž. 6,85 cm, vis. 7,6 cm, pr. ob. 20-21 cm

Boja vanjske površine: svjetlosmeđa, smeđa i siva

Boja unutrašnje površine: žućkastosmeđa i siva

Boja presjeka: svjetlosmeđa i siva

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj površini se premaz, koji je sivosmeđe boje, sačuvao tek u neznatnim tragovima. Na najvećem dijelu, gdje se premaz nije sačuvao, vidljiva je osnovna struktura koja je isto sivosmeđe boje, gdje se uočava velik broj zrnaca kvarca i pijeska. Na unutrašnjoj površini premaz se, koji je smeđih tonova, u većoj mjeri sačuvao. Na tom dijelu uopće se ne uočavaju niti zrnca kvarca niti pijeska. Taj premaz nema sjaj. Na onim dijelovima gdje je premaz nestao, vidi se osnovna struktura, koja je sive boje, a uočava se manji broj zrnaca kvarca i pijeska. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. VI, br. 14

15) Inv. br. N 5772; dio oboda; depo AMS

Duž. 4,65 cm, vis. 3,2 cm, pr. ob. 8 cm

Boja vanjske površine: crna

Boja unutrašnje površine: crna i tamnosmeđa

Boja presjeka: sivosmeđa

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su ugladene i zatim premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj površini se premaz, koji je crne boje, potpuno sačuvao, gdje se uočava neznatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Premaz ima visok sjaj. Na unutrašnjoj površini premaz se, koji je crne boje, u većoj mjeri sačuvao. Na tom se dijelu uočava mali broj zrnaca kvarca i pijeska. I taj premaz ima visok sjaj. Na onim dijelovima gdje je premaz nestao, vidi se osnovna struktura, koja je tamnosmeđe boje, gdje se neznatno uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: šalica

Kategorija kvalitete keramike: I. kategorija

Ilustracija: Tab. VI, br. 15

16) Inv. br. N 5773; dio oboda i tijela; depo AMS

Duž. 6,6 cm, vis. 6,0 cm, pr. ob. 16-17 cm

Boja vanjske površine: svjetlosmeđa, smeđa i siva

Boja unutrašnje površine: svjetlosmeđa, smeđa, tamnosmeđa, siva i crna

Boja presjeka: svjetlosmeđa uz vanjske rubove i crna na ostalome dijelu presjeka

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj površini premaz se, koji je smeđih tonova, sačuvao gotovo u potpunosti, gdje se ne uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Premaz nema sjaj. Na onim dijelovima gdje se premaz nije sačuvao, vidljiva je osnovna struktura koja je sive boje, gdje se uočava znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Na unutrašnjoj površini premaz se, koji je, također, smeđih tonova, u većoj mjeri sačuvao, gdje se uočava znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Na onim dijelovima gdje je premaz nestao, vidi se osnovna struktura koja je crne boje gdje se, također, uočava znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Ni taj premaz nema sjaj. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. VI, br. 16

17) Inv. br. N 5774; dio oboda i tijela; depo AMS

Duž. 5,75 cm, vis. 5,7 cm, pr. ob. 15-16 cm

Boja vanjske površine: crna, siva i smeđa

Boja unutrašnje površine: siva i crna

Boja presjeka: smeđa na vanjskim i unutrašnjim rubovima, dok je crna u sredini presjeka.

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj površini se premaz, koji je crne boje, sačuvao u manjoj mjeri. Na njemu se uočava neznatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Premaz nema sjaj. Na onim dijelovima vanjske površine, gdje se premaz nije sačuvao, vidljiva je osnovna struktura koja je smeđe boje. Na unutrašnjoj površini premaz se, koji je crnosive boje, sačuvao u velikoj mjeri. Na tom dijelu uočava se mali broj zrnaca kvarca i pijeska. Ni taj premaz nema sjaj. Ondje gdje se premaz nije sačuvao, vidi se osnovna struktura, koja je tamnosmeđe boje. I tu se može uočiti mali broj zrnaca kvarca i pijeska. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. VII, br. 17

18) Inv. br. N 5775; dio oboda i tijela; depo AMS

Duž. 6,1 cm, vis. 6,9 cm, pr. ob. 21 cm

Boja vanjske površine: siva

Boja unutrašnje površine: siva

Boja presjeka: siva

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj i unutrašnjoj površini premaz se, koji je sive boje, u potpunosti

sačuvao. Na objema se površinama uočava znatan broj zrnaca kvarca. Premaz ima neznatan sjaj. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. VII, br. 18

19) Inv. br. N 5776; dio oboda i tijela; depo AMS

Duž. 6,8 cm, vis. 5,9 cm, pr. ob. 15 cm

Boja vanjske površine: siva i smeđa

Boja unutrašnje površine: siva

Boja presjeka: siva na vanjskome i unutrašnjem rubu i crna u sredini presjeka

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj površini premaz se, koji je sivosmeđe boje, sačuvao gotovo u potpunosti. Na njemu se tek neznatno uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Premaz nema sjaj. Na unutrašnjoj površini premaz se, koji je smeđe i tamnosmeđe boje, tek neznatno sačuvao. Na onim dijelovima, gdje se premaz nije sačuvao, vidljiva je osnovna struktura koja je sive boje, gdje se uočava mali broj zrnaca kvarca i pijeska. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: vrč

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. VII, br. 19

20) inv. br. N 5777; dio oboda; depo AMS

duž. 6,95 cm, vis. 3,7 cm, pr. ob. 23 cm

Boja vanjske površine: siva, svjetlosmeđa i smeđa

Boja unutrašnje površine: siva i svjetlosmeđa

Boja presjeka: siva

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj površini premaz se, koji je svjetlosmeđe boje, sačuvao u manjoj mjeri, gdje se uočava mali broj zrnaca kvarca i pijeska. Premaz ima neznatan sjaj. Na onom dijelu, gdje je premaz nestao, vidi se osnovna struktura, koja je sive boje, gdje se uočava znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Na unutrašnjoj strani premaz se, koji je svjetlosmeđe boje, sačuvao gotovo u potpunosti. Tu se uočava mali broj zrnaca kvarca i pijeska. Premaz ima neznatan sjaj. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. VII, br. 20

21) Inv. br. N 5778; dio oboda i tijela; depo AMS

Duž. 6,1 cm, vis. 4,7 cm, pr. ob. 12 cm

Boja vanjske površine: crvenkastosmeđa, smeđa i siva

Boja unutrašnje površine: smeđa, tamnosmeđa i siva

Boja presjeka: smeđa na vanjskim i unutrašnjim rubovima, i siva u sredini presjeka.

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj i unutrašnjoj površini premaz se, koji je smeđih tonova, sačuvao gotovo u potpunosti. Na objema površinama uočava se velik broj zrnaca kvarca i pijeska.

Premaz nema sjaj. Na onim dijelovima obaju površina, gdje se premaz nije sačuvao, vidljiva je osnovna struktura koja je sive boje, na kojima su vidljiva brojna zrnca kvarca. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: vrč

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. VII, br. 21

22) Inv. br. N 5779; dio oboda; depo AMS

duž. 6,4 cm, vis. 4,4 cm, pr. ob. 26-27 cm

Boja vanjske površine: siva

Boja unutrašnje površine: siva

Boja presjeka: siva

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su ugladene i zatim premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj i unutrašnjoj površini premaz se, koji je sive boje, sačuvao u potpunosti. Na objema se površinama uočava znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Premaz ima visok sjaj. Obod je facetiran. Ulomak pokazuje redukcijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: I. kategorija

Ilustracija: Tab. VIII, br. 22

23) Inv. br. N 5780; dio oboda i tijela; depo AMS

duž. 5,8 cm, vis. 5,1 cm, pr. ob. 14-15 cm

Boja vanjske površine: svjetlosmeđa, smeđa, crvenkastosmeđa i siva

Boja unutrašnje površine: smeđa i tamnosmeđa

Boja presjeka: siva i smeđa

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj površini premaz se, koji je smeđe i sive boje, sačuvao gotovo u potpunosti. Tu se uočava velik broj zrnaca kvarca i pijeska. Premaz nema sjaj. Na onim sitnim dijelovima, gdje se premaz nije sačuvao, vidljiva je osnovna struktura koja je sive boje. Na unutrašnjoj površini premaz se, koji je smeđih tonova, sačuvao u potpunosti. Na toj površini uočava se velik broj zrnaca kvarca i pijeska. Ni taj premaz nema sjaj. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: vrč

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. VIII, br. 23

24) Inv. br. N 5781; dio oboda i tijela; depo AMS

Duž. 6,2 cm, vis. 6,5 cm, pr. ob. 26 cm

Boja vanjske površine: crvenkastosmeđa i crna

Boja unutrašnje površine: crna, crvenkastosmeđa i tamnosmeđa

Boja presjeka: crna, crvenkastosmeđa i tamnosmeđa

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj površini se premaz, koji je crvenkastosmeđe boje, sačuvao gotovo u potpunosti. Na toj površini gotovo se uopće ne uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Premaz nema sjaj. Na onim sitnim dijelovima, gdje se premaz nije sačuvao, vidljiva je osnovna

struktura koja je crne boje. Na unutrašnjoj površini premaz se, koji je crne boje, sačuvao u manjoj mjeri. Na tom dijelu gotovo se uopće ne uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Ni taj premaz nema sjaj. Na onim dijelovima gdje je premaz nestao, vidi se osnovna struktura koja je smeđih tonova. Na toj se površini uočava znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. VIII, br. 24

25) Inv. br. N 5782; dio oboda i tijela; depo AMS

Duž. 4,8 cm, vis. 5,5 cm, pr. ob. 18-19 cm

Boja vanjske površine: svjetlosmeđa, smeđa i siva

Boja unutrašnje površine: svjetlosmeđa, crvenkastosmeđa, tamnosmeđa i siva

Boja presjeka: svjetlosmeđa i siva

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj površini premaz se, koji je svjetlosmeđe boje, sačuvao u većoj mjeri. Na toj se površini neznatno uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Premaz nema sjaj. Na onim dijelovima gdje se premaz nije sačuvao, vidljiva je osnovna struktura, koja je smeđe i sive boje, gdje se gotovo uopće ne uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Na unutrašnjoj površini premaz se, koji je, također, svjetlosmeđe boje, tek neznatno sačuvao. Na tom se dijelu gotovo uopće ne uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Ni taj premaz nema sjaj. Na onim dijelovima, gdje je premaz nestao, vidi se osnovna struktura koja je smeđe i sive boje, gdje se uočava znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: zdjela

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. VIII, br. 25

26) Inv. br. N 5783; dio oboda; depo AMS

Duž. 5,2 cm, vis. 4,7 cm, pr. ob. ? cm

Boja vanjske površine: siva i crna

Boja unutrašnje površine: siva i crna

Boja presjeka: siva i crna

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj površini premaz se, koji je sivocrne boje, sačuvao gotovo u potpunosti. Tu se uočava mali broj zrnaca kvarca i pijeska. Premaz nema sjaj. Na onim dijelovima gdje se premaz nije sačuvao, vidljiva je osnovna struktura koja je, također, sivocrne boje, gdje se uočava mali broj zrnaca kvarca i pijeska. Na unutrašnjoj površini premaz se tek neznatno sačuvao. Na njemu se ne uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Ondje gdje se premaz nije sačuvao, vidi se osnovna struktura koja je sive boje. Na njoj se uočava manji broj zrnaca kvarca i pijeska. Obje površine su vrlo grubo, nepravilno, odnosno, neravno obrađene. Obod je facetiran. Ulomak pokazuje redukcijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: zdjela

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. VIII, br. 26

B. DNA

27) Inv. br. N 5784; dio dna i tijela; depo AMS

Duž. 8,0 cm, vis. 11,55 cm, sačuvani promjer stijenke posude (dalje pr. st.) 27 cm, kut između dna i stijenke (dalje kut d. s.) 164°

Boja vanjske površine: siva i smeđa

Boja unutrašnje površine: crna i siva

Boja presjeka: smeđa uz vanjske rubove i crna na ostalom dijelu presjeka

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj površini se premaz, koji je sivosmeđe boje, sačuvao gotovo u potpunosti, gdje se uočava velik broj zrnaca kvarca i pijeska. Premaz nema sjaj. Ondje gdje se premaz nije sačuvao, vidi se osnovna struktura koja je sive boje. Na unutrašnjoj površini premaz se, koji je crne boje, sačuvao u znatnoj mjeri. Na tom dijelu uopće se ne uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Ni taj premaz nema sjaj. Na onim dijelovima gdje je premaz nestao, vidi se osnovna struktura, koja je sive boje, gdje se uočava znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac ili zdjela

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. VIII, br. 27

28) Inv. br. N 5785; dio dna i tijela; depo AMS

Duž. 13,2 cm, šir. 7,55 cm, pr. st. cm, 27? kut d. s. 167°

Boja vanjske površine: siva i crna

Boja unutrašnje površine: siva i crna

Boja presjeka: siva i crna

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su ugladene i zatim premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj i unutrašnjoj površini premaz se, koji je sivocrne boje, sačuvao u potpunosti. Na objema površinama uočava se znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Premaz ima znatan sjaj. Ulomak pokazuje redukcijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac ili zdjela

Kategorija kvalitete keramike: I. kategorija

Ilustracija: Tab. IX, br. 28

29) Inv. br. N 5786; dio dna i tijela; depo AMS

Duž. 7,0 cm, vis. 8,75 cm, pr. st. 15-16 ?? cm, kut d. s. 150°

Boja vanjske površine: crna, siva, smeđa i tamnosmeđa

Boja unutrašnje površine: crna

Boja presjeka: crna

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj površini i na dnu, premaz se, koji je tamnosmeđe i crne boje, sačuvao u potpunosti. Na tim se površinama uočava znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Premaz nema sjaj. Na unutrašnjoj površini premaz se, koji je crne boje, također, u potpunosti sačuvao. Na toj površini, također, uočava se znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Ni taj premaz nema sjaj. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac ili zdjela

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. IX, br. 29

30) Inv. br. N 5787; dio dna; depo AMS

Duž. 7,75 cm, šir. 4,75 cm, pr. st. 16 cm, kut d. s. 162°

Boja vanjske površine: smeđa i tamnosmeđa

Boja unutrašnje površine: crna i siva

Boja presjeka: smeđa uz vanjske rubove i crnosiva na ostalome dijelu presjeka

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj površini i na dnu premaz se, koji je smeđih tonova, sačuvao u potpunosti, gdje se uočava znatan broj zrnaca kvarca. Premaz nema sjaj. Na unutrašnjoj površini premaz se, koji je crne boje, u znatnoj mjeri sačuvao. Na tom dijelu uopće se ne uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Ni taj premaz nema sjaj. Na onim dijelovima, gdje je premaz nestao, vidi se osnovna struktura koja je sivocrne boje, gdje se uočava neznatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac ili zdjela

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. IX, br. 30

31) Inv. br. N 5788; dio dna; depo AMS

Duž. 8,8 cm, šir. 4,6 cm, pr. st. 11 cm, kut d. s. 148°

Boja vanjske površine: svjetlosmeđa, smeđa i siva

Boja unutrašnje površine: crna, siva i crvenkastosmeđa

Boja presjeka: smeđa, siva i crna

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane i uglađene razrijeđenom glinom. Na vanjskoj površini i na dnu premaz se, koji je svjetlosmeđe boje, sačuvao gotovo u potpunosti. Na tim se površinama uočava znatan broj zrnaca kvarca. Premaz nema sjaj. Na onom dijelu, gdje premaz nije sačuvan, vidi se osnovna struktura koja je sive boje, gdje se, također, uočava znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Na unutrašnjoj površini premaz se uopće nije sačuvao. Na onim dijelovima gdje je premaz nestao, vidi se osnovna struktura koja je neravna, sive boje i gdje se uočava znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac ili zdjela

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. IX, br. 31

32) Inv. br. N 5789; dio dna; depo AMS

Duž. 5,6 cm, šir. 5,2 cm, pr. st. ? cm, kut d. s. 156°

Boja vanjske površine: smeđa i crna

Boja unutrašnje površine: crna i siva

Boja presjeka: smeđa uz vanjske rubove i siva na ostalome dijelu presjeka

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj, unutrašnjoj površini i na dnu, premaz je gotovo u cijelosti nestao. Jedino su dvije sitne zone, uočene pod povećalom, na vanjskoj strani potvrdile postojanje prvobitnoga premaza. Na tim se površinama uočava znatan broj zrnaca kvarca i pijeska.

Unutrašnja površina je vrlo nepravilno i neravno modelirana, gdje se uočava znatan broj zrnaca kvarca. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac ili zdjela

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. IX, br. 32

C. OBODI - RUČICE

33) Inv. br. N 5790; dio oboda, tijela i ručica; depo AMS

Ulomak: duž. 10,5 cm, vis. 9,3 cm, pr. ob. 16 cm

Ručica: duž. 8,4 cm, deb. 1,3 cm, dub. 2,65 cm, ud. od oboda 5,6 cm

Boja vanjske površine: svjetlosmeđa, smeđa i siva

Boja unutrašnje površine: svjetlosmeđa, crvenkastosmeđa i siva

Boja presjeka: svjetlosmeđa, crvenkastosmeđa i siva

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj površini se premaz, koji je svjetlosmeđe boje, sačuvao u većoj mjeri, gdje se uočava mali broj zrnaca kvarca i pijeska. Premaz nema sjaj. Na onim dijelovima, gdje se premaz nije sačuvao, vidljiva je osnovna struktura, koja je sive boje, gdje se uočava znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Na unutrašnjoj površini premaz se, koji je isto svjetlosmeđe boje, također, u većoj mjeri sačuvao. Na tom dijelu neznatno se uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Ni taj premaz nema sjaj. Na onim dijelovima gdje je premaz nestao, vidi se osnovna struktura, koja je, također, sive boje, gdje se opet neznatno uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Na sačuvanom dijelu tijela nalazi se modelirana jezičasta ručica. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. IX, br. 33

34) Inv. br. N 5791; dio oboda, tijela i ručica; depo AMS

Ulomak: duž. 12,6 cm, vis. 6,25 cm, pr. ob. 17 cm

Ručica: duž. 7,0 cm, deb. 1,0 cm, dub. 1,5 cm, ud. od oboda 3,3 cm

Boja vanjske površine: crna

Boja unutrašnje površine: crna

Boja presjeka: crna

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su uglađene i zatim premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj i unutrašnjoj površini se premaz, koji je crne boje, u potpunosti sačuvao. Na tim se površinama, tek neznatno, uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Premaz ima visok sjaj. Na sačuvanome dijelu tijela nalazi se modelirana ručica u obliku plastične vodoravne vrpce, koja je u sredini šiljasto profilirana. Ulomak pokazuje redukcijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: I. kategorija

Ilustracija: Tab. X, br. 34

35) Inv. br. N 5792; dio oboda, tijela i dio ručice; depo AMS

Ulomak: duž. 5,8 cm, vis. 5,3 cm, pr. ob. ? cm

Ručica: duž. 3,45 cm, deb. 0,6 cm, dub 0,8 cm, ud. od oboda 2,9 cm

Boja vanjske površine: crna i siva

Boja unutrašnje površine: crna i siva

Boja presjeka: svjetlosmeđa, siva

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su ugladene i zatim premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj površini se premaz, koji je sivocrne boje, sačuvao u većoj mjeri, gdje se tek neznatno uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Premaz ima znatan sjaj. Na onim dijelovima, gdje se premaz nije sačuvao, vidljiva je osnovna struktura, koja je sive boje, gdje se uočava znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Na unutrašnjoj površini premaz se, koji je isto sivocrne boje, također, u većoj mjeri sačuvao. I na tom se dijelu tek neznatno uočavaju zrnca kvarca i pijeska. I taj premaz ima znatan sjaj. Na onim dijelovima gdje je premaz nestao, vidi se osnovna struktura, koja je sive boje, gdje se uočava manji broj zrnaca kvarca i pijeska. Na sačuvanome dijelu tijela nalazi se modelirana ručica u obliku plastične vodoravne vrpce sa trima zaobljenim ispupčenjima, od kojih je ono u sredini najviše. Jedno ispupčenje, ono desno, nedostaje. Ulomak pokazuje redukcijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: šalica ili vrč

Kategorija kvalitete keramike: I. kategorija

Ilustracija: Tab. X, br. 35

36) Inv. br. N 5793; dio oboda, tijela i ručica; depo AMS

Ulomak: duž. 11,5 cm, vis. 9,2 cm, pr. ob. 24 cm

Ručica: duž. 7,35 cm, deb. 1,9 cm, dub. 2,8 cm, ud. od oboda 6,1 cm

Boja vanjske površine: crna i siva

Boja unutrašnje površine: crna i siva

Boja presjeka: crna i siva

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj i unutrašnjoj površini se premaz, koji je sivocrne boje, sačuvao u potpunosti. Na objema se površinama uočava neznatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Premaz nema sjaj. Na sačuvanome dijelu tijela nalazi se plastično modelirana ručica poput triju rogova, od kojih je srednji najizdignutiji. Blizu mjesta gdje se tijelo posude spaja s ovim trima rogovima, odnosno onoga srednjega, u debljini od 2,8 cm, probijena je jedna rupa promjera 1,3 cm. Ulomak pokazuje redukcijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. X, br. 36

D. RUČICE

37) Inv. br. N 5794; ručica; depo AMS

Ulomak: duž. 10,15 cm, vis. 9,85 cm, pr. st. 25-26 cm

Ručica: duž. 9,65 cm, vis. 5,6 cm, deb. (na vrhu) 1,1 cm, dub. 2,6 cm

Boja vanjske površine: smeđa i siva

Boja unutrašnje površine: smeđa i siva

Boja presjeka: smeđa na vanjskim rubovima presjeka i siva u sredini

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj i unutrašnjoj površini premaz se, koji je smeđe boje, sačuvao u većoj mjeri. Na tim se površinama uočava znatan broj sitnih zrnaca kvarca i pijeska. Premaz nema sjaj. Na onim dijelovima gdje se premaz nije sačuvao, vidljiva je osnovna struktura, koja je sive boje. Na tim dijelovima, također, neznatno se uočavaju sitna zrnca kvarca i pijeska. Na sačuvanom dijelu tijela posude nalazi se plastično modelirana potkovičasta ručica, u obliku zaobljena slova V, sa blago razmaknutim krajevima. Na mjestu najviše točke ručice, odnosno na luku, između vanjskoga ruba ručice i stijenke posude, napravljena je rupa, koja je promjera 1,3 cm. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. X, br. 37

38) Inv. br. N 5796; ručica; depo AMS

Ulomak: duž. 8,15 cm, vis. 6,65 cm, pr. st. 62 cm

Ručica: duž. 7,85 cm, deb. 1,1 cm, dub. 1,7 cm

Boja vanjske površine: crna

Boja unutrašnje površine: crna

Boja presjeka: siva

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj i unutrašnjoj površini premaz se, koji je crne boje, sačuvao u potpunosti. Na objema površinama gotovo se ne uočavaju sitna zrnca kvarca i pijeska. Premaz ima neznatan sjaj. Na sačuvanom dijelu tijela, nalazi se modelirana ručica u obliku plastične vodoravne vrpce sa trima izdignutim zaobljenjima. Ulomak pokazuje redukcijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. XI, br. 39

39) Inv. br. N 5797; ručica; depo AMS

Ulomak: : duž. 8,95 cm, vis. 4,85 cm, pr. st. 33 cm

Ručica: duž. 8,85 cm, deb. 1,1 cm, dub. 2,0 cm

Boja vanjske površine: crna

Boja unutrašnje površine: crna

Boja presjeka: crna i siva

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su ugladene i zatim premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj i unutrašnjoj površini premaz se, koji je crne boje, sačuvao u potpunosti. Na objema se površinama uočava neznatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Premaz ima znatan sjaj. Na sačuvanom dijelu tijela nalazi se modelirana ručica u obliku plastične vodoravne vrpce sa trima izdignutim zaobljenjima od kojih je onaj srednji najviši. Blizu mjesta gdje se nalazi srednje izdignuto zaobljenje, tik uz stijenku posude, nalazi se rupa 0,7 cm promjera. Nedostaje lijevi završetak ručice. Ulomak pokazuje redukcijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: I. kategorija

Ilustracija: Tab. XI, br. 40

40) Inv. br. N 5798; koljenasta ručica sa sjekirastim završetkom (tzv. ad ascia); depo AMS

Ulomak: : duž. 5,2 cm, vis. 4,95 cm, pr. st. 16-18 cm

Ručica: vis. 7,2 cm, šir. 3,75-2,4 cm, deb. 1,05-1,3 cm, ud. od oboda 1,6 cm

Boja vanjske površine: siva

Boja unutrašnje površine: siva

Boja presjeka: siva

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj, unutrašnjoj površini i na ručici, premaz se, koji je sive boje, sačuvao u potpunosti. Na tim se površinama uočava znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Premaz ima neznatan sjaj. Nad sačuvanim dijelom tijela izdiže se koljenasta ručica sa sjekirastim završetkom, tzv. „ad ascia“, koja je u donjem dijelu uža, dok se na vrhu blago širi. Njezin vrh nalazi se iznad osi oboda. Od vrha, u blago zaobljenu luku, ručica se spaja sa vrhom oboda. Šuplji otvor koji ručica zatvara, oblika je neznatno izdužene elipse. Ulomak pokazuje redukcijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. XI, br. 41

41) Inv. br. N 5799; ručica; depo AMS

Ulomak: duž. 6,35 cm, vis. 3,45 cm, pr. st. 36 cm

Ručica: duž. 5,2 cm, deb. 1,2 cm, dub. 2,0 cm

Boja vanjske površine: svjetlosmeđa, smeđa, crvenkastosmeđa i siva

Boja unutrašnje površine: svjetlosmeđa, smeđa, crvenkastosmeđa i siva

Boja presjeka: svjetlosmeđa, smeđa, crvenkastosmeđa i siva

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj i unutrašnjoj površini premaz se, koji je smeđih tonova, sačuvao u većoj mjeri, gdje se uočava manji broj zrnaca kvarca i pijeska. Premaz nema sjaj. Na onim dijelovima, gdje se premaz nije sačuvao, vidljiva je osnovna struktura, koja je sive boje, gdje se uočava veći broj zrnaca kvarca i pijeska. Nad sačuvanim dijelom tijela izdiže se gornji početak vrpčaste ručice. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. XI, br. 42

42) Inv. br. N 5800; ručica; depo AMS

Tijelo: vis. 6,25 cm, šir. 5,7 cm

Ručica: vis. 5,6 cm, šir. 3,2-4,95 cm, deb. 1-1,15 cm

Boja vanjske površine: crna i sivosmeđa

Boja unutrašnje površine: crna

Boja presjeka: crna, siva i crvenkastosmeđa

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane i ugladene razrijeđenom glinom. Na vanjskoj površini i na ručici, premaz se, koji je sivosmeđe boje, sačuvao u manjoj mjeri, gdje se uočava znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Premaz ima neznatan sjaj. Na onim dijelovima, gdje se premaz nije sačuvao, vidljiva je osnovna struktura, koja je crne boje, i tu se uočava znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Na

unutrašnjoj površini premaz se u potpunosti izgubio, osim na jednome malom dijelu, vidljivom pod povećalom, koji nam govori da je postojao premaz, koji je bio crvenkastosmeđe boje. Ostali dio iste površine je osnovna struktura, koja je crne boje, gdje se uočava znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Vanjski rubovi vrpčaste ručice su izdignuti prema van, tako da je središnji dio ručice poput lijevka. Završetak vrpčaste ručice vodoravno se spaja sa tijelom posude. Šuplji otvor koji zatvara ručica, oblika je neznatno izdužene elipse. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: nepoznato

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. XI, br. 43

43) Inv. br. N 5801; ručica i dio tijela; depo AMS

Ulomak: duž. 10,25 cm, vis. 9,6 cm, pr. st. 22-24 cm

Ručica: vis. 7,1 cm., šir. 2,8-5,2 cm., deb. 1,05-1,3 cm

Boja vanjske površine: smeđa, tamnosmeđa, siva i crna

Boja unutrašnje površine: crna i siva

Boja presjeka: tamnosmeđa uz vanjski rub presjeka, crna na ostalome dijelu

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj površini premaz se, koji je crne boje, tek neznatno sačuvao. Na toj površini, gdje se premaz nije sačuvao, vidi se osnovna struktura, koja je smeđih tonova, gdje se uočava velik broj zrnaca kvarca i pijeska. Na unutrašnjoj površini premaz se nije sačuvao. Jedino se na jednom dijelu, pod povećalom, može uočiti postojanje premaza koji je bio smeđe boje. Ostali dio je osnovna struktura, koja je sivocrne boje. Na tom dijelu uočava se velik broj zrnaca kvarca i pijeska. Na tijelu se nalazi vrpčasta ručica. Pri gornjem završetku, vanjski rubovi ručice su neznatno zadebljali i izdižu se prema vani. Završetak ručice oštro se spušta prema stijenci posude. Šuplji otvor, koji ručica zatvara, nepravilna je oblika naglašeno izdužene elipse. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. XII, br. 44

44) Inv. br. N 5802; ručica; depo AMS

Ulomak: šir. 6,9 cm, vis. 8,0 cm, pr. st. 16 cm

Ručica: vis. 6,1 cm, šir. 2,4-4,9 cm, deb. 1-1,15 cm

Boja vanjske površine: smeđa, siva i crna

Boja unutrašnje površine: crna

Boja presjeka: crna

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj površini premaz se, koji je crne boje, tek neznatno sačuvao. Na onim dijelovima gdje se premaz nije sačuvao, vidljiva je osnovna struktura, koja je crnosmeđe boje. Na toj se površini uočava velik broj zrnaca kvarca i pijeska. Na unutrašnjoj površini premaz se nije sačuvao. Jedino se na jednom dijelu, pod povećalom, može uočiti postojanje premaza koji je bio smeđe boje. Ostali dio je osnovna struktura koja je sivocrne boje. Na tom dijelu uočava

se velik broj zrnaca kvarca i pijeska. Na tijelu se nalazi vrpčasta ručica. Završetak ručice oštro se spušta prema stijenci posude. Šuplji otvor, koji ručica zatvara, nepravilna je oblika naglašeno izdužene elipse. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. XII, br. 45

45) Inv. br. N 5803; dio ručice; depo AMS

Ulomak: šir. 7,25 cm, vis. 6,6 cm, pr. st. 32-34 cm

Dio ručice: vis. 3,35 cm, šir. 2,8-4,5 cm, deb. 1,15-1,3 cm

Boja vanjske površine: svjetlosmeđa, smeđa i siva

Boja unutrašnje površine: svjetlosmeđa, smeđa, crvenkastosmeđa i siva

Boja presjeka: siva i crvenkastosmeđa

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj i unutrašnjoj površini se premaz, koji je svjetlosmeđe boje, sačuvao u znatnoj mjeri, gdje se neznatno uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Premaz nema sjaj. Na onim dijelovima gdje se premaz nije sačuvao, vidljiva je osnovna struktura, koja je sive boje. Na toj se površini uočava znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Na tijelu se nalazi donji dio vrpčaste ručice. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. XIII, br. 47

E. TANJURI

46) Inv. br. N 5804; dio tanjura; depo AMS

duž. 12,6 cm, šir. 10,8 cm, vis. 3,45 cm, deb. 3,45-1,9 cm, pr. tanjura 22-23 cm

Boja vanjske površine: svjetlosmeđa, smeđa, crvenkastosmeđa, siva i crna

Boja unutrašnje površine: crna

Boja presjeka: smeđa, siva i crna

Osnovne karakteristike: Vanjska donja i bočna površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na bočnoj strani tek se neznatno sačuvao premaz koji je crne boje. Ostali dio te površine je osnovna struktura, koja je crnosmeđe boje, gdje se neznatno uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Ta je površina i neravno modelirana. Na donjoj vanjskoj površini premaz se, koji je svjetlosmeđe boje, tek neznatno sačuvao. Ostali dio je osnovna struktura, koja je sive boje. Na njoj se uočavaju koncentrični krugovi. Unutar svake vrpce dijela kruga, vidljiva su poprečna rebra, nastala od otiska pletenoga pruća ili sl., prilikom pečenja. Na ovoj se površini uočava znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Unutrašnja površina bila je uglađena i zatim premazana razrijeđenom glinom. Na istoj površini taj se premaz, koji je crne boje, u većoj mjeri sačuvao, gdje se ne uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Premaz ima visok sjaj. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: tanjur

Kategorija kvalitete keramike: I. kategorija

Ilustracija: Tab. XII, br. 46

F. PITOSI

47) Inv. br. N 5805; dio pitosa; depo AMS

Šir. 15,5 cm, vis. 12,0 cm, deb. 3,5 cm, pr. st. 53-54 cm

Boja vanjske površine: svjetlosmeđa, siva i crna.

Boja unutrašnje površine: svjetlosmeđa, crvenkastosmeđa i siva

Boja presjeka: svjetlosmeđa, crvenkastosmeđa, siva i crna

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj i unutrašnjoj površini premaz se, koji je svjetlosmeđe boje, sačuvao u znatnoj mjeri, gdje se ne uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Premaz nema sjaj. Na onim dijelovima gdje se premaz nije sačuvao, vidljiva je osnovna struktura, koja je sive boje. Na tim se površinama neznatno uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Obje površine su dosta neravno modelirane. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: pitos

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. XIII, br. 48

G. UKRASI

48) Inv. br. N 5795; dio V naljepka; depo AMS

Ulomak: duž. 8,3 cm, šir. 5,8 cm

Boja vanjske površine: svjetlosmeđa i siva

Boja unutrašnje površine: svjetlosmeđa, svjetlocrvena, siva i crvenkastosmeđa

Boja presjeka: svjetlosmeđa

Osnovne karakteristike: Vanjska površina bila je premazana razrijeđenom glinom. Na vanjskoj površini premaz se, koji je svjetlosmeđe boje, sačuvao u većoj mjeri, gdje se uočava velik broj zrnaca kvarca i pijeska. Premaz nema sjaj. Na onim dijelovima gdje se premaz nije sačuvao, vidljiva je osnovna struktura, koja je sive boje. Tu se, također, uočava znatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Unutrašnja je strana, zapravo, prianjala uz stijenke posude. No, na tom dijelu vidljive su šupljine, u kojima se prilikom pečenja zadržao zrak, što je rezultiralo da se taj naljepak odlijepio od stijenke posude prilikom pečenja. Naljepak je trokutasta oblika i presjeka. Na dnu lijevoga kraka, kao i na spoju krakova, nalazi se po jedna udubina napravljena otiskom prsta u glinu, prije pečenja. Nedostaje donji dio desnoga kraka. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: nepoznato

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. XI, br. 38

49) Inv. br. N 5807; V ukras; depo AMS

Ulomak: šir. 6,85 cm, vis. 6,45 cm, pr. st. 42 cm

V aplikacija: duž. 6,3 cm, vis. 4,2 cm, dub. 0,25 cm

Boja vanjske površine: svjetlosmeđa, smeđa i crna

Boja unutrašnje površine: crna i siva

Boja presjeka: svjetlosmeđa i siva

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane i ugladene razrijeđenom glinom. Na vanjskoj površini se premaz, koji je svjetlosmeđe boje, sačuvao gotovo u potpunosti. Na toj se površini neznatno uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Premaz nema sjaj. Na onim dijelovima gdje se premaz nije sačuvao, vidljiva je osnovna struktura, koja je smeđe i crne boje, gdje se uočava mali broj zrnaca kvarca i pijeska. Na unutrašnjoj površini premaz se, koji je sivocrne boje, u većoj mjeri sačuvao. Na tom dijelu uopće se ne uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Ni taj premaz nema sjaj. Na tijelu se nalazi blago reljefno modelirana plastična vrpca u obliku obrnuta slova V, sa blago razmaknutim krakovima. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. XIII, br. 50

50) Inv. br. N 5809; veći dio posude; depo AMS

Šir. 11,85 cm, vis. 8,0 cm, pr. ob. 12 cm

Boja vanjske površine: siva i crna

Boja unutrašnje površine: siva

Boja presjeka: smeđa, siva i crna

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su ugladane i zatim premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj i unutrašnjoj površini se premaz, koji je sivocrne boje, sačuvao u potpunosti. Na objema se površinama uočava mali broj zrnaca kvarca i pijeska. Premaz ima znatan sjaj. Na srednjemu dijelu vanjske površine nalazi se zaobljeno, blago istaknuta plastična vrpca. Na krajnjem desnom dijelu iste površine, nalaze se izbojci koji nam govore da se tu nalazila mala vrpčasta ručica. Ulomak pokazuje redukcijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: zdjela

Kategorija kvalitete keramike: I. kategorija

Ilustracija: Tab. XIII, br. 52

H. PODLOŠCI

51) Inv. br. N 5810; manji dio podloška za pripremu hrane; depo AMS

Duž. 22,8 cm, šir. 20,6 cm, vis. 9,8 cm

Boja vanjske površine: svjetlosmeđa, smeđa, svjetlosiva, siva i crna.

Boja presjeka: smeđa, siva na vanjskim stijenkama i maslinastosmeđa u sredini.

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj i unutrašnjoj površini premaz se, koji je svjetlosmeđe i smeđe boje, sačuvao u određenoj mjeri, gdje se ne uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Premaz nema sjaj. Na onim dijelovima gdje se premaz nije sačuvao, vidljiva je osnovna struktura koja je sive i crne boje. Na tim se površinama tek pojedinačno uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Obje površine su dosta grubo modelirane. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: podložak pri pripremi hrane

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. XIV, br. 53

I. OSTALO

52) Inv. br. N 5806; ulomak; depo AMS

Ulomak: šir. 10,2 cm, vis. 7,9 cm, pr. st. 34-38 cm

Boja vanjske površine: smeđa i siva

Boja unutrašnje površine: smeđa i siva

Boja presjeka: smeđa i siva

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj i na unutrašnjoj površini se premaz, koji je smeđe boje, sačuvao u velikoj mjeri, gdje se uočava neznatan broj zrnaca kvarca i pijeska. Premaz ima neznatan sjaj. Na onim dijelovima, gdje se premaz nije sačuvao, vidljiva je osnovna struktura, koja je sive boje i gdje se uočava veći broj zrnaca kvarca i pijeska. Na tijelu se nalazi lagano eliptično izbočenje, koje nam kaže da se tu nalazio gornji dio vrpčaste ručice. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: lonac

Kategorija kvalitete keramike: II. kategorija

Ilustracija: Tab. XIII, br. 49

53) Inv. br. N 5808; veći dio posude; depo AMS

Šir. 10,65 cm, vis. 6,4 cm, pr. st. 13-14 cm

Boja vanjske površine: smeđa, tamnosmeđa, siva i crna

Boja unutrašnje površine: svjetlosmeđa, tamnosmeđa i crna

Boja presjeka: smeđa, siva i crna

Osnovne karakteristike: Vanjska i unutrašnja površina bile su premazane razrijeđenom glinom. Na vanjskoj i unutrašnjoj površini premaz se, koji je smeđe boje, sačuvao tek u sitnim tragovima, vidljivim pod povećalom. Sadašnja površina na objema stranama je, zapravo, osnovna struktura, koja je crnosmeđe boje. Na objema površinama se neznatno uočavaju zrnca kvarca i pijeska. Vanjska površina je neravno modelirana. Objke površine imaju neznatan sjaj. Ulomak pokazuje redukcijski i oksidacijski način pečenja.

Pripadnost keramičkom tipu: zdjela

Kategorija kvalitete keramike: I. kategorija

Ilustracija: Tab. XIII, br. 51

54) Inv. br. N 5811; dio kućnoga lijepa; depo AMS

Vis. 12,1 cm, šir. 10,3 cm, deb. 4,3 cm

Boja vanjske površine: smeđa i siva

Osnovne karakteristike: Radi se o kućnom lijepu koji se nabacivao na zidnu konstrukciju nastambe. Duž cijele visine ovoga ulomka proteže se pravilno polukružno rebro promjera 3 cm. Sa strane ovoga rebra, pod ostrim kutom, nalaze se otisci još dvaju polukružnih rebara, promjera 0,3-0,5 centimetara. Polukružna rebra nedvojbeno potvrđuju smještaj ovoga ulomka na konstrukcijske elemente zida, dok se isključuje mogućnost da je bio dio kućne podnice.

Ilustracija: Tab. XIV, br. 54

55) Inv. br. N 5812; dio kućnoga lijepa; depo AMS

Vis. 13 cm, šir. 5,9 cm, deb. 5,6 cm

Boja vanjske površine: smeđa i siva

Osnovne karakteristike: Radi se o kućnomu lijepu koji se nabacivao na zidnu konstrukciju nastambe. Duž cijele visine ovoga ulomka, na jednoj se plohi proteže zaobljeno rebro. Na drugoj plohi protežu se još dva uzdužna zaobljena rebra. Zaobljena rebra nedvojbeno govore da je ovaj ulomak prianjao na konstrukcijske elemente zida. Moguća pretpostavka o dijelu kućne podnice, ovime otpada.

Ilustracija: Tab. XIV, br. 55

BIBLIOGRAFIJA

- BASLER 1980
BASLER Đ., Paleolitski čovjek u porječju Neretve, *Izdanje Hrvatskog arheološkog društva, sv. 5/1977*, Split 1980, pp. 11-14
- BATOVIĆ 1968
BATOVIĆ Š., Istraživanje ilirskog naselja u Radovinu, *Diadora, sv. 4*, Zadar 1968, pp. 53-74
- BATOVIĆ 1968a
BATOVIĆ Š., Istraživanje ilirskog naselja u Bribiru 1967. godine, *Diadora, sv. 4*, Zadar 1968, pp. 85-91
- BATOVIĆ 1968b
BATOVIĆ Š., Novija istraživanja prapovijesnog Zadra, *Radovi instituta JAZU u Zadru, sv. 15*, Zadar 1968, pp. 171-182
- BATOVIĆ 1970
BATOVIĆ Š., Istraživanje liburnskog naselja u Ninu 1969. godine, *Diadora, sv. 5*, Zadar 1970, pp. 33-48
- BATOVIĆ 1971
BATOVIĆ Š., Problemi prapovijesti na području Vrane i Biograda, *Radovi instituta JAZU u Zadru, sv. 18*, Zadar 1971, pp. 9-73
- BATOVIĆ 1973
BATOVIĆ Š., Prapovijesni ostaci na zadarskom otočju, *Diadora, sv. 6*, Zadar 1973, pp. 5-165
- BENAC 1980
BENAC A., Širenje neolitskih i eneolitskih kultura dolinom Neretve, *Izdanje Hrvatskog arheološkog društva, sv. 5/1977*, Split 1980, pp. 15-23
- BRUSIĆ 1977
BRUSIĆ Z., Prehistorijski podmorski nalazi na području južne Liburnije, *Radovi centra JAZU u Zadru, sv. 24*, Zadar 1977, pp. 53-60
- BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ 1989
BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ K., Gradina Vrčin u okviru brončanog doba Istre, *Arheološki vjestnik, 39-40, 1988/1989*, Ljubljana 1989, pp. 475-494
- BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ 1998
BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ K., Monkodonja. Iznova otkrivena gradina, *Katalog/Arheološki muzej Istre, 54*, Pula 1998.
- BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ 1998a
BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ K., Gradina Monkodonja, *Monografije i katalozi 9/Arheološki muzej Istre*, Pula 1998.

BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ 1999

BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ K., Ceramica del castelliere di Monte Orcino in Istria, *Historia Archaeologica* 28/1997, Pula 1999, pp. 108-151

ČAČE 1985

ČAČE S., Nekropola u prostoru zajednice, *Materijali XX/1980*, Beograd 1985, pp. 65-73

ČAČE - JURIĆ 1975

ČAČE S. - JURIĆ M., Bilješke o arheološkim spomenicima u okolici Metkovića, *Diadora, sv. 8*, Zadar 1975, pp. 149-165

ČOVIĆ 1965

ČOVIĆ B., Uvod u stratigrafiju i hronologiju praistorijskih gradina u Bosni, *Glasnik zemaljskog muzeja, n. s., sv. 20*, Sarajevo 1965, pp. 27-145

ČOVIĆ 1978

ČOVIĆ B., Velika gradina u Varvari- I Dio (slojevi eneolita, ranog i srednjeg brončanog doba), *Glasnik zemaljskog muzeja, n. s., sv. 32/1977*, Sarajevo 1978, pp. 5-175

ČOVIĆ 1980

ČOVIĆ B., "Schnur" i "Litzen" keramika na području Neretve, *Izdanje Hrvatskog arheološkog društva, sv. 5/1977*, Split 1980, pp. 35-43

ČOVIĆ 1980a

ČOVIĆ B., La prima e media età del bronzo sulle coste orientali dell'Adriatico e sul suo retroterra, *Godišnjak, knj. XVIII, Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH, knj. 16*, Sarajevo 1980, pp. 5-20

ČOVIĆ 1983

ČOVIĆ B., Regionalne grupe ranog bronzanog doba. Istra, *Praistorija jugoslovenskih zemalja, IV, Bronzano doba*, Sarajevo 1983, pp. 114-132

ČOVIĆ 1983a

ČOVIĆ B., Srednje brončano doba u Istri, *Praistorija jugoslovenskih zemalja, IV, Bronzano doba*, Sarajevo 1983, pp. 233-241

ČOVIĆ 1983b

ČOVIĆ B., Prelazna zona, *Praistorija jugoslovenskih zemalja, IV, Bronzano doba*, Sarajevo 1983, pp. 390-412

ČOVIĆ 1983c

ČOVIĆ B., Srednjobosanska kulturna grupa, *Praistorija jugoslovenskih zemalja, IV, Bronzano doba*, Sarajevo 1983, pp. 433-457

ČOVIĆ 1983d

ČOVIĆ B., Regionalne grupe ranog bronzanog doba. Zapadna Hercegovina, *Praistorija jugoslovenskih zemalja, IV, Bronzano doba*, Sarajevo 1983, pp. 138-158

ČOVIĆ 1983c

ČOVIĆ B., Regionalne grupe ranog bronzanog doba. Sjeverna Dalmacija o otocima zadarsko-šibenskog arhipelaga, *Praistorija jugoslovenskih zemalja, IV, Bronzano doba*, Sarajevo 1983, pp. 135-137

ČOVIĆ 1987

ČOVIĆ B., Srednjobosanska grupa, *Praistorija jugoslovenskih zemalja, V, Željezno doba*, Sarajevo 1987, pp. 481-528

ČOVIĆ 1988

ČOVIĆ B., "Velika gradina", "Veliki gradac na Privali", *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Tom 3*, Sarajevo 1988, pp. 225, 278

ČOVIĆ 1988a

ČOVIĆ B., "Pod", *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Tom 2*, Sarajevo 1988, pp. 183

ČOVIĆ 1989

ČOVIĆ B., Posuška kultura, *Glasnik zemaljskog muzeja, n. s., sv. 44/1989*, Sarajevo 1989, pp. 61-127

ČOVIĆ 1991

ČOVIĆ B., Pod kod Bugojna. Naselje bronzanog i željeznog doba u centralnoj Bosni. Sveska 1: Rano brončano doba, Sarajevo 1991.

ČUS-RUKONIĆ – GLOGOVIĆ 1989

ČUS-RUKONIĆ J. – GLOGOVIĆ D., Pregled nalaza i nalazišta brončanog doba na otocima Cresu i Lošinju, *Arheološki vestnik, 39-40, 1988/1989*, Ljubljana 1989, pp. 495-508

DRECHSLER-BIŽIĆ 1958

DRECHSLER-BIŽIĆ R., Naselje i grobovi preistorijskih Japoda u Vrepcu, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. ser., sv. I*, Zagreb 1958, pp. 35-60

DRECHSLER-BIŽIĆ 1970

DRECHSLER-BIŽIĆ R., Cerovačka donja spilja (iskopavanja 1967. godine), *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. ser., sv. IV*, Zagreb 1970, pp. 93-110

DRECHSLER-BIŽIĆ 1979-80

DRECHSLER-BIŽIĆ R., Nekropola brončanog doba u pećini Bezdanjači kod Vrhovina, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. ser., sv. XII-XIII*, Zagreb 1979-80, pp. 27-78

DRECHSLER-BIŽIĆ 1983

DRECHSLER-BIŽIĆ R., Srednje brončano doba u Lici i Bosni. Grupa bosanskih nalazišta, *Praistorija jugoslavenskih zemalja IV, Bronzano doba*, Sarajevo 1983, pp. 258-268

DRECHSLER-BIŽIĆ 1986

DRECHSLER-BIŽIĆ R., Nasebinski objekti na nekim gradinama u Lici, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. ser., sv. XIX, Zagreb 1987, pp. 107-127

DRECHSLER-BIŽIĆ 1987

DRECHSLER-BIŽIĆ R., Japodska grupa, *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, V, *Željezno doba*, Sarajevo 1987, pp. 391-441

DRECHSLER-BIŽIĆ 1987a

DRECHSLER-BIŽIĆ R., Istraživanje "Jozgine pećine" u Trnovcu Ličkom, *Arheološki radovi i rasprave*, vol. 10, Zagreb 1987, pp. 53-71

FABER-NIKOLANCI 1985

FABER A. - NIKOLANCI M., Škrip na otoku Braču (Naselje i spomenici prethistorijskog i antičkog doba), *Prilozi*, vol. 2, Centar za povijesne znanosti sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1985, pp. 1-38

FORENBAHER-VRANJICAN 1985

FORENBAHER S. -VRANJICAN P., Vaganačka pećina, *Opuscula archaeologica*, vol. 10, Zagreb 1985, pp. 1-21

GOVEDARICA 1982

GOVEDARICA B., Prilozi kulturnoj stratigrafiji praistorijskih gradinskih naselja u jugozapadnoj Bosni, *Godišnjak*, knj. XX, Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH, knj. 18, Sarajevo 1982, pp. 111-188

GUNJAČA 1976

GUNJAČA Z., O kontinuitetu naseljavanja na području Šibenika i najuže okolice, *Spomen zbornik o 900. obljetnici*, Šibenik 1976, pp. 27-58

HÄNSEL, MIHOVILIĆ, TERŽAN 1999

HÄNSEL B., MIHOVILIĆ K., TERŽAN B., Monkodonja utvrđeno protourbano naselje starijeg i srednjeg brončanog doba kod Rovinja u Istri, *Histria Archaeologica* 28/1997, Pula 1999, pp. 37-107

JURIĆ 1980

JURIĆ R., Prilog arheološkoj karti okolice Metkovića, *Izdanje Hrvatskog arheološkog društva*, sv. 5/1977, Split 1980, pp. 105-126

JURIĆ 1987

JURIĆ R., Općina Metković, Rekognosciranje, *Arheološki pregled* sv. 27/1986, Ljubljana 1987, pp. 173-174

JURIĆ 1998

JURIĆ R., Arheološka nalazišta donjonercetvanskog kraja, *Dubrovnik*, br. 4, Zagreb 1998, pp. 7-33

KOROŠEC 1959

KOROŠEC J., Prehistorijski željeznodobni keramički nalazi na gradini u Danilu kraj Šibenika, *Ljetopis JAZU*, knj. 63, Zagreb 1959, pp. 214-225

KOROŠEC 1980

KOROŠEC J.-P., Istraživanja na Bribirskoj glavici u Bribiru, *Diadora*, sv. 9, Zadar 1980, pp. 95-164

MALINAR 1998

MALINAR M., Brončanodobni lokalitet špilja Bezdanjača - Novi materijal i interpretacija, *Opuscula archaeologica*, vol. 22, Zagreb 1998, pp. 141-162

MARIĆ 1968

MARIĆ Z., Japodske nekropole u dolini Une, *Glasnik zemaljskog muzeja n. s. sv. 23*, Sarajevo 1968, pp. 5-80

MARIJAN 1995

MARIJAN D., Naselje brončanog doba u Prispu kod Livna, *Opuscula archaeologica*, vol. 19, Zagreb 1995, pp. 39-49

MARIJANOVIĆ 1981

MARIJANOVIĆ B., Ravlića pećina (Peć Mlini), *Glasnik zemaljskog muzeja n. s. sv. 35-36, 1980/1981*, Sarajevo 1981, pp. 1-97

MARIJANOVIĆ 2000

MARIJANOVIĆ B., Prilozi za prapovijest u zaleđu jadranske obale, *Monografije*, sv. 2, Filozofski fakultet u Zadru, Zadar 2000.

MAROVIĆ 1980

MAROVIĆ I., Prahistorijska istraživanja u okolici Narone, *Izdanje Hrvatskog arheološkog društva*, sv. 5/1977, Split 1980, pp. 45-104

MAROVIĆ 1991

MAROVIĆ I., Istraživanja kamenih gomila cetinske kulture u srednjoj Dalmaciji, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sv. 84, Split 1991, pp. 15-214

MAROVIĆ 1999

MAROVIĆ I., Jama u Podumcima, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sv. 90-91, Split 1999, pp. 9-41

MAROVIĆ 2002

MAROVIĆ I., Sojeničko naselje na Dugišu kod Otoka (Sinj), *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sv. 94, Split 2002, pp. 217-295

MAROVIĆ-ČOVIĆ 1983

MAROVIĆ I. - ČOVIĆ B., Cetinska kultura, *Praistorija jugoslovenskih zemalja*, IV, *Bronzано doba*, Sarajevo 1983, pp. 191-231

MIHOVILIĆ 1972

MIHOVILIĆ K., Nekropola Gradine iznad Limskog kanala, *Histria archaeologica* 2, Pula 1972.

MIHOVILIĆ 1997

MIHOVILIĆ K., Fortifikacije gradine Gradac-Turan iznad Koromačna, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 18/1994*, Zagreb 1997, pp. 39-59

MIHOVILIĆ 1997a

MIHOVILIĆ K., Školjić (Funtana) i tragovi prapovijesnih obalnih i otočnih lokaliteta Istre, *Histria Archaeologica* 26/1995, Pula 1997, pp. 28-57

MIHOVILIĆ 2001

MIHOVILIĆ K., Nezakcij. Prapovijesni nalazi 1900.-1953., *Monografije i katalogi 11/Arheološki muzej Istre*, Zagreb 2001.

MLADIN 1960

MLADIN J., Iskapanje ilirskog tumula u Osoru na otoku Cresu, *Jadranski zbornik, IV*, Rijeka-Pula 1960, pp. 211-240

PETRIĆ 1978

PETRIĆ N., Gradina Grad u Nakovani na Pelješcu, *Izdanje Hrvatskog arheološkog društva, sv. 3/1976*, Split 1978, pp. 35-48

PETRIĆ 1981

PETRIĆ N., Uvod u prehistoriju dubrovačkog područja, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. ser., sv. XIV*, Zagreb 1981, pp. 1-9

PETRIĆ 1992

PETRIĆ N., Prapovijest Trogira, *Diadora, sv. 14*, Zadar 1992, pp. 23-40

RADIMSKY 1893

RADIMSKY V., Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća, *Glasnik zemaljskog muzeja, sv. 5*, Sarajevo 1893, pp. 37-92, 237-308, 369-466, 575-636

RADIMSKY 1895

RADIMSKY V., Prehistorička sojenica kod Ripča u Bosni, *Glasnik zemaljskog muzeja, sv. 7*, Sarajevo 1895, pp. 309-335, 483-524

RAUNIG 1981

RAUNIG B., Praistorijska nekropola na gradini u selu Ripač, *Glasnik zemaljskog muzeja, n. s., sv. 35/36*, Sarajevo 1981, pp. 141-161

RAUNIG 1983

RAUNIG B., Neki manji i neobjavljeni nalazi bronzanog doba zapadne Bosne, *Arheološka problematika zapadne Bosne*, Zbornik, knj. I, Arheološko društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1983, pp. 71-78

RAUNIG 1988

RAUNIG B., "Jezerine", "Ribić", *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Tom 2*, Sarajevo 1988, pp. 21, 24-25

ŠIMIĆ-KANAET 1996

ŠIMIĆ-KANAET Z., Razvoj lončarskih peći i tehnologija pečenja na prapovijesnim i antičkim primjerima, *Opuscula archaeologica, vol. 20*, Zagreb 1996, pp. 151-177

TEŽAK-GREGL - ŠIMIĆ-KANAET 1999-2000

TEŽAK-GREGL T. - ŠIMIĆ-KANAET Z., Prilog poznavanju tehnologije pečenja neolitičke keramike u središnjoj Hrvatskoj, *Opuscula archaeologica, vol. 23-24*, Zagreb 1999-2000, pp. 503-505

PREHISTORIC PILE-DWELLING SETTLEMENT BIJELI VIR NEAR METKOVIĆ

(S u m m a r y)

Bijeli Vir is the settlement that is situated 6–7 km south of Metković in the eastern part of the fertile field through which the river Mislina is flowing. (T. II: 2-3).

In spring 1978, PIK Opuzen (The Agricultural and Industrial Company) started reclamation of the soil that means that canals were dug and high banks were made to prevent that river Mislina irrigates that part of the fertile soil. Two long canals, wide about 1,20 m and deep about 1,50 m (T. III: 5) were dug and they have remained till nowadays (T. III: 2-3). While the land being thrown out, archaeological cultural remains that were found on that locality were thrown out too. According to the report that was given by Stipe Ilić from Metković, Ivan Marović who was the curator of the prehistoric collection in Archaeological Museum in Split at that time, went to the spot to find out what it was about.

Some 300-400 m far from the settlement Bijeli Vir, there are two small hills known as Veliki Hum and Mali Hum. In front of the Veliki Hum there is a hillock Krkavac. One of the canals was dug along the eastern part of the hillock Krkavac, while the other was passing along the north side of the small hill Veliki Hum. The intersection of those two canals at the right angle form the letter L. From land that was dug out of those canals, Ivan Marović succeeded to collect a great deal of pottery fragments, some remains of animal bones, roof mortar and parts of the wooden building material.

It can be said that the position on which the remains of the pile-dwelling settlement were found at Bijeli Vir, was ideal for this type of the settlement. Canals, built on this site to get more fertile and cultivate soil, indicate that there was a swampy soil in the prehistory, at least in the rainy days during the year. The fact that river Mislina used to be swollen and that it flooded the country all along this fertile valley during the existence of pile-dwelling settlement in the prehistory (T. III: 4), can be proved by the recent building of the embankments along the right bank of the river.

There is no doubt that in that time small hills Veliki and Mali Hum as well as hillock Krkavac were, in fact, little islands. The existence of rich fish resources and the numerous kinds of birds that used to live in the area around rivers Mislina and Neretva, as well as the game in the nearby woods, were the irresistible bait for people of that time to build this type of the settlement in the valley. Because of the nearness of those natural resources, the pile-dwelling type of the settlement was the most suitable and it represented very safe abode, approachable almost only by crossing water.

In all archaeological finds at Bijeli Vir the most numerous preserved fragments are pottery fragments. Those pottery remains, are the only relevant evidence that can help in better knowing and enlightening of this settlement.

By analysing these pottery remains some very precious data can be obtained. Namely, the colour, the structure and the quality of pottery fragments can tell us a lot about the level of the potter's skill in moulding the clay vessels, about the degree of his technological qualification in producing of the certain type of the kiln as well as the type and the quality of the same kiln.

Detail analysis of the selected pottery material from Bijeli Vir near Metković, provides us with a lot of data that can at least partially enlighten the process of taking out of the clay from the clayish soil, through its moulding into clayish vessel to the final obtaining of the pottery shape.

Pottery fragments, on their outside, inside and on their cross-section, show various degrees of the concentration of quartz and sand. These two components are dominating ingredients that were mixed with the purified clay to strengthen its hardness.

Pottery objects from Bijeli Vir were made without using the potter's wheel. The shape was obtained by the simple treatment of the piece of clay by pulling out wanted shape from the rough lump or by arranging a finger thickness of clay straps. Starting at the bottom, the shape was pulled out while taking care that surfaces firmly attach to each other.

Even by superficial analysis of the pottery from Bijeli Vir, two types of pottery can be seen: *fine pottery* with shiny surfaces and *medium fine pottery* without shine, that was used in everyday life mainly in daily activities in the settlement.

Numerous samples of fine pottery from Bijeli Vir, contain on their surfaces either insignificant number of quartz and sand grains or there aren't any. The smear on those samples, made of the diluted clay, which was, by the way, excellently purified, mostly remained but partially fell off. The basic structure that appeared beneath, was almost always of different colour, on the surfaces of which fine grains of sand and quartz can be seen. It is important to emphasize that all those pottery fragments of this type were grey, dark – grey and black, on their surfaces as well as in their cross-sections. This pottery was baked in kilns on a reduced manner.

Concerning the medium fine pottery a similar thing was noticed. On the major part of pottery fragments the smear was preserved, too. The spectre of colours in this type of pottery varies from black, grey, dark-brown, brown, light brown to reddish brown. This pottery was baked in kilns on a reduced and oxidation manner.

Regarding the main parts of the pottery vessel the largest number of the preserved fragments, that means 31 parts (about 60 %) have rim with the neck preserved. Among preserved main parts of the pottery vessel, 6 fragments of the bottom (11.5 %) should be mentioned.

Concerning other main parts, handles should be definitely mentioned. On the preserved pottery found at Bijeli Vir there are 15 fragments (about 29 %) with preserved different types of handles. There are fragments on which handles remained in traces, which allow us to determine to which type of handle it belongs

Regardless small sample of the pottery that is being presented here, the existence of six functional shapes: a pot, a bowl, a cup, a jug, a plate and pythos, can be proved.

Pots are the most represented pottery shape found at Bijeli Vir and 28 (54 %) found fragments belong to this type. *Bowls* are represented with 4 fragments (about 7,5%), while *jugs* are documented with 7 fragments (13%). Of other functional shapes *cups* are worth mentioning and are represented by 2 fragments (4%), *pythoi* are represented by 1 fragment (2%) as well as *plates* that are documented by 1 fragment (2%). According to preserved fragments of bottoms (6 fragments) it was not possible to determine if they belong to the pots or to the bowls. Only 9 fragments cannot be considered with certainty to which type of the vessels they belong to (17,5%).

Analysing surfaces of pottery fragments found at Bijeli Vir, the absence of numerous kinds of particular ornaments, becomes obvious.

Decoration on the pottery found at Bijeli Vir, is rather poor, but it is represented by the various aspects of shaping, functions and pure ornaments. These fragments should be estimated through this perception and there lies their greatest value.

From all above mentioned it can be said that there existed 5 types of decorative techniques.

They are:

- 1) shaping,
- 2) moulding,
- 3) incising
- 4) faceting,
- 5) applying

In this article only those pottery fragments that can provide us with more detailed cultural and chronological directions were dealt with. Those directions are important to estimate more precisely the beginning and the end of the existence of this settlement.

The place taken into consideration covers territory from Istra in the NE of the Adriatic sea to the S Dalmacija, and from NW Bosnia and Herzegovina to the W and E Herzegovina. Numerous similar or identical samples mentioned in this article found in the above mentioned area help us in enlightening all open questions connected with the pile-dwelling settlement in Bijeli Vir, putting it into adequate periodical and cultural context inside pre-historic occurrences.

A) Handles:

Among the entire preserved pottery assortment from Bijeli Vir, various types and shapes of handles are certainly the most interesting and most valuable element. They can, in this case, help us in chronological determination of this settlement, as well as evaluation of eventual connection of this place with neighbouring regions and cultures.

1) Horseshoe-shaped handle (T. X: 37):

The functional aspect of this sample of the horseshoe-shaped handle is exclusive. The ends of this handle are slightly flared. On the upper part of the handle, a hole was perforated and it was used for hanging the vessel. Regarding stability, three similar handles with holes were necessary on one vessel of this type. These vessels were used for depositing the food or liquid, if they were waterproof, and they were hung up on the ceiling. Moreover, these vessels could be hung above the fireplace where food or liquid was cooked or just heated. Because of the fact that this type of handle was popular and that it remained for a longer period, it is not the most reliable element for dating the closer chronological position of the particular locality.

There are numerous similar analogies from Istra, Lika, Dalmacija and Bosnia and Herzegovina. At this moment, considering all similar samples mentioned in this article, this sample of the horseshoe-shaped handle can be dated from the end of the Middle Bronze Age into the Late Bronze Age (BA C2-Ha B).

2) Tongue-like handle (T. IX: 33):

Tongue-like handles are very popular functional element on the body of the vessel that remained for a long period and are not the most reliable element for dating the closer chronological position of the particular locality.

As the above mentioned type of the handles, tongue-like handles are also widespread from Istra, Lika, Dalmacija and Bosnia and Herzegovina.

According to analogies mentioned in this article, this type should be dated in the period from the end of the Middle Bronze Age to the beginning of the Iron Age (BA C2-Ha C).

3) Triple triangle horizontal ribbon-like handles, triple rounded bulges horizontal ribbon-like handles, triple horn-like handle (T. X: 34-36, T. XI: 39-40):

In this group there are two fragments of the handle on which the horizontal ribbon was applied and its peak is moulded in the shape of three triangle points among which the one in the middle is most stuck out (T. X: 34, T. XI: 40). There are two more fragments with applied horizontal strap on which peak was moulded in the shape of three-rounded bulges. (T. X: 35, T. XI: 39). The one fragment of triple horn-like handle with a hole for hanging the vessel also belongs to this group. (T. X: 36)

Dating analogue samples of this group of handles, some similar samples found at Bijeli Vir can be better or closer chronologically positioned.

Considering samples of triple triangle horizontal strap-like handles (T. X: 34, T. XI: 40) chronological picture is rather clear. According to similar given samples, these two fragments found at Bijeli Vir should be dated in the end of the Middle Bronze Age or in the very beginning of the Late Bronze Age (BA C2 – BA D).

Speaking about other samples from the group of triple rounded bulges horizontal ribbon-like handles (T. X: 35, T. XI: 39) a certain closer chronological determination can be offered. According to analogue samples those from Bijeli Vir should be dated in the period of the Middle Iron Age that means in the 5th – 4th century B.C. (Ha D2- Ha D3).

Neither one sample similar to triple horn-like handle (T. X: 36) found at Bijeli Vir could be found in archaeological literature. For now this sample, as those before mentioned, should be dated in the 5th – 4th century B.C. (Ha D2 – Ha D3).

4) Ribbon-like handles (T. XI: 42-43, T. XII: 44-45, T. XIII: 47, 49, 52):

Among seven samples of ribbon-like handles, only three of them are entirely preserved. On other fragments in this group, this type of handle can be found in traces or in small parts. It must be emphasized that body of neither one of the preserved ribbon-like handles surmounts the imaginary line of the rim. Preserved ribbon-like handles from Bijeli Vir are divided in two variants.

The first variant is represented by a sample with twisted, thickened edges and horizontal upper part in regard to the body of the vessel (T. XI: 43).

The second variant is represented by two samples of handles with upper parts that descend at sharp angle in regard to the body of the vessel (T. XII: 44-45).

According to the shape of the upper part of these handles, it could be said that they were made upon the model of elbow handles.

Based upon analogies mentioned in this article it be concluded that this group of ribbon-like handles from the pile-dwelling settlement in Bijeli Vir, can be dated in the end of the Middle Bronze Age and in the Late Bronze Age (BA C2-Ha B).

5) Elbow handle with axe end (type “ad ascia”, T. XI: 41):

The one sample of elbow handle with axe end belongs to the special group called “ad ascia”. The existence of this type of handle, in the area of the pile-dwelling settlement in Bijeli Vir, is of great importance because this type of handle is connected with a particular

period and it can be of the major importance for its dating. According to all mentioned in this article, this sample from Bijeli Vir must be dated in the end of the Middle Bronze Age, (BA C2).

B) Rims (T. VIII: 22, 26)

For chronological determination of this settlement are also very important two pottery fragments that represent moulding of the rim with faceting technique. One fragment represents type of the bowl with an inward turned rim. It is the only preserved fragment of that type. (T. VIII: 26) There is the second fragment that represents type of pots with almost vertically moulded rim (T. VIII: 22).

Based on similar analogies, these samples with faceted rims should be dated in the end of the Late Bronze Age or in the very beginning of the Early Iron Age (Ha B2-Ha B3).

C) Decoration:

Application as an ornament (T. XI: 38, T. XIII: 50, 52):

Three fragments from Bijeli Vir belong to this group. Two of them represent applications shaped as inverted letter V (T. XI: 38, T. XIII: 50). Decoration on one fragment from Bijeli Vir (T. XIII: 52) is slightly shallow-rounded relief rib. On the other fragments in this group, shallow-relief ribbons are applied (T. XIII: 50, 52). On the third fragment there are two finger-tipped patterns on the applied ribbon in deeper relief (T. XI: 38). There is no doubt that mentioned applications have decorative character and ornament stands as an independent element.

According to analogue samples that are spread from Istra to the south Adriatic, Bosnia and Herzegovina and wider it can be concluded that this is one popular decorative motif, quite often applied on the surfaces of the pottery vessels.

Speaking of the sample from Bijeli Vir (T. XI: 38) it should be dated in the period of the end of the Middle Bronze Age and in the Late Bronze Age (BA C2-Ha B).

The fragment that represents application shaped as inverted letter V (T. XIII: 50) should be dated in the period of the end of the Middle Bronze Age and in the Late Bronze Age (BA C2-Ha A)

The fragment of slightly shallow-rounded relief rib preserved on the major part of the bowl (T. XIII: 52) should be dated in the late Middle Bronze Age and in the beginning of the Late Bronze Age (BA C2-BA D)

D) The plate (T. XII: 46)

The fragment of a plate is worth to be mentioned as well as other pottery shapes. Similar shapes can be found from Istra, along the entire east Adriatic coast. According to mentioned samples, this sample of a plate from the pile-dwelling settlement at Bijeli Vir should be dated in the period of the end of the Middle Bronze Age or in the beginning of the Late Bronze Age (BA C2- Ha A).

E) Platter for preparing of the food (T. XIV: 53):

In literature, among the illustrative material, no analogies regarding usable value of this object were found. Usable value of this fragment come out in the following variations came out: it maybe used as domestic altar to particular gods for offering food as sacrifice or it was

often used in practical purposes as the platter while mixing food, i.e. in preparing the dough for bread.

Regarding the lack of precise stratigraphic context, this sample should be very wide dated, from the end of the Middle Bronze Age and in the Iron Age (BA C2-Ha D2-D3).

As the life was going on in this settlement, a few moments should be emphasized. First of all, because of the swampy over-flown soil from the very beginning till the end of the life of this settlement, it always functioned as typical pile-dwelling settlement. The second, just small amount of the elaborated material in this article covers large period and that leads us to the question about possible continuity or eventual discontinuity of the existence of this settlement.

This type of settlement lay on the wooden platform that was necessary based on strong wooden post stuck into swampy soil. On the mentioned wooden platform abodes were built. The remains of the roof mortar without doubt prove their existence inside this settlement.

The position of this settlement gave excellent conditions for some economic branches like fishing, hunting, agriculture, and cattle breeding. To deal with those economic branches a certain kind of weapons and tools had to exist (e.g. lances, hooks, arrows, axes, hoes, and so on) but they are not available at the moment. Preserved remains of animal bones were not analysed, but it is supposed that they could belong to domestic as well as wild animals.

Of all other economic activities we have to mention here chopping down the woods, building of boats, knitting ropes, sewing clothes, making shoes and baskets, tanning leather and eventual existence of metal production.

All those activities developed inside a pile-dwelling settlement, so the same happened at Bijeli Vir. There is no material evidence of those activities but their existence is out of any doubt.

One of the important economic activities that is confirmed by material remains, is production of pottery vessels. Pottery remains are in this case the only parameter that can enlighten the life inside this settlement and determine it chronologically. Numerous participants were involved in that production, like those who were collecting and bringing the clay to potters and their assistants who, by using their knowledge and skill, enabled the construction of kilns in which quality pottery was baked.

Regarding contacts with neighbouring regions it can be said that this settlement started its existence when the culture of Posušje (the Early and Middle Bronze Age, BA A1-BA C2, W and E Herzegovina) was already dying. The settlement at Bijeli Viru was under the influence of that culture, i.e. accepting samples of elbow handles with axe end, or triple triangle horizontal ribbon-like handles,

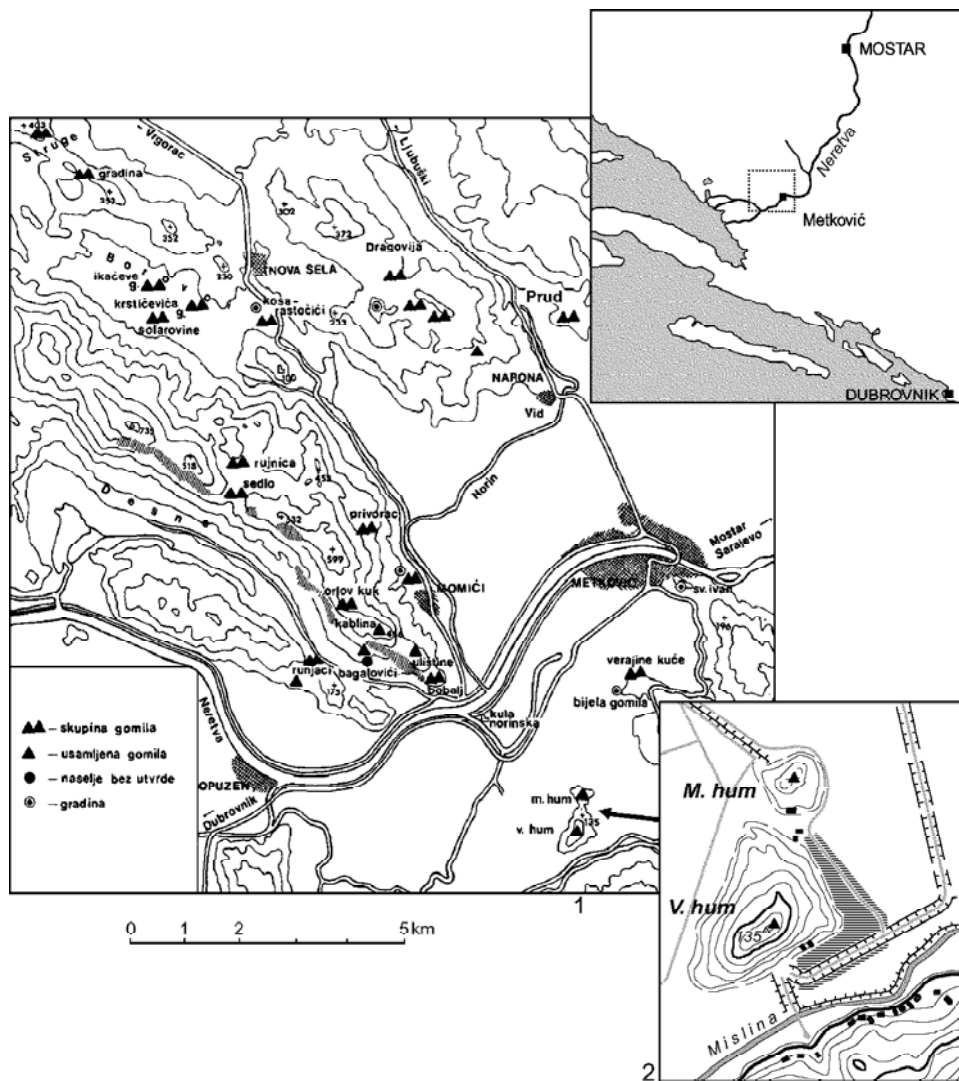
Some influences from Istra are obvious in decorations of the plates at Bijeli Vir. From the region of middle Bosnia and Herzegovina the technique of faceting rim was taken over (Velika gradina in Varvara and Pod near Bugojno). Triple rounded bulges horizontal ribbon-like handles, have their closest analogies in the material of Japodian necropolis and pile-dwellings in NW Bosnia. Those influences came southward to Bijeli Vir

According to all above mentioned, this settlement was very communicative one, open to the external world and its influences as can be seen in their archaeological heritage.

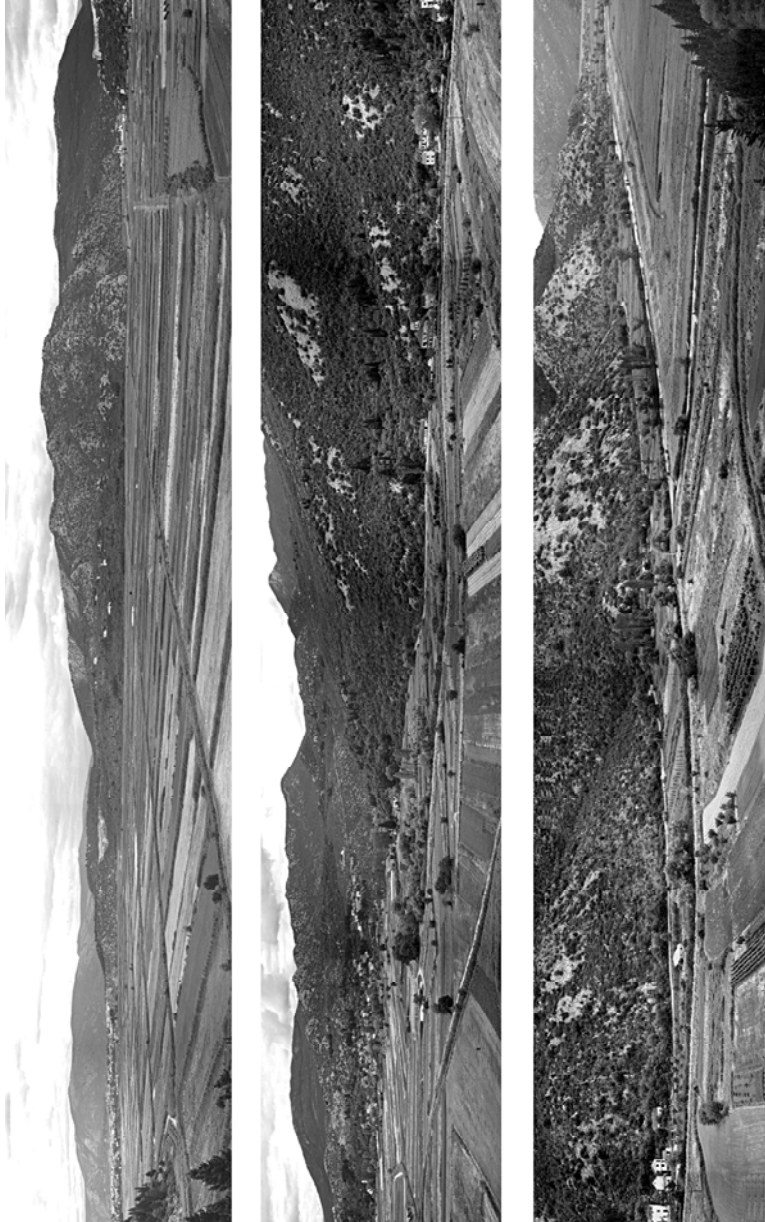
As it was previously said through the elaboration of the significant pottery fragments and shapes, this settlement has probably started its life somewhere at the end of the Middle Bronze Age, BA C2 (14th century B.C.). The end of life in this settlement is still insufficiently clear, although the frame was approximately made, according to some mentioned pottery fragments, and it can be put in the period Ha D2 – Ha D3 (5th – 4th century B.C.).

Translation by: Vedrana Jakelić

T.I

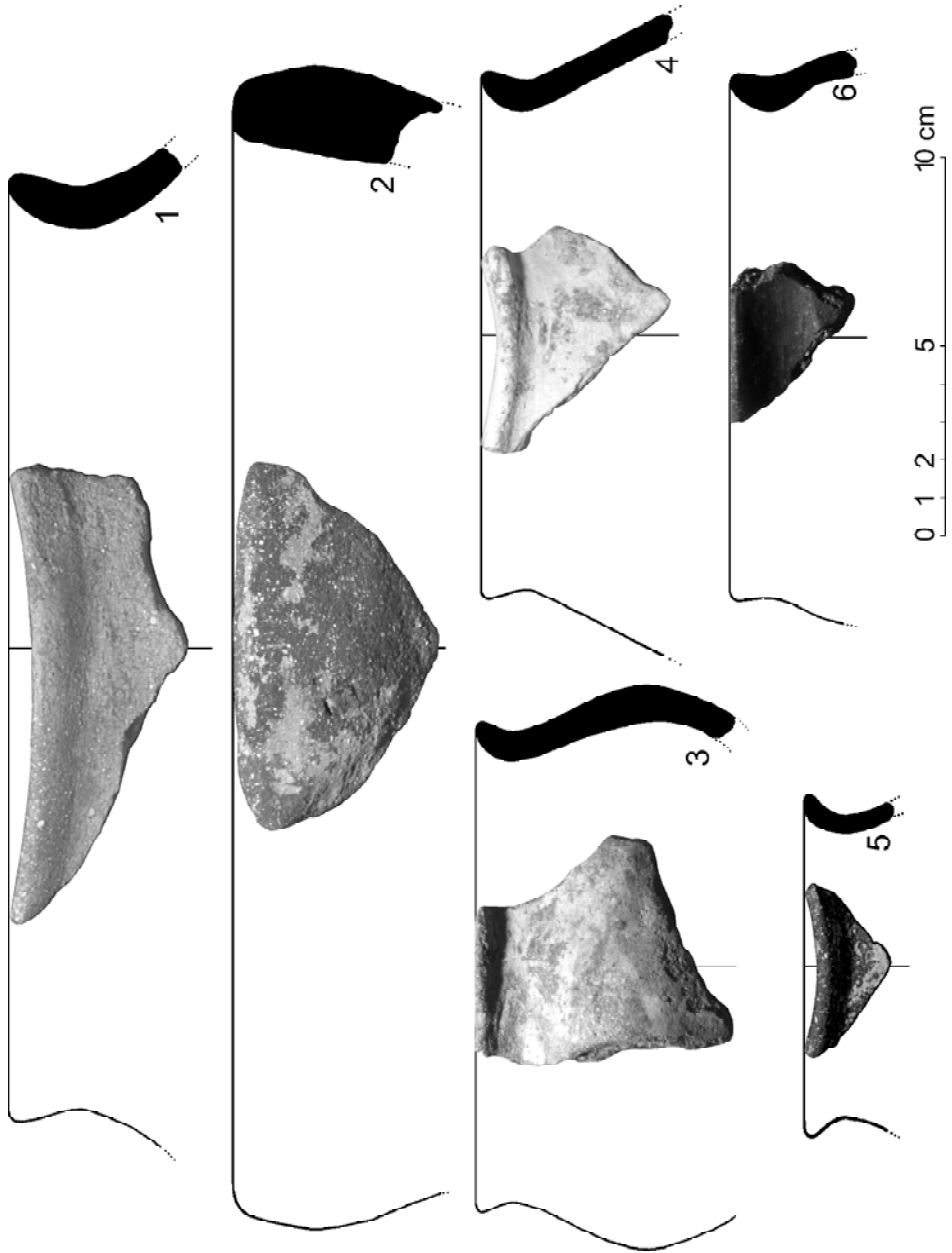
T.II

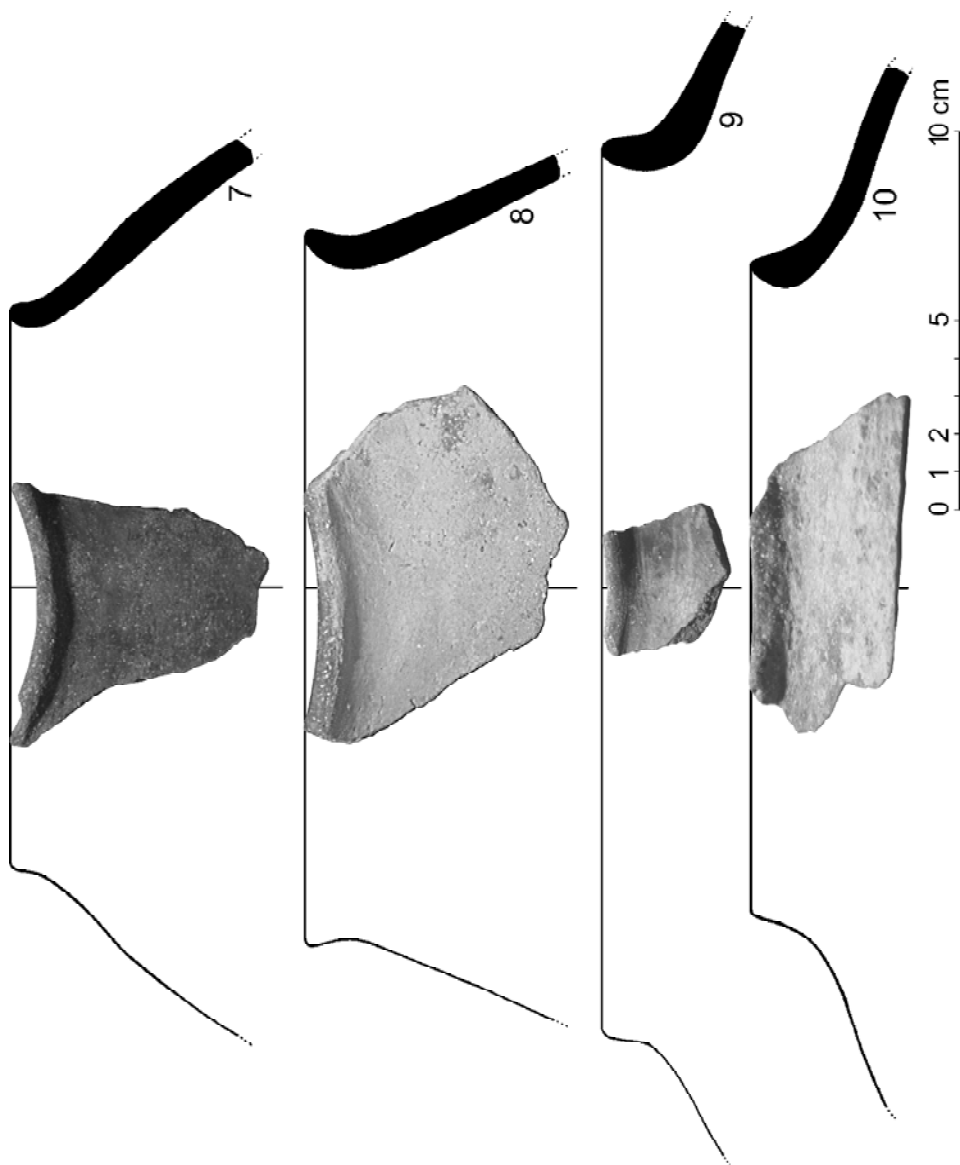
T.III

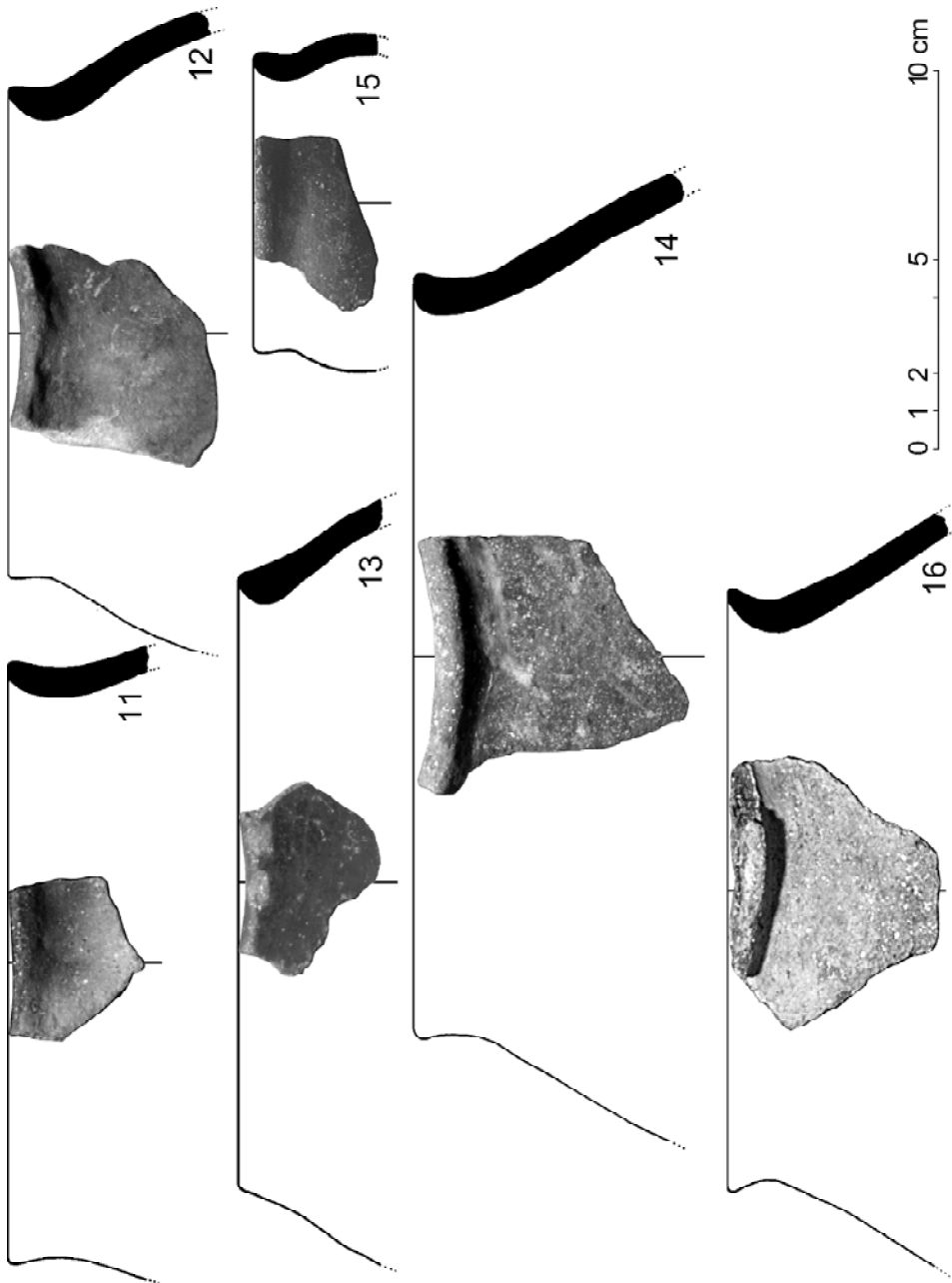
T.IV

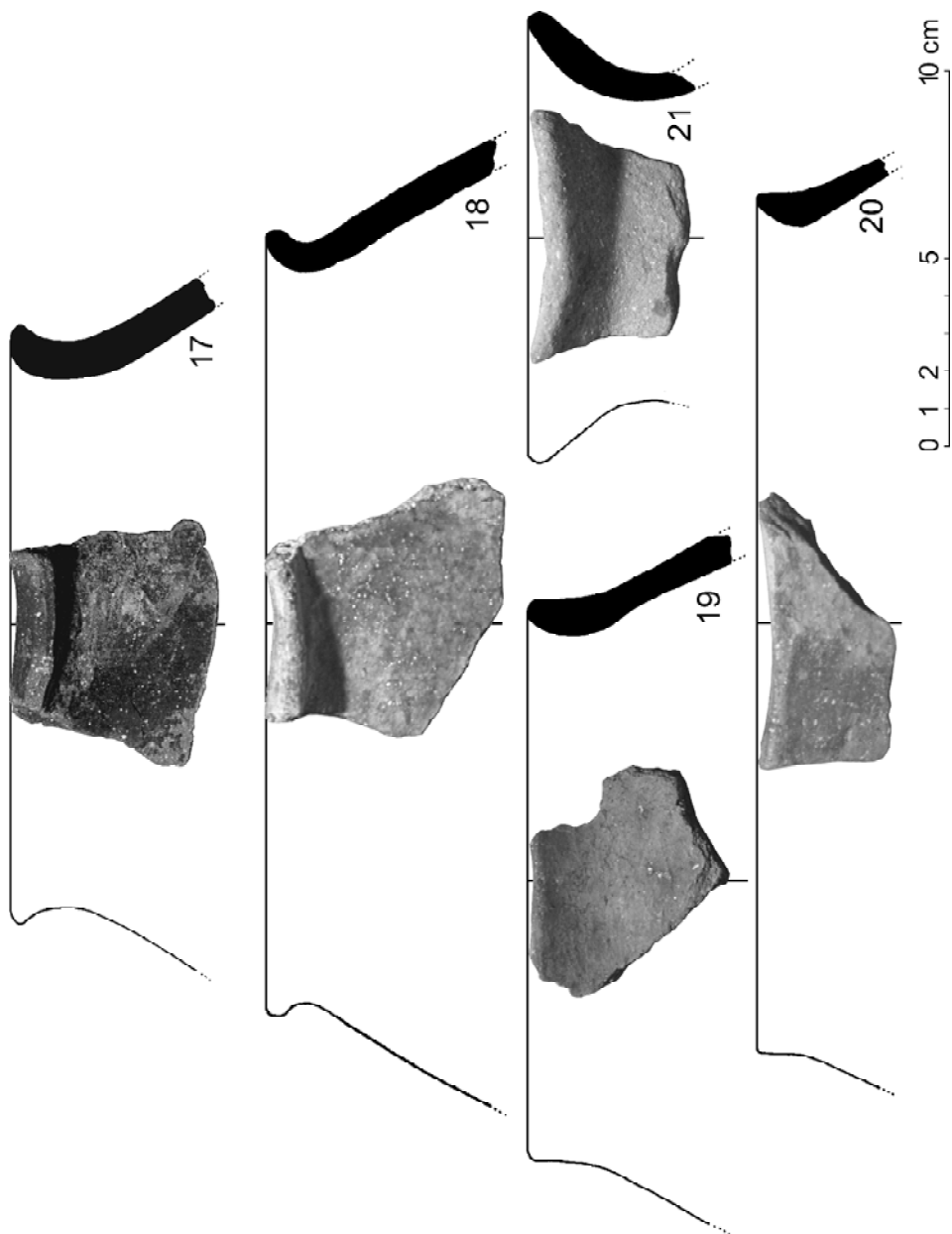
T.V

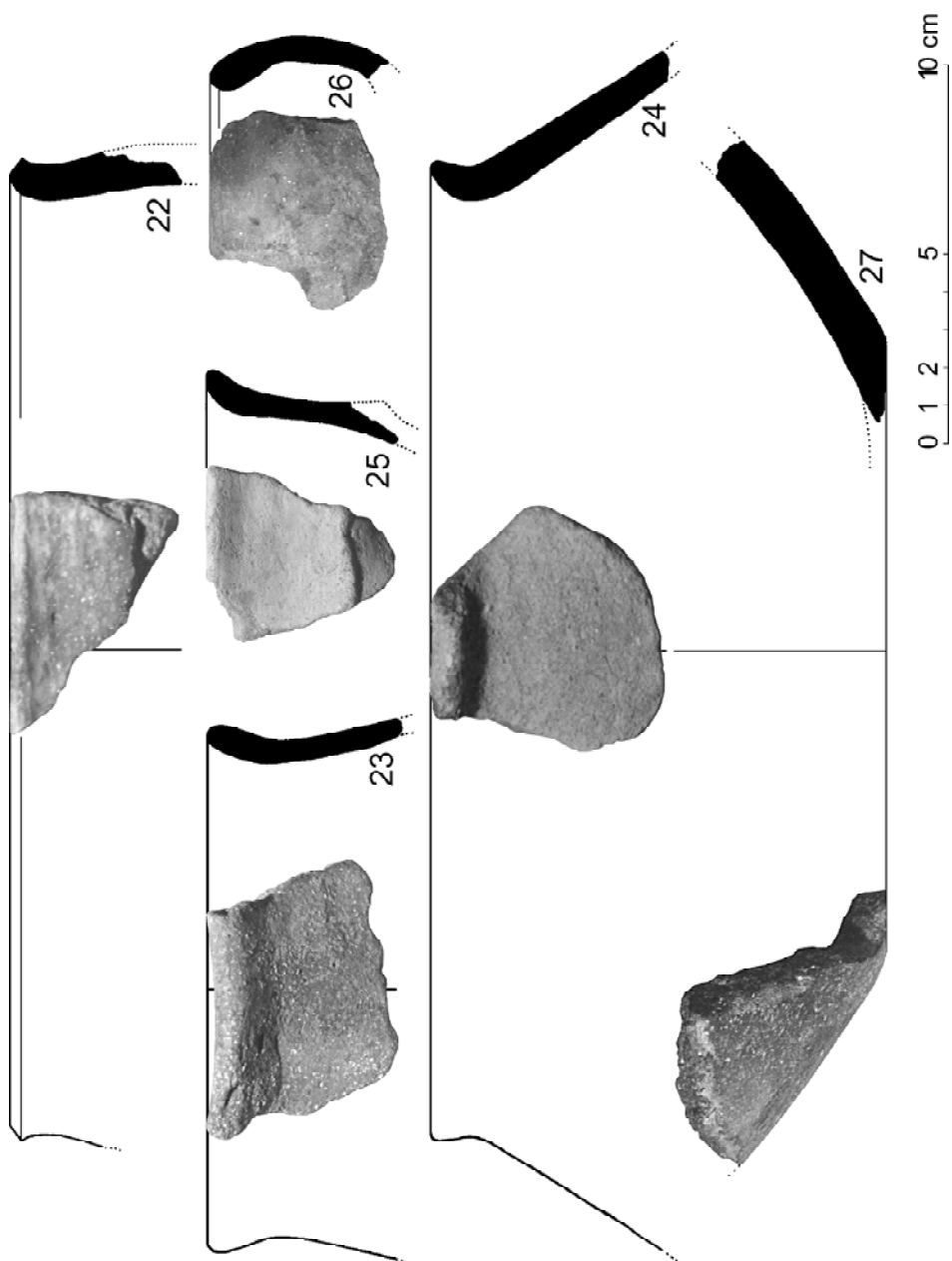
T.VI

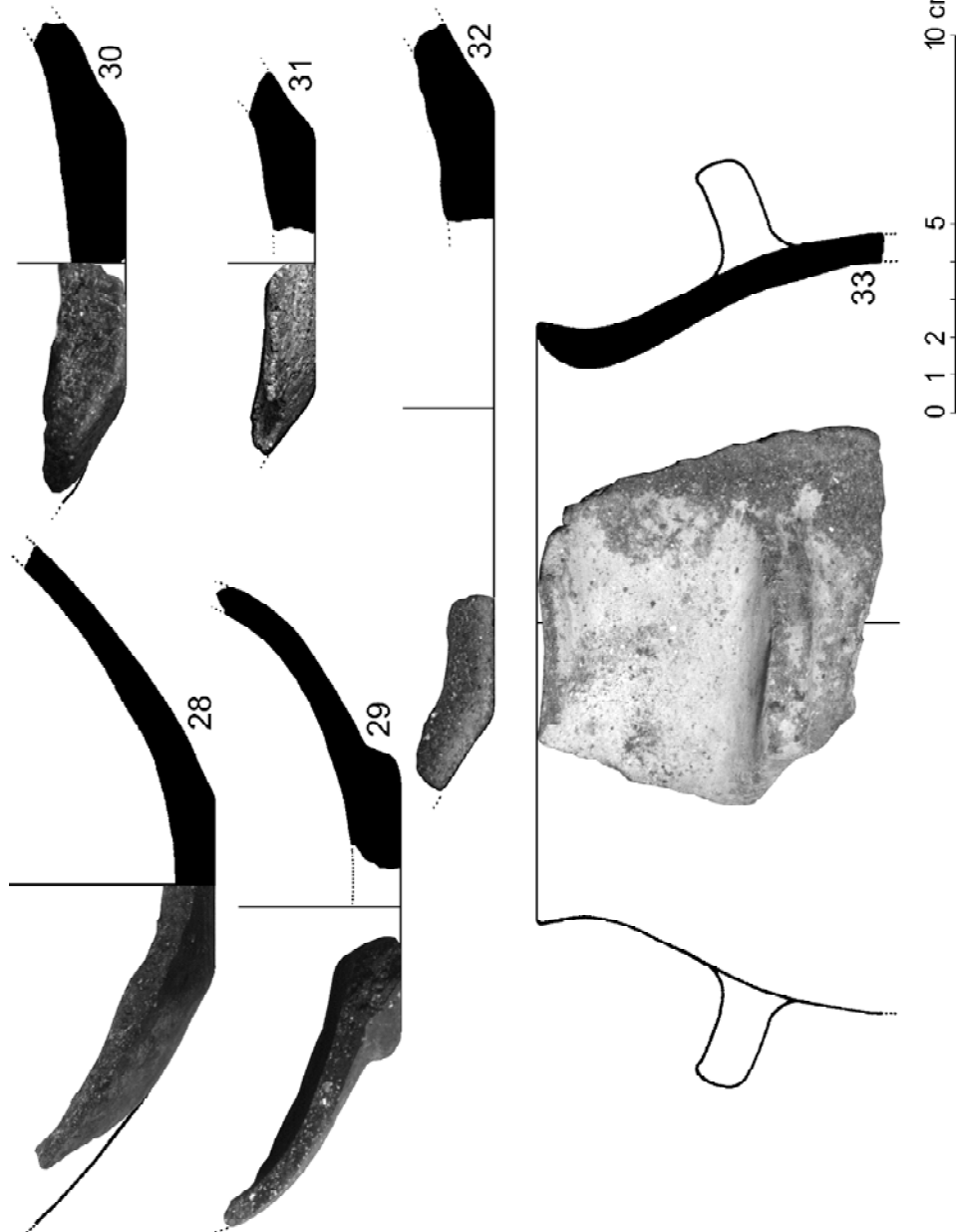
T.VII

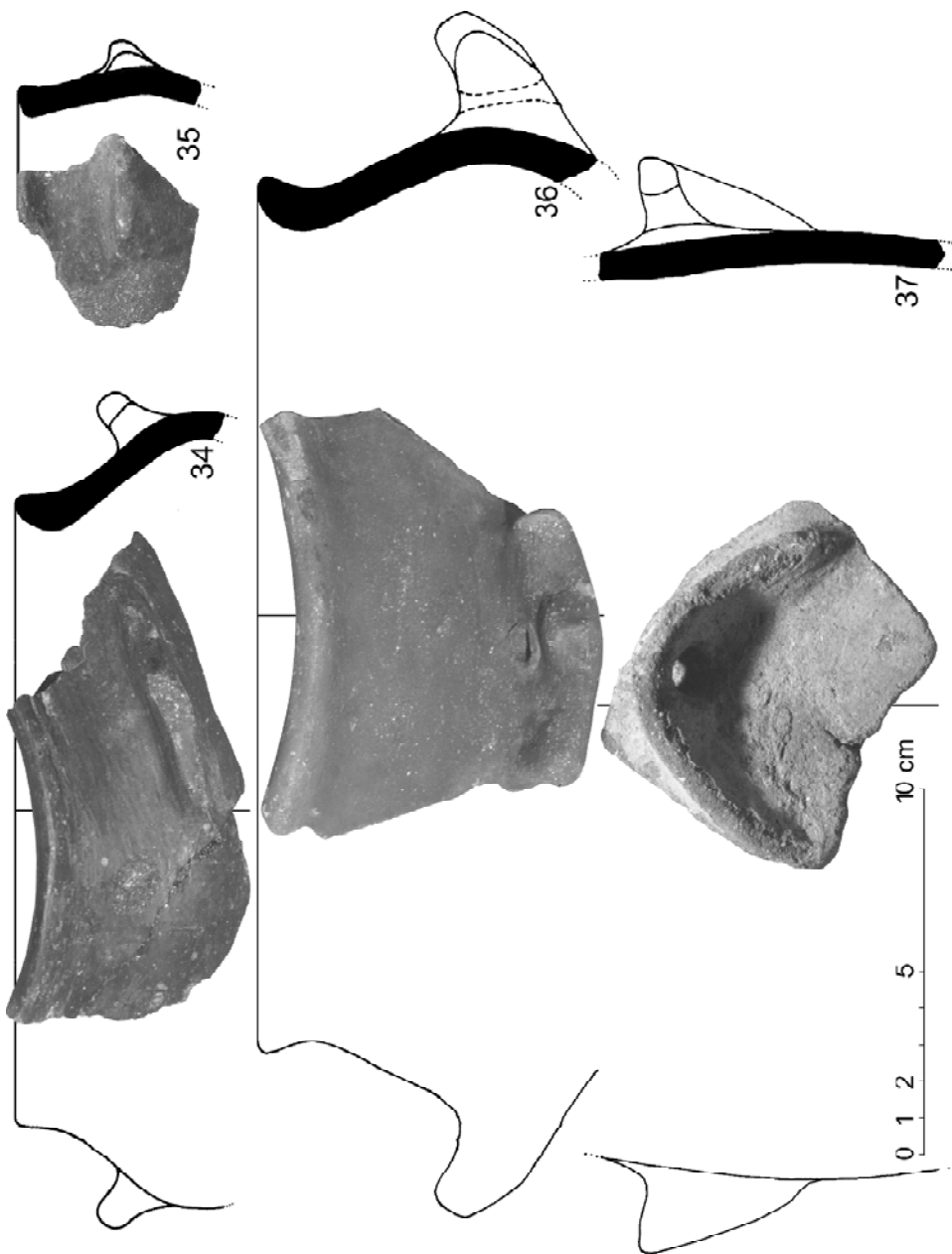
T.VIII

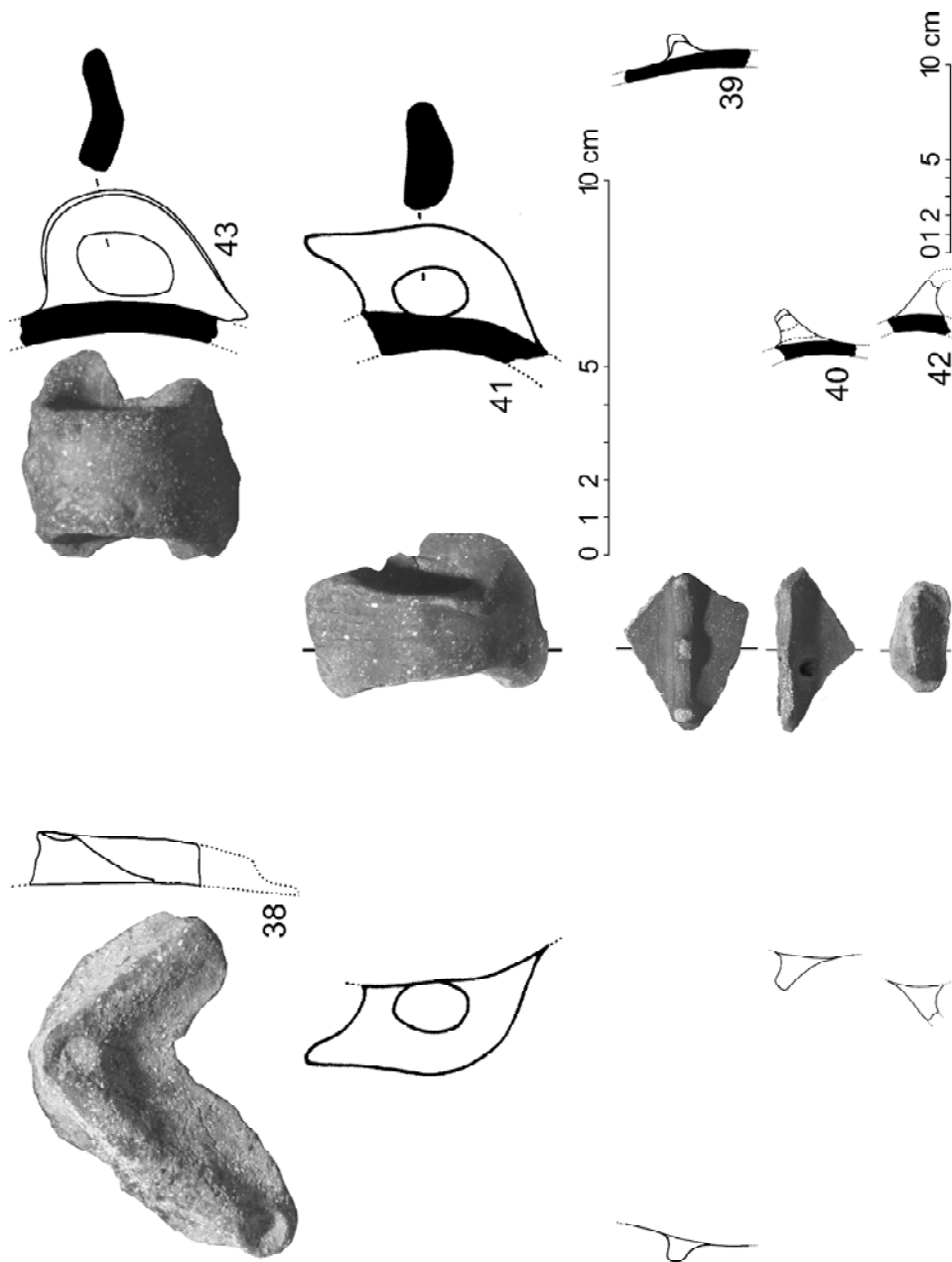
T.IX

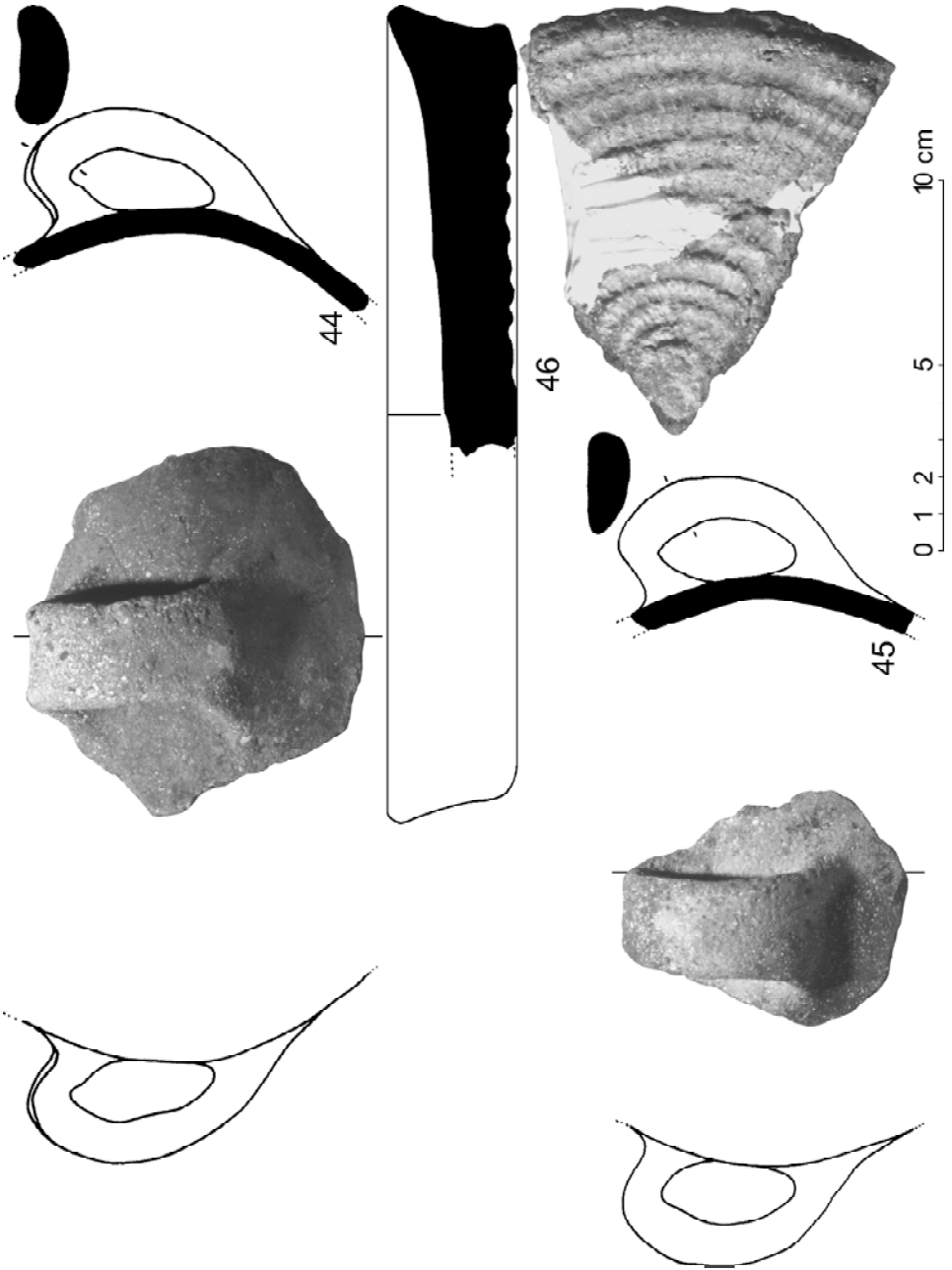
T.X

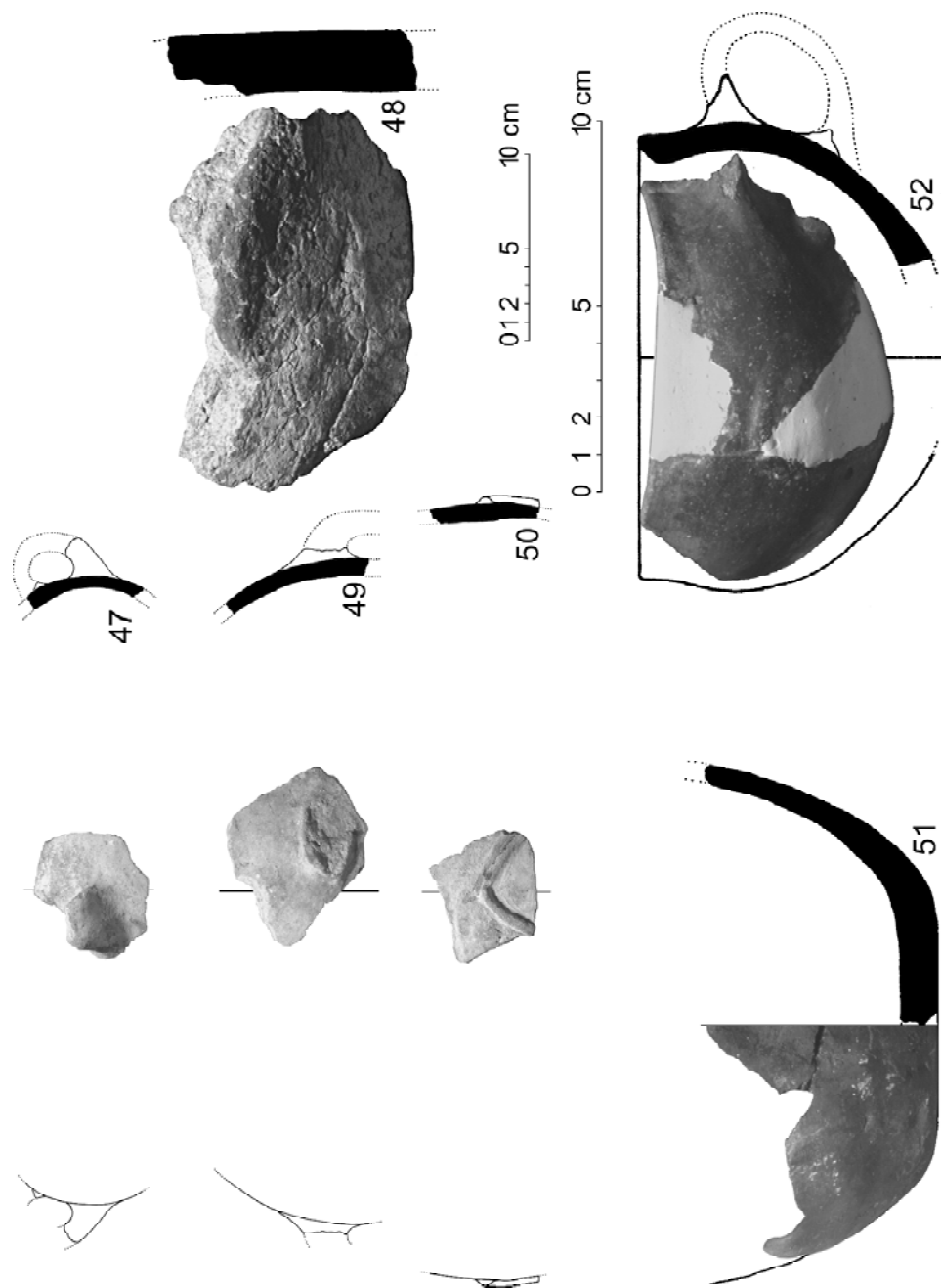
T.XI

T.XII

T.XIII

T.XIV

